

cogito

RONA AYBAY

sosyalizmin öncülerinden

robert owen

yaşamı, eylemi, öğretisi

Prof. Dr. Cem Eroğul'un önsözüyle

YKY

Sosyalizmin Öncülerinden
ROBERT OWEN
Yaşamı, Eylemi, Öğretisi

Rona Aybay 1935'te İstanbul'da doğdu. İÜ Hukuk Fakültesi'ni 1959'da bitirdikten sonra aynı fakültede doktorasını yaptı. 1964'te Columbia Üniversitesi'nde mukayeseli hukuk masterini tamamladı. 1973'te doçent, 1980'de profesör oldu. ODTÜ'de Kamu Yönetimi bölüm başkanlığı, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi dekanlığı ve AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi dekan yardımcılığında bulundu. 12 Eylül 1980'deki askerî darbeden sonra üniversiteden uzaklaştırıldı; 7 yıl sonra Danıştay kararıyla üniversiteye döndü. Avrupa Konseyi Irçılık ve Hoşgörüsüzlükle Savaşım Komisyonu ile Bosna-Hersek'teki insan hakları ihlallerini incelemekle görevli AGİT komisyonu üyeliklerinde, Bosna-Hersek İnsan Hakları Mahkemesi'nin kurulduğu 1996'dan kapandığı 2003'e kadar Avrupa Konseyi tarafından seçilmiş uluslararası yargıçlık görevlerinde bulundu. Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi olan Aybay'ın *Faşizm* (Murat Sarıca ile birlikte, 1962), *Karşılaştırmalı 1961 Anayasası* (1963), *Robert Owen* (1970), *Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku* (1982, yeni baskım 2004), *Yasa Çatışması Hukuku Dersleri* (1998), *Yasaların Uluslararası Düzeyde Çatışması (Kanunlar İhtilafı)* (Esra Dardağan ile birlikte, 2001 ve 2005) ve *Hukuka Giriş* (Aydın Aybay ile birlikte 2003 ve 2005) adlı kitapları vardır.

RONA AYBAY

Sosyalizmin Öncülerinden
ROBERT OWEN
Yaşamı, Eylemi, Öğretisi

Prof. Dr. Cem Eroğul'un önsözüyle

İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2208
Cogito - 138

Sosyalizmin Öncülerinden
Robert Owen: Yaşamı, Eylemi, Öğretisi / Rona Aybay

Kitap Editörü: Nurettin Pirim
Düzeltili: Mahmure İleri

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Şefik Matbaası
Marmara Sanayi Sitesi M Blok No: 291 İkitelli/İstanbul

1. Baskı: Remzi Kitabevi 1970
YKY'de gözden geçirilmiş 1. Baskı: İstanbul, Haziran 2005
ISBN 975-08-0958-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2004
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.yapikrediyayinlari.com>
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://yky.estore.com.tr>
www.teleweb.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz: *Prof. Dr. Cem Eroğul* • 9

BİRİNCİ BÖLÜM: ENDÜSTRİ DEVRİMİ

Giriş • 19

Devrime Yol Açan Teknik Gelişmeler • 23

Devrimin İlk Önce İngiltere’de Ortaya Çıkışının Nedenleri • 31

Endüstri Devriminin Sonuçları • 34

Ekonomi • 34

Toplum Yapısı • 35

Tarım • 38

Çocuklar • 40

Nüfus • 40

Yoksullara Yardım Kanunları • 41

Endüstri Devrimi Döneminde Gelişen Toplumsal Görüşler • 44

İKİNCİ BÖLÜM: ROBERT OWEN

Owen’in Çocukluğu • 51

Owen İşadamı • 57

Manchester Şehrinin Özelliği • 57

Owen’in İş Yaşamındaki Başarıları • 60

New Lanark Deneyi • 65

Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş • 79

Birinci Deneme • 81

İkinci Deneme • 87

Üçüncü Deneme • 90

Dördüncü Deneme • 96

Owen'in Fabrika İşçisi Çocukları Koruma Çabaları: 1819 Fabrika Yasası • 104

1815 Barışından Sonra İngiltere • 114

Peterloo Katliamı • 118

Owen'in Sosyalizmi Gerçekleştirme "Plan"ı: Kooperasyon Köyleri • 121

Owen'in "Plan"ını Açıklama ve Benimsetme Çabaları • 133

City of London Tavern Toplantıları, Owen'in Kooperasyon Köyleri'ni Betimlemesi ve "Din"lere Hücumu • 133

Owen Aix-la-Chapelle Kongresinde • 145

Emekçi Sınıflara Sesleniş • 149

Owen Ekonomik Görüşlerini Açıklıyor • 152

Pilot Kooperasyon Köyleri ve Hükümetle İlişkileri • 154

Owen Yeni Dünya'da: New Harmony Deneyi • 157

1820-1830 Sıralarında İngiltere • 171

Owen İşçiler Arasında • 178

Emek Pazarları • 178

Owen Sendika Önderi • 185

Owen'in Anayasası • 194

Owen'in Son Yılları • 200

Sonuç • 207

EK: Çağdaşı Bazı Yazarların Owen Hakkındaki Görüşleri • 217

Kaynakça • 229

Dizin I (Owen'in görüşleriyle ilgili dizin) • 231

Dizin II (Genel dizin) • 233

Anneme

Önsöz

Rona Aybay'ın *Robert Owen* kitabı, ilk yayımlanışından otuz beş yıl sonra, bir kez daha okurun karşısına çıkıyor. Küreselleş-tirmenin, emekçinin yalnızca yaşam koşullarını değil, düşünce-sini de kararttığı bir ortamda, özdekçiliğin, aydınlanmanın, in-sancılığın, kısacası solcu geleneğin ve sosyalizmin bu büyük ışıldağının yeniden gündeme getirilmiş olması çok yerinde. 1771'de doğmuş, ölümünün üzerinden de neredeyse bir buçuk yüzyıl geçmiş bu büyük insanın ışığı, Rona Aybay'ın usta işi in-celemesinin tayfına yayılarak, bugün bile yüreğimizi ısıtacak bir umut kaynağına dönüşüyor.

Robert Owen çağcıl işçi sınıfının çocukluk döneminin dü-şünürü ve eylemcisi. Kendisi bir kapitalist. Emekgücünü ne denli sömürürse, kazancının o ölçüde artacağını biliyor. Üstelik bunu çok iyi başarıyor da. Ne var ki, bu başarısını gözlemleyip sorguladıkça, kurulmakta olan dev üretim düzenini çok yakın-dan tanıyan bir hesap adamının ussallığıyla, sömürü gerçeğini bütün çıplaklığıyla görüyor. Bu gerçek karşısında, kişi olarak dürüstlüğü, duyuncunun (vicdanının) sesi, aktöresi, insan sev-gisi onu sosyalizme sürüklüyor. Böylece, çalışma yaşamının başlarında çok başarılı bir kapitalist iken, yaşamının geri kalan bölümünü, sömürsüz insanlığın, dolayısıyla da işçi sınıfının bayraktarı olarak sürdürüp nokt alıyor. Rona Aybay'ın kitabı bi-ze bu ilginç dönüşümü hem anlamamız, hem de değerlendirmemiz için gerekli bütün ipuçlarını veriyor.

Rona Aybay'ın izlediği yöntemin ana ilkesi, incelediği dü-şünürü, önce somut koşulları içinde konumlandırmak, böylece

de bize, düşünürün eylem ve görüşlerini anlamlandırabileceğimiz gerçekçi bir çerçeve sağlamak. Rona Aybay, bu anlayışla, Robert Owen'in öyküsüne İşleyim (Endüstri) Devrimi ile başlıyor. Bilindiği gibi bu devrim, Tarım Devrimi'nden sonra, insanlığın geçirdiği en köklü dönüşümdür. Tarım Devrimi'nin büyük yeniliği, o zamana dek "hazır sofraya" gibi görülen doğayı, ürün vermeye zorlamaktı. Bu köklü dönüşüm, artık-ürünü, işbölümünü, yerleşikliği, sınıflaşmayı, ekinsel (kültürel) gelişmeyi, tek sözcükle uygarlığı yarattı. İşleyim Devrimi ise ilk kez üretimi doğal sınırlarından kurtardı. O güne dek insangücü, hayvangücü, yelgücü, sugücü ile yetinmek zorunda olan üretim, yapay bir erke kaynağına, buharı kavuştu. Buharın işletkeleri (makinaları) devindirmek için kullanılmasıyla yapınak (fabrika) çağı açıldı. Böylece, doğaya boyun eğme yerine, doğayı bütünüyle tüketebilme gizilgücüne sahip bir süreç başladı. İşleyim Devrimi kentleşmeyi öne çıkardı, köylülüğü yok olma sürecine soktu, çekirdeği işçi/işveren ayrımı olan ve bütün dünyayı emekçilerle sermaye güçleri arasında bölen çağcıl sınıflaşmayı yarattı, üretimde bu eşsiz atılımı gerçekleştiren ülkeleri dünyanın egemenleri durumuna getirdi; kısacası, bugün küreselleştirmeye en üst aşamasına ulaşan büyük altüst oluşun ilk itici gücünü sağladı.

Robert Owen işte bu ortamda yetişti. Dolayısıyla, onun serüvenini anlatabilmek için, Rona Aybay'm, kitabına İşleyim Devrimi'nin özlü ve çokyönlü bir tanıtımı ile başlaması çok yerinde. Bunu yapmasaydı, ne denli ayrıntı verirse versin, anlattığı yaşamöyküsünü doğru dürüst kavramamız olanaksız olurdu. Ayrıca, şunu da hemen belirtmeli ki, Rona Aybay'ın bu "konumlandırma" yöntemi, yalnızca ilk aşamada değil, çalışmanın her dönüm noktasında karşımıza çıkıyor. Örneğin, Robert Owen'in on beş yaşında geldiği ve burada geçirdiği on dört yıl içinde işçilikten kapitalistliğe geçtiği dönemi anlayabilmemiz için, Rona Aybay bize öncelikle o günlerin Manchester'ini anlatıyor. İşleyim Devrimi'nin yüreğinin attığı bu kent, yalnızca çıldırان üretim çarklarıyla değil, bu büyük dönüşüm üzerinde kafa yoran insanlarıyla da ünlü. Bu bilgileri edinince, Robert Owen'in niye çoğunluk gibi işini bilir bir kapitalist olarak kalmadığını, bu konumu nasıl aştığını çok daha iyi görüyoruz.

Aynı yöntem, öykünün sonrasını da aydınlatıyor. 1800 yılında, henüz yirmi dokuz yaşındayken Robert Owen'i, New Lanark'ta, büyük bir yapınak tümleşığının (entegre fabrika dizgesinin) paydaşı ve yönetmeni olarak üne kavuşturan özgün deney dönemi başlıyor. İşte bu yirmi sekiz yıllık süreci kavrayabilmemiz için, Rona Aybay önce New Lanark'ı anlatıyor bize. Böylece, orada yapılanları çok daha iyi anlama ve değerlendirme olanağını buluyoruz.

New Lanark atılımı doruğuna eriştiğinde, Robert Owen artık öğreti sahibi bir düşünür ve eylemcidir. Bundan sonra, yaşamının sonuna dek, düşüncelerini olabildiğince geniş çevrelere yayma ve olabiliyorsa bunları uygulatma çabasına yöneliyor. Bunu göz önünde bulunduran Rona Aybay, Robert Owen'in yaşamöyküsünün bu yepyeni sayfasını, kahramanının öğretisini açıklayıp değerlendirdiği bir irdelemeyle açıyor. Bu irdelemede Rona Aybay hem Robert Owen'in görüşlerini büyük bir ustalıkla özetliyor, hem de bunları sevecen, ancak gerçekçi bir süzgeçten geçiriyor. Böylece, Robert Owen'in, bireysel davranışların toplumsal koşullarca belirlendiği gerçeğinden yola çıkarak, bireyi düzeltmek için sefaleti ortadan kaldırmak, çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmek, çocuğa dürüstlük ve dayanışmayı öğreten bir eğitimi gerçekleştirmek gerektiğini savunmakla ne denli çağcıl olduğunu gösteriyor bize. Ancak, aynı zamanda, bütün bu iyileştirmelerin ezilen sınıfların savaşıyla değil, doğruyu gören yöneticilerin ve egemen sınıfların çabasıyla ortaya çıkabileceğini sanmakla, Robert Owen'in kendini nasıl onulmaz bir düşçülüğe kaptırdığını da koyuyor ortaya.

Rona Aybay, Robert Owen'in öğretisini özetledikten sonra, yine yönteminin ana ilkesi gereğince, bu öğretinin yayılmaya başladığı 1815 dolayında, İngiltere'nin hangi geçimsel (ekonomik) ve siyasal süreçten geçtiğini anımsatıyor bize. Bu çerçevede, bunalım dönemlerinde, yöneticilerin ve egemen sınıfların ne denli korkak ve kıyıcı olabileceklerini görüyoruz. Böylece, Robert Owen'in bunları kendi görüşlerine kazanma umudunun düşsellik derecesini daha iyi ölçebiliyoruz.

Bu arada Robert Owen'in düşünceleri önemli bir evrim geçiriyor. Üretim fazlası ve işsizlik biçiminde ortaya çıkan 1815

bunalımına bir çözüm olarak savunduğu birleşke köylerini (Kooperasyon Köylerini) yeni bir toplum düzeninin tohumları olarak görmeye başlıyor. Bu çerçevede, insanlar arası çekişmelerin baş nedeni saydığı özel mülkiyete ve dinsel bağınazlığa karşı çıkıyor. Yeni yaşamın yeşereceği bu komünist topluluklarda özel mülkiyet olmayacak, herkes gücüne göre tarım ve işyerim alanlarında çalışacak, yaşamın temel ilkesi yarışma değil, dayanışma olacak, mutfak işleri ortaklaşa yürütülecek, en önemlisi de, iki yaşından başlayarak çocuklar ortak yatakhanelerde barınıp okullarda, dürüst yurttaş olacak biçimde toplulukça eğitilecek. Bu okullarda ceza olmayacak, çocuklar yalnızca sevgiyle yönlendirilecek.

New Lanark deneyiminin gitgide tavsaması, Eski Dünya'da komünist köyleri için yeterince yandaş bulamaması üzerine, 1824'te, Robert Owen ABD'ye gidiyor. ABD'de nasıl karşılandığını, oradaki ortamın ne olduğunu Rona Aybay çok güzel anlatıyor. Amerika'ya gidişinin ana nedeni, komünist köy düşünü gerçekleştirmek. Bu amaçla Robert Owen, büyük malvarlığının hemen hemen tümünü harcadığı New Harmony deneyine girişiyor. Rona Aybay bu Owenci köyün nasıl kurulduğunu, hangi ilkelere göre nasıl yönetildiğini, ne gibi sorunlarla karşılaştığını ve niye dağıldığını ayrıntılarıyla anlatmakla yetinmeyip bu tür komünist adacıkların kapitalist bir çevrede başarılı olamayacağını da gösteriyor.

Robert Owen İngiltere'ye döndüğünde, artık geniş ölçüde değişmiş bir toplumla karşılaşılıyor. Yönteminin ana ilkesinden hiç şaşmadan, Rona Aybay bunun niye böyle olduğunu bize açıklıyor. 1820'lerden başlayarak İngiltere'de hem bunalım aşıyor, hem de işleyimde önemli bir yeni atılım gerçekleştiriliyor. Böylece, işçi sınıfı toplumsal ağırlığının artmasıyla siyasette daha etkin (aktif) duruma geliyor. Robert Owen gitgide yeğinleşen sınıf savaşımını anlamadığı gibi, onaylamıyor da. O yine bütün insanlığa seslenmeyi yeğliyor. Ne var ki, umduğunun aksine, sesine kulak verenler yöneticiler ile egemen sınıflar değil, işçiler. Böylece, yükselen işçi dalgasının tepesinde buluyor kendini Robert Owen. Ancak artık burada, savaşım içindeki bir işçi sınıfı ortamında, New Lanark'taki ya da New Harmony'de-

ki saltık yöneticiye boyun eğecek kimse yok. İşçilerin, insanlık adına söylevlere değil, öncü bir yoldaşlığa gereksinimleri var. İşte bu uyumsuzluk Robert Owen'i gitgide topluma yabancılaştırıyor. Gerçi Rona Aybay kahramanını yaşamöyküsünün sonuna dek izliyor. Ancak seksen yedi yıllık bu uzun yaşamın son yirmi dört yılı toplum tarihi bakımından artık önemli değil. Robert Owen, hiç bitmeyen bir çabayla, insanlığı kurtaracak görüşlerini anlatmayı sürdürüyor; ancak artık onu dinleyen yok. İngiltere'de İşleyim Devrimi'nin çocukluk dönemi kapanmış, işçiler haklarını doğrudan doğruya siyaset sahnesinde arama aşamasına gelmişler. Bundan böyle, sınıf savaşımını kavrayamayan bir insanseverin onlara verebileceği pek bir şey yok.

Peki, yaşamöyküsünü bu biçimde noktalamı diye, Robert Owen'i, saygı ve sevgiyle de olsa, salt bir tarihsel anı olarak mı anacağız? Hiç de değil. Bunun böyle olmadığını da Rona Aybay bize çok güzel gösteriyor.

Bir kere, Robert Owen, İşleyim Devrimi'nin daha ilk döneminde, üretim güçlerindeki bu eşsiz atılımın insanları yapısal olarak işsizliğe "yazgıladığını" gören ilk düşünürlerden biri. Kapitalizmin doğal uyum safatasına hiç pabuç bırakmıyor. Kendisinin de büyük beceriyle üretime koştuğu yeni işletmelerin gücüne hayran. Ancak, kapitalist düzende, bunların işçilere çevrilmiş birer silah olduğunun da ayırımında. Öyleyse çözüm, bu büyük üretim gücünü çalışan insanların buyruğuna vermekte yatıyor.

Kaldı ki, bu onların hakkı da. İşçi ilk elden bilen bir kapitalist yönetmenin us yürütümüyle, şu yalın hesabı yapıyor: New Lanark'ta, elli yıl önce 600.000 işçinin ürettiği ürünü artık 2.500 işçi üretebildiğine göre, aynı ürün karşılığında 600.000 kişinin tüketeceği varlıklar şimdi kimin elinde? Besbelli ki, işçilerin verimliliğindeki bu inanılmaz sıçramadan kaynaklanan artık, bütünüyle kapitalistlerin eline geçmiş durumda. Sömürünün varlığını ve boyutunu bu hesap bütün çıplaklığıyla gözler önüne seriyor. Robert Owen bundan üretim araçlarının kamulaştırılması gerektiği sonucunu çıkarmasa da, böyle bir hesabın usayısal (mantiki) sonucu ortada.

Robert Owen işçi devrimi için savaşım veren biri değil. Ne

var ki, işçileri koruyacağım diye giriştiği eylemler, onu kaçınılmaz olarak bir işçi sınıfı önderi durumuna getiriyor. 1800'de başlayan New Lanark deneyinde, işçi çocukları için tarihte ilk kez ana okullarını kuran o. Yine aynı dönemde, çalışamayacak duruma gelen işçilerin bir ücret alması gerektiğini savunan yine o. Bunalım sonucunda dört ay boyunca işsiz kalan New Lanark işçilerine ücretlerini olduğu gibi ödeyen yine o. 1819'da, kapitalizmin tarihinde ilk kez, İngiltere'de işçi çocukların sömürsünü sınırlayan bir yasanın çıkarılmasında öncülük eden o. Yasayla, dokuz yaşından küçük çocukların işe alınması, on altı yaşından küçüklerin de (bir buçuk saatlik yemek molası dahil) on üç buçuk saatten fazla çalıştırılması yasaklanıyor. (Bu yasa bize, o günlerde sömürünün hangi kısıcılık düzeyinde bulunduğunu çok güzel gösteriyor.) 1834'te, İngiltere tarihinde ilk kez bütün işçi sendikaları tek bir ulusal birlik çatısı altında toplandığında, başlarında yine Robert Owen var. Böyle işler yapan bir adam, işçi sınıfının belleğinden nasıl silinebilir?

Robert Owen toplumsal sorunlarda ussal çözümlerin uygulanması gerektiğini savunan büyük bir aydınlanmacı. Yaşadığı günlerde, bireyler arası ilişkileri zehirleyen etmenlerin başında, o günlerdeki durumlarıyla din ve evlilik kurumları geliyor. Onun için, büyük bir yüreklilikle ikisine de karşı çıkıyor. Din bağına son verilmesini, bütün inançların birbirini ezmeden, hoşgörü içinde yaşanmasını savunuyor. Başka bir deyişle, yercillik (laiklik) bayraktarlığı yapıyor. Evlilik konusunda, medeni nikâhı, dolayısıyla da boşanma hakkını savunuyor. Bu türden ussal çözümlerle, yarışmacı ve kavgacı bir toplum yerine, işbirliğine, dayanışmaya, barışa öncelik veren bir düzen kurulabileceğini düşünüyor. Bu işbirliğini, arsulusal (uluslararası) ilişkiler alanında da öngörüyor. Onun anlayışında, saldırıya karşı zorunlu savunma dışında, dünyada savaşa yer yok.

Rona Aybay'ın gayet güzel gösterdiği gibi, Robert Owen'in bütün yaşamına damgasını vuran temel kaygı, yeni kuşakların dürüstlük, dayanışma ve sevgi ilkelerine göre yetiştirilmesi. Bunun için çocukların iki yaşından başlayarak toplulukça eğitilmesini savunuyor. Amacı, çocukları anne babalarının kötü alışkanlıklarından korumak. Çocuklar ailelerinden koparılmı-

yor. Anne babaları iş saatleri dışında onlarla olabiliyorlar. Ayrıca, eğitilmiş anneler, topluluğun öteki çocuklarıyla birlikte kendi çocuklarıyla da ilgilenabiliyorlar. Ancak, esas sorumluluk toplumda. Toplumun da en önemli görevi, çocuklara sevgi ile sahip çıkmak, dans ve iş dahil, onlara bedenlerini kullanmasını öğretmek, daha da önemlisi, yetişmekte olan bireylerde dürüstlüğü ve dayanışmayı temel alışkanlık haline getirmek.

Gerçi Robert Owen'in eğitim anlayışında da düşüncü bir yön yok değil. Toplumun eğitimi yoluyla değiştirebilmek için yerleşik düzene aykırı okulların kurulması nasıl sağlanacak? Bu okulların eğitmenleri nerede bulunacak? Kaldı ki, salt kafa yapılarında bir değişiklik toplumun dönüştürülebileceğini savunmak, özdekçiliğe aykırı değil mi?

Bütün bu karşı çıkışlarda doğruluk payı olduğu kuşkusuz. Ancak şunlar da unutulmamalı: Robert Owen yeni okulunu, yeni komünist topluluklar düzeninin bir parçası olarak savunuyordu. Dolayısıyla, toplumsal ilişkilerden kopuk bir eğitim suçlaması çok yerinde değil. Özdekçilik açısından yapılan eleştirinin ise gözden kaçırıldığı önemli iki nokta var. Bütün üretim biçimlerinde, en büyük üretim gücü çalışan insandır. Dolayısıyla, bu, insanın belli bir biçimde eğitilmesi, doğrudan doğruya üretim güçlerinin geliştirilmesi demektir. Öte yandan, aynı çalışan insan, üretim ilişkilerinin ezilen sınıfıdır. Bunun eğitilmesi, üretim ilişkilerini dönüştürme savaşımını doğrudan doğruya etkiler. Bizim çok kısa süren Köy Enstitüleri deneyimimiz halk çocuklarını eğitmenin ne denli devrimci bir girişim olduğunu göstermedi mi?

Rona Aybay'ın kitabı bir başka gerçeği daha görmemizi sağlıyor. O da, bireyin gücü. Evini on yaşında bırakıp gitmiş, işe çiraklıkla başlayıp kendi kendini yetiştirmiş, kendi çabasıyla büyük bir malvarlığına sahip olduktan sonra, salt denkserlik (hakkaniyet) kaygısı, insan sevgisi, dürüstlük, dayanışma anlayışı, bitmez bir iyimserlik, tükenmez bir coşkuyla, tek başına bir bireyin neler yapabileceğini gösteren destansı bir öykü bu. Üstelik bu destan, kapitalizmin şahlanmış günlerinde yaşanmış. Çürümüş kapitalizmin pis kokularının bütün dünyayı boğduğu günümüzde, böylesi destanlara çok daha büyük bir gereksi-

nimimiz var. Gerçekçilik uğruna, düşlerin gücünü küçümsemek büyük yanılğı olur.

Rona Aybay başarılı bir iş yapmış. Elindeki bilimsel kılavuzla, eylem, düşünce, ortam arasında gide gele, capcanlı bir yaşamöyküsü çıkarmış ortaya. Gerçekçiliğı hiç elden bırakmamış. Gerektiğinde, kahramanını eleştiri süzgecinden geçirmesini de bilmiş. Ancak, bu konuyu niye seçtiğı, biçemindeki sevecenliğin nereden kaynaklandığı da apaçık ortada. İşin özü şu ki, iki güzel insan buluşmuş bu yapıtta. Işığın sönmedi Robert Owen! Bunu bize taşıdığı için, sen sağol Rona Aybay!

Prof. Dr. Cem Eroğul

BİRİNCİ BÖLÜM
ENDÜSTRİ DEVRİMİ

Giriş

18. yüzyıl İngiltere'nin sosyal yapısında yeni ve çok köklü gelişmelere yol açmıştır. Özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında, İngiliz toplumu o güne kadar hiçbir ülkede görülmemiş genişlikte sarsıntılar ve değişiklikler geçirmiştir.

Bu dönemde, ekonomik hayatta ortaya çıkan büyük değişmelerin sonucu olarak, İngiltere'deki sosyal gruplar kaynaşmış ve bu sarsıntılar durulup toplum az çok dinginliğe ulaştığı zaman, İngiltere halkının birbirinden kesinlikle farklı sınıflara ve mesleklere ayrılmış olduğu görülmüştür.

Burada söz konusu olan yeni değişmeler gerek ortaya koydukları toplumsal ilişkilerin eskilerden köklü bir biçimde farklı olması, gerekse kısa sayılabilecek bir süre içinde yaşanmış olmaları yüzünden bir *devrim* niteliğindedir. Kendisini ortaya çıkaran ana neden endüstrideki yenilikler olduğundan, bu devrim *Endüstri Devrimi* adı verilmektedir.

Endüstri Devrimi sürecinde, endüstride ve üretim yöntemlerinde yapılmış olan yeni icatlar ekonomik hayatın çok hızlı bir biçimde gelişmesine ve değişmesine yol açmıştır. Bu gelişme ve değişmeler karşısında sosyal hayat da etkilenmiş ve yepyeni bir biçim almıştır.

Toplum yaşamındaki her büyük dönüşüm ekonomik, teknik, sosyal çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkar. Ancak, bu nedenlerin her olayda açık seçik olarak ortaya konulabilmeleri kolay değildir. Endüstri Devrimi konusunda ise bunlar arasındaki karşılıklı ilişki ve bağlantılar oldukça açıklıkla görülebilmektedir.

İngiltere’de başlayan ve gelişen bir olay olmakla birlikte, Endüstri Devriminin önemi İngiltere’yi çok aşmıştır. Bu devrimi izleyen olaylar, bunun bütün dünya üzerinde geniş etkiler yaratan bir gelişme olduğunu gösterir. Bu bakımdan, Endüstri Devrimi, çağdaşı 1789 Fransız Devrimi gibi, dünya tarihinde iz bırakan ve etkileri günümüze kadar gelen bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Endüstri Devrimini incelemeye geçmeden önce, bu terim üzerinde yapılan tartışmalara kısaca değinmek yerinde olur.

Bazı yazarlar, Endüstri Devrimi’nin terim olarak yetersiz, giderek, sakıncalı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yazarlara göre, eski çağlardan beri, kesintisiz bir çizgi üzerinde gelişegelen ekonomik yaşamda hiçbir zaman ani bir değişiklik ortaya çıkmaz. Öyleyse, ekonomik alanda bir “devrim”den söz edilmesi yerinde değildir.¹

Ancak, Endüstri Devrimi terimini benimseyen yazarların, bu devrimi, kendisinden önceki ekonomik ve sosyal gelişmelerden tamamen bağımsız olarak, birdenbire ortaya çıkmış bir olay biçiminde görmediklerini unutmamak gerekir.

16. ve 17. yüzyıllarda kimya, astronomi gibi bilimlerin gelişmesi, denizcilerin yeni ülkeler keşfetmeleri ve yeni deniz ulaşım yollarının açılması, hiç şüphesiz, Endüstri Devrimini hazırlayan olaylardır. 17. yüzyılın bilimsel çabaları olmasa, 18. yüzyılın makineleri belki de icat olunamayacaktı. Yine, dış ticaretin iki yüzyıl boyunca biriktirdiği kapital olmasa, bu icatları uygulayacak mali kaynaklar bulunamayacak, kütle halinde üretime geçilemeyecekti. Denizcilikteki büyük gelişme olmasa, yeni fabrikaların ürettiği mallar uzak pazarlara yollanıp satılamayacaktı.

Fakat Endüstri Devrimi, tarihin belirli bir döneminde, belirli bir ülkede başlayan ve birkaç kuşağın ömrü içinde gerek dünya ekonomisi üzerinde, gerekse toplumların yapısında köklü değişiklikler meydana getiren bir olay olduğuna göre, onun “devrim” olarak nitelendirilmesinde bir sakınca yoktur.

1 Bu konuda bilgi için bkz. *Encyclopaedia of the Social Sciences-Industrial Revolution*; ayrıca bkz. Milton Brigs, Percy Jordan, *Economic History of England*, Londra, 1957, s. 182-183.

Bugün, Endüstri Devrimini hazırlayan ve yaratan olayları açıklayabilecek durumdayız. Kısa zamanda, birbirine paralel olarak ortaya çıkmış teknik, ekonomik ve sosyal gelişmeler objektif gerçekler olarak ortadadır. Bunlar, kendilerinden önceki dönemdeki birikmelerin bir sonucu olsalar da, getirdikleri yeni ekonomik ve sosyal düzen, dünya tarihi içinde, eski düzeni köklü bir biçimde aşan bir düzendir. Endüstri Devrimi sonrası ekonomik ve sosyal ilişkiler yeni ve ileri bir aşamanın belirtilelidir.

Bu bakımdan, bugün Endüstri Devrimi terimi üzerinde tartışmaya girişmek gereksizdir ve bu terim yaygın olarak benimsenip kullanılmaktadır. Giderek yazarlar, yalnız Endüstri Devrimi terimi kullanmakla kalmayıp, bu olayın çeşitli yönlerini Ulaştırma Devrimi, Pamuk Devrimi gibi terimlerle ifade ediyorlar.

Devrime Yol Açan Teknik Gelişmeler

Endüstri Devrimi öncesi İngiltere'si bir tarım ülkesiydi. Çağının diğer ülkelerine göre imalatçılık alanında bir hayli ileri olmakla birlikte, ekonomik yaşamında tarım yine de geniş ölçüde ağır basıyordu.

Nüfusunun büyük çoğunluğu tarımla uğraşüyor ve köylerde yaşıyordu. Kalabalık şehirler henüz ortaya çıkmamıştı. Sosyal ve siyasal sistemin, siyasi iktidarın ve nüfuzun temelini toprak oluştuyordu.

Gerçekten, o zamanlar imalatçılık alanına egemen olan küçük birimlerin sahipleri de, bir yandan kendi işleriyle uğraşırken, bir yandan da ellerinde bulunan küçük tarlalarında çalışıyorlardı.

Kapitalist işverenler sınıfı henüz "çocukluk çağında" idi. Birkaç büyük fabrika görülmekle birlikte, imalatçılık genel olarak çiftçilikle imalatçılığı bir arada yürüten küçük, bağımsız ustaların elindeydi. Bu ustalar bir iki kalfa ve çırak çalıştırıyorlardı ve usta ile çalıştırdığı adamlar arasında büyük bir sosyal farklılaşma görülmüyordu. Bu, az hareketli ve sakin düzende, genel olarak, usta ile kalfa ve çıraklar arasındaki ilişkiler sıcak bir yakınlığa dayanıyordu.

Daha sonraları Endüstri Devriminin hareket noktası olarak ortaya çıkacak olan dokumacılık, bu dönemde, elle işletilen ilkel makinelerle yapılıyordu. Bu işte, genel olarak bütün aile üyeleri elbirliği ile çalışıyorlardı. İşçilerin karıları ve kızları ipliği eğirir, onlar da bu iplikleri ya kendileri dokur, ya da bir dokumacıya satarlardı.

Bu dokumacı ailelerin çoğu bir şehre yakın yerlerde yaşıyor ve geçinmelerine yetecek kadar para kazanıyorlardı: Yerel pazardan gelen talep, nüfusun sürekli olarak artmasıyla genişliyor ve tam istihdam gerçekleşiyordu. İşçiler köylerde birbirlerinden uzak, tecrit edilmiş durumda yaşadıkları için, bunlar arasında rekabet görülmezdi. Bu dokumacılar para biriktirip, boş zamanlarında çalışmak üzere tarlalar kiralayabiliyorlardı. Dokumacı, tezgâhı başında çalışacağı saatleri kendisi ayarlıyor, yaptığı kumaş ve iplikleri ayağına gelen seyyar satıcılara satarak, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kazanç sağlıyordu.

Dokumacıların bazıları, işleyecekleri hammaddeyi kumaş tacirlerinden alıp, onlar için kumaş yapıyorlardı. Bu bakımdan, bunların "ücretli" işçilerden pek farklı olmadıkları ileri sürülmüştür. Fakat bu dokumacıların, hiç olmazsa ismen, bağımsız zanaatkâr durumunda buldukları ve kendi evlerinde çalıştıkları da bir gerçektir.

Bunlar sakin ve rahat bir hayat sürüyorlardı. Yaşama düzeyleri Endüstri Devrimi dönemindeki işçilerinkinden yüksekti. Bahçelerinde ve tarlalarında açık havada çalışmaya fırsat bulabildikleri için sağlık durumları da iyiydi.

Kendilerinin de küçük tarlaları olduğundan, kaderleri köylülerle birleşiyordu. "squire"i, yani bölgenin en önemli toprak sahibini, doğal egemen olarak kabul ederler, uyuşmazlıklarının çözümünü için ona başvururlardı.

Toplumun daha varlıklı katlarıyla yan yana, barış içinde yaşayan bu insanlar, Endüstri Devrimi ortaya çıkıncaya kadar, kendilerinin dışındaki dünyadan habersiz bir hayat sürmüşlerdir.

Ancak, bu basit hayat, ortaya çıkan bir dizi değişiklik sonucunda silinip gitmiştir. Bu değişikliklerin en önemlisi de 18. yüzyılda başlayan ve olağanüstü bir hızla birbirini kovalayan büyük mekanik icatlardır.

Endüstri Devrimi öncesinin, Ortaçağdan gelme düzeni içinde devlet, üretimi, ticareti ve dağılımı hayli sıkı bir biçimde düzenlemekteydi. Büyük Britanya'da serbest iç ticaret kurulmuştu, ama dış ülkelerle ve sömürgelerle ticaret engellenmiş ve bu alanda serbest teşebbüs sınırlanmıştı.

Fakat Kristof Kolomb ve Vasco da Gama'nın coğrafi keşif-

leri, 17. ve 18. yüzyıllarda, denizaşırı ticarete önemli gelişmeler yol açmış ve bu gelişmeler tarımın öneminin azalması ve yerini endüstriye bırakması sonucunu doğurmuştur.

Denizaşırı ticaretin gelişmesi, Avrupa'da üretilen mallara talebi arttırmıştır. Böylece, gittikçe artan mal taleplerinde bulunan yeni ve geniş bir dünya pazarı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak, birbiri ardından her endüstri alanında, yeni üretim metotları ve yeni örgütlenme biçimleri geliştirilmiştir. Örneğin, Hintlilerin giydikleri pamuklu kumaşlar gibi basit, kolaylıkla standardize edilebilen ve makineyle imal edilmeye elverişli mallar için talebin artması, bu kumaşları yapacak endüstriyi harekete geçirmiştir. Bu durum, Endüstri Devriminin en belirgin özelliğini, yani makineyle üretim metotlarındaki hızlı gelişimi ortaya çıkarmıştır. İmalatçılıkta daha önceleri de makine kullanıldığı olmuştur, fakat bu ayrıksı bir durumdu. Oysa Endüstri Devrimi, makineyle üretimi yaygın ve olağan üretim biçimi durumuna getirmiştir.

Endüstrinin makineleşmesi ile buhar gücünün makineye uygulanması arasında yakın bir ilişki vardır. Makinelerin daha önceleri geliştirilememesinin ana nedeni, yeterli bir enerji kaynağının bulunamayışydı. Rüzgâr "kaprisli" bir enerji kaynağıdır. Suyu da her zaman güvenilemez; yazın kurur, kışın donar. Üstelik su olsun, rüzgâr olsun, yerel koşullara sıkı sıkıya bağlıdır. Su ve rüzgâr, makinenin ayağına götürülemez; makine bunların ayağına götürülmelidir. Oysa buharda bu sınırlamalar söz konusu değildir. Buhar tamamıyla insanın kontrolü altında elde edilip kullanılabilir.

Endüstri Devrimi ile birlikte, birçok endüstri kolunda büyük gelişmeler başlamıştır. Fakat bu gelişmelerin en tipik bir biçimde görülebildiği alan, pamuklu dokuma endüstrisidir. Bu kolda Endüstri Devriminin özellikleri çok geniş ve belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır.

Endüstri Devrimini anlatan yazarlar, bu devrim içinde pamuklu dokuma endüstrisinin gelişmesine özel bir önem vermekte birleşiyorlar. Endüstri Devriminin, ilk önce, dokumacılıkta uygulanan yeni metotlarla kendini gösterdiğini söylemek yerinde olur.

18. yüzyıla gelinceye kadar, pamuklu imalatı Doğu ülkelerinde yapılıyor, pamuklular en çok tropik bölgelerde giyiliyordu. Endüstri Devrimi ile bu, bir Batı endüstrisi durumuna geldi ve Avrupalılar da geniş ölçüde pamuklu giyinmeye başladılar. Öte yandan, Batı endüstrisinin yaptığı bu mallar Doğu'ya da büyük miktarda yollanmaya başlandı. Eskiden sıcak iklim yüzünden Avrupa'da yapılan kumaşlara kapalı olan Hindistan pazarı da yeni makinelerle yapılmış ince kumaşlar sayesinde İngiltere için geniş bir satış alanı durumuna geldi.

Pamuklu dokuma endüstrisinde, Endüstri Devrimini hazırlayan ilk icat, John Kay adlı mucidin "uçan mekik"idir (*fly-ing shuttle*). 1733'te yapılan bu icatla, dokumacı, mekiği eliyle hareket ettirmek zorunluluğundan kurtulmuş ve bir tek işçinin geniş bir tezgâhı işletebilmesi olanaklı hale gelmiştir.

O zamana kadar, tekstil endüstrisinde iplik eğirme işlemi, dokuma işleminden daha yavaş yürümekteydi. Yapılan bu yeni icatla, dokuma işleminin hızı ile iplik eğirme işleminin hızı arasındaki fark daha da açılmıştır. 1760 sıralarında uçan mekik yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmış ve dokumacılar, eğiricilerin hazırlayabildiklerinden daha çok iplik istemeye başlamışlardır.

Bu durum yeni bir iplik eğirme makinesi ihtiyacını doğurmuştu. Bu ihtiyaç, 1770'te yapılan iki icatla karşılandı. Bunlar, James Hargreaves'in yaptığı eğirme makinesi (*spinning jenny*) ile Richard Arkwright'in yaptığı su tezgâhı'dır (*water frame*).

Eskiden eğirme makinesi olarak kullanılan tekerleklerde sadece bir iğ olmasına karşılık, Hargreaves'in makinesinde 8, 16 ve daha sonraları 100 iğ vardı ve bunu bir tek işçi çalıştırabiliyordu. Bunun sonucu olarak, eskiden olduğundan çok daha fazla iplik üretilmeye başlandı. Daha önceleri, yeteri kadar iplik üretilmediği için, dokumacılar sık sık boş oturmak zorunda kalırlardı. Şimdi ise durum değişmiş ve ortaya dokumacıların ihtiyacından çok daha fazla iplik çıkmıştı. Dokumacı sayısı yetmemeye başlamış ve bunların kazançları da artmıştı.

Dokumacılar bu işten daha fazla kazanç sağladıklarından, tarlalarında çalışmayı yavaş yavaş bırakmaya başladılar ve kendilerini tamamıyla endüstriye verdiler.

Yeni makinelerin işletilmesi daha fazla fizik güç gerektirdiğinden, erkekler kadınların yerini almaya başladı. İşçiler kendilerini tamamiyle dokumacılığa verebilmek için tarlalarını satışa çıkardılar. Bu tarlalar yeni bir zengin çiftçiler sınıfının eline geçti. Böylece, yeni makinelerin ortaya çıkması, tarım düzenini de etkilemiş oluyordu.

Bu yeni zengin çiftçi sınıf, geniş topraklar üzerinde tarım yapıyor, işlenmemiş toprakları tarla haline getiriyor, yeni yöntemler uygulayarak toprağın verimini arttırıyordu. Bunlar elde ettikleri ürünleri küçük çiftçilerden daha ucuza satabiliyorlardı.

Bu durumda küçük çiftçiler artık tarlalarına bağlı olarak yaşayamaz oldular ve kendi küçük topraklarını ve bahçelerini ister istemez elden çıkarmak zorunda kaldılar. Bunlar artık günlük emeklerinin kıt geliriyle geçinmek durumuna girmişlerdi.

Öte yandan, yeni makinelerin etkisiyle pamuklu dokuma endüstrisi 18. yüzyılın son yirmi yılı içinde gittikçe artan bir hızla gelişmekteydi. Edmund Cartwright adlı amatör bir mucit, James Watt'ın 1769'da patentini almış olduğu buhar makinesini dokumacılığa uygulayan bir makine yapmayı 1785'te başardı.¹ Başlangıçta yetersiz olan bu makine sonradan yapılan yeniliklerle geliştirildi ve sonunda, önce eğirme, sonra da dokuma işlemi tamamiyle bir fabrika işi durumuna girdi.

Bu endüstri, özellikle Lancashire bölgesinde yayılıyordu. Yani makineler burada en geniş bir biçimde kullanılıyordu, yeni endüstri şehirleri kurulup genişliyor ve fabrikatörler kısa zamanda büyük servetler kazanıyorlardı. Clyde nehri boyunca, Lancashire ve Lanark'ta, su gücüyle işleyen büyük dokuma fabrikaları kurulmuştu.

Yeni üretim metotları endüstrinin diğer kollarında da uygulanıyordu. Fakat bu kollarda, yeniliklerin karşısına eskiden kalma üretim ilişkileri ve ön yargılar çıkmaktaydı. Oysa pamuk endüstrisi, gelenekleri fazla olmayan yeni bir endüstri koluydu. Bu yüzden, yeni metotlar bu endüstriyi kısa zamanda ve

¹ Thomas Newcomen'in yaptığı buhar makinesi, 1712'den beri maden ocaklarında suların dışarı pompalanması için kullanılıyordu. Fakat bu ilkel bir makineydi. Watt buhar makinesini ekonomik ve kullanışlı bir hale getirmiş, buhar gücüyle çarkları döndürecek hareketi elde etmeyi başarmıştır.

tamamıyla fethetti denilebilir. Ayrıca, pamuklu mallar ucuz ve kütle halinde üretime elverişliydi. Bunlar o zamana kadar İngiltere'nin başlıca ihraç malı olan yünlülerin yerini almaya başladı. Az da olsa, pamuklu dokuma endüstrisinde gelişmenin önüne bazı engeller çıkmıştır. Eğirme makineleri hiçbir direnmeyle karşılaşmamışsa da, dokuma makinelerinin karşısına örgütlü bir direnme çıkmıştır. Bunun nedeni, Endüstri Devrimi öncesinde eğiricilerin genellikle kadın ve çocuklardan meydana gelen dağınık işçiler olmasına karşılık, dokumacılığın birlikler kurmuş, usta erkekler tarafından yapılmasıdır. Bunlar ellerinden geçim kaynaklarını alacak olan yeni makinelere şiddetle karşı durmuşlar, fakat sonunda yenilikler karşısında yenilmekten kurtulamamışlardır.

Enerji kaynağı olarak suyun yerini buharın alması, daha geniş üretim birimlerinin ortaya çıkmasını ve teksif edilmiş üretimi sağladı. Böylece artık fabrikaların şehirlerden uzak, su kaynaklarının yanında kurulması zorunluğu ortadan kalktı. Artık işçilerin uzak fabrikalara nakledilmesi gerekmiyor, bunlar şehirlerde kurulan fabrikalarda toplanıyorlardı. İngiltere tarihinin bu dönemine ait istatistikler, endüstrideki hızlı gelişmeyi ortaya koymaktadır. Örneğin, İngiltere'ye ithal olunan ham pamuk miktarı 1776 ile 1780 arasında yılda ortalama 6,5 milyon pound (yaklaşık 3 milyon ton) iken, 1790'da 31,5 milyon pound'a, yaklaşık 14,5 tona yükselmiş ve 10 yıl sonra da iki misline çıkmıştır. İhraç olunan pamuklu malların değeri 1780'de 335 bin sterlin iken, 1790'da 1 milyon 662 bin sterline çıkmıştır.² Pamuklu dokuma endüstrisindeki hızlı gelişmeleri diğer tekstil kollarındaki gelişmeler izlemiştir. Dantelacılık, kumaş boyacılığı, basmacılık gibi kollarda önemli yenilikler yapılmıştır.

Öte yandan, buharın enerji kaynağı olarak kullanılması, İngiltere'nin geniş kömür yataklarının büyük önem kazanmasına yol açmıştır.³ Kömür, ayrıca, yeni makinelerin yapımı nedeniyle, gelişen demir endüstrisi için de önemli bir maddeydi. Ham demiri eritmekte yüzyıllardır mangal kömürü kullanılıyordu.

2 Margaret Cole, *Robert Owen of New Lanark*, Londra, 1953, s. 16.

3 18. yüzyıla kadar kömür sadece evlerin ısıtılmasında kullanılıyordu. 18. yüzyılın başında çıkarılan kömür miktarı 3 milyon ton iken, 19. yüzyılın başında bu rakam 10 milyon tona varmıştı.

Fakat tam İngiliz endüstrisinin demir talebinin arttığı sıralarda bu kolda bir bunalım başlamıştı. Çünkü kömürü elde etmek için kullanılan odun, ormanların azalması yüzünden kıtlamış ve pahalılaştı. Öte yandan, devlet de, o zamanın koşullarına göre, savaşlarda bir "tahta duvar" olarak İngiltere'nin savunması bakımından önem taşıyan ormanların kesilmesine yasaklar koyuyordu. İngiliz demir endüstrisi Derby adlı bir demirci ustanın 1709 sıralarında yaptığı bir buluş sayesinde buhrandan kurtuldu. Bu buluşun uygulanmasıyla, maden kömürü kok haline getirilip ham demiri eritmekte kullanılmaya başlandı. Başlangıçta pek çabuk yayılmamakla birlikte, bu buluş İngiliz demir endüstrisine yeni bir canlılık kazandırdı.

Endüstri Devrimine koşut olarak ulaştırma alanında da bir devrim yapıyordu. Endüstri Devrimi, ulaşım yolları ve araçlarında ortaya çıkan bu devrimin hem nedeni, hem de sonucu olarak görülmektedir.

18. yüzyılın başına kadar ekonomik yaşamın temeli Ortaçağdakinden pek farklı değildi. Köy kendine yeterli bir ekonomik birim olarak yaşıyordu ve bölgeler arasında ticaret ve temas pek azdı. Ticaret, mallarını at sırtında taşıyan gezginci tirciler eliyle yürütülüyordu. Şehirler arası yollar son derece bozuk ve arabayla yapılan ulaştırma için elverişsizdi. Ağır yükler ancak deniz ve nehir yoluyla taşınabiliyordu.

Yolların onarımı görevi, küçük yerel yönetimlere verilmişti. Fakat bunlar bu işi ihmal ediyorlardı. Özellikle çiftçiler gelişen bir ulaştırma sistemine karşı durmaktaydılar. Bunlar geniş bir ulaşım sisteminin, uzak pazarlarla rekabete girişmek sonucunu doğurmasından korkuyorlardı.

18. yüzyıla ulaşıldığında, yolların geliştirilmesi işi özel şirketlere bırakılmaya başlandı. Bu şirketler, Parlamantonun verdiği yetkiyle, yeni yollar yapıp eskilerini onarıyor ve karşılığında, bunları kullananlardan geçiş parası alıyorlardı. Şirketlere kâr sağlayan bu sistemin sonucunda, İngiltere, o zamana göre çok ileri sayılan bir yol şebekesine kavuşmuştur. Parlamento 1700 ile 1750 yılları arasında 400, 1751 ile 1790 yılları arasında da 1600 yol yapma ve karşılığında geçiş ücreti alma yetkisi vermiştir.

Öte yandan, yapılan yeni kanallarla nehir yolu ulaşımı da geliştirilmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında geniş ölçüde girişilen kanal yapımı faaliyeti sonucunda, büyük endüstri şehirlerinin çoğu geniş bir kanal şebekesiyle birbirine bağlanmıştır.

Yolların ve kanalların gelişmesi yalnızca ülke içinde ticaretin genişleyip hızlanması sonucunu doğurmakla kalmamış, denizaşırı ticareti de etkilemiştir. Ulaşım alanındaki her gelişme, pazarların genişlemesine, mal mübadelesinin hızlanmasına ve denizaşırı ilişkilerin artmasına yol açmıştır. Asya, Amerika ve Afrika'nın uzak pazarları, denizyollarıyla birbirine bağlanmış, İngiliz limanları dünyanın her yanına gidip gelen ticaret gemilerinin merkezi durumuna gelmiştir.

Tarihçi George Macaulay Trevelyan'ın deyişiyle, bu dönem "Liverpool'dan kalkan 'köle gemileri'nin Lancashire'da üretilen pamuklu malları Afrika'ya götürüp, bunların karşılığında zenci köleler yüklediği ve Amerika'ya taşıdığı bu kölelere karşılık olarak aldığı ham pamuk, tütün ve şekerle geri döndüğü" dönemdir.⁴

Devrimin İlk Önce İngiltere’de Ortaya Çıkışının Nedenleri

Daha sonraları diğer Batı ülkelerinde de ortaya çıkan ve ekonomik ve sosyal bakımlardan bütün dünyayı etkileyen Endüstri Devrimi ilk önce İngiltere’de başlamıştır. İlk icatların yapılmasında ve kullanılmasında en başta İngilizlerin rol oynamış olması, yeni endüstri sisteminin, bütün dünyada İngiltere’nin adıyla birlikte anılmasına yol açmıştır.

İngiltere’nin Endüstri Devriminde bütün ülkelere öncülük etmesi, bu ülkede birçok özelliklerin bir araya gelmiş olmasının bir sonucu olarak gözükmektedir. Bu özelliklerin neler olduğunu kısaca açıklamaya çalışalım:

İngiltere modern endüstrinin iki ana kaynağı olan kömür ve demir madenleri bakımından zengin bir ülkeydi. Üstelik, kömür ve demir, İngiltere’de hem birbirine, hem de denize yakın yerlerde bulunuyordu. Bu durum, ulaştırma giderlerini asgariye indirerek fabrikatörlerin işini kolaylaştırıyordu.

İngiltere’ye kendine rakip olabilecek ülkeler karşısında üstünlük sağlayan bir özellik de, bu ülkede ticaret serbestliğinin yerleşmiş olmasıydı. Kara Avrupası ülkelerinde ise iç pazarlar gümrük duvarlarıyla engellenmiş durumdaydı. Almanya ve Fransa’da görülen ve sanayicilerin çabalarını felce uğratan feodalizmin kötü etkilerinden, İngiliz sosyal sistemi kurtulmuş bulunuyordu.

İngiltere ve İskoçya, iki ülkenin birleşme tarihi olan 1707’den sonra, Avrupa’daki en geniş serbest ticaret bölgesini meydana getirmişlerdi. Gelişen yeni ekonomi için, o zaman-

lar, başka hiçbir yerde bu kadar geniş ve elverişli bir bölge yoktu.

İngiltere’de Endüstri Devrimi başladığı sıralarda, Amerika’nın geniş kaynakları henüz işlenip değerlendirilmemiş durumdaydı.

İngiltere yapılan yeni icatları uygulamaya koymak için gereken kapital kaynakları bakımından da zengindi. Tarım alanında *enclosure*¹ yoluyla gerçekleştirilen kapitalist üretime geçiş, endüstri için gerekli sermaye birikimini hazırlamıştı. Tarımda kapitalist üretim, yoksullaşan küçük toprak sahiplerini topraktan koparmış ve bunların endüstri için çok ucuz bir insan gücü kaynağı olarak kentlerde toplanmasına da yol açmıştır. Böylece İngiltere’de Tarım Devrimi gerek sermaye, gerek insan gücü bakımından Endüstri Devrimi’ne uygun bir ortam yaratmış oluyordu.

Ayrıca, sömürgelerle yapılan ticaret, tacirlerin elinde çok büyük servetlerin birikmesini sağlamıştı. Bunlar, genellikle, yeni icatların desteklenmesi için, servetlerinin bir bölümünü ayırmaya hazırdılar.

Öte yandan, İngiltere’de birikmiş olan kapitalin en iyi biçimde kullanılmasını sağlayan, gelişmiş bir bankacılık sistemi de vardı. Mucitler, çoğu zaman, icatlarını geliştirmek ve uygulama alanına koymak için kredi yardımı bulabiliyorlardı.

Endüstri Devrimine öncülük etme yolunda İngiltere’ye üstünlük sağlayan özelliklerin en önemlisi de, Avrupa ülkeleri arasında en geniş sömürge imparatorluğunun İngiltere’nin elinde bulunmasıydı. Asya, Afrika ve Amerika’daki pazarları ele geçirme yarışında İngiltere İspanya, Hollanda ve Fransa’yı yenerek aslan payını almıştı. Donanma gücü, rakipleri arasında İngiltere’ye üstünlük sağlamıştı.

İngiltere’ye gelen ve giden bütün malların İngiliz gemileriyle taşınmasını zorunlu kılan 1651 tarihli Denizcilik Yasası (Navigation Act) beri hızla gelişen İngiliz gemiciliği, rakiplerini geride bırakmış bulunuyordu.

Bu çağlarda bir ülkenin ticaretinin gelişmesi, denizcilikteki gücüne bağlıydı. Bu bakımdan, denizcilikte dünya devletleri-

1 “Enclosure” için bkz. ileride “Endüstri Devriminin Sonuçları”, “Tarım”.

nin en önünde gelen İngiltere ticarete de üstünlük sağlamış ve denizaşırı pazarları geniş ölçüde ele geçirmişti.

Böylece, geniş bir sömürge imparatorluğunu, yani geniş denizaşırı kaynakları ve pazarları elinde bulunduran İngiltere, bu durumun sağladığı olanaklardan yararlanarak, endüstrisini bütün ülkelerden önce geliştirebilmiştir.

Sömürge imparatorluğu, İngiltere'ye hem endüstrisini kurmak için gerekli kapital kaynaklarını biriktirme olanağını vermiş, hem imal ettiği malları satabileceği geniş pazarlar sağlamış, hem de endüstrisi için gerekli hammaddeleri ve halkı için gerekli yiyeceği sömürgelerden ithal kolaylığını yaratmıştır.

Ayrıca, ada üzerinde kurulmuş bir devlet olması ve kuvvetli bir donanmaya sahip bulunması, İngiltere'yi yabancı istilacılardan korumak bakımından önemli olmuştur. Oysa bu dönemde Kara Avrupası ülkeleri bir yandan hanedan çekişmeleri ve din kavgalarıyla, öte yandan da yabancı istilacılarla uğraşmaktaydılar.

Endüstri Devriminin Sonuçları

Ekonomi

Endüstri Devriminin ekonomik ve sosyal düzende meydana getirdiği değişikliklerin neler olduğunu belirtmeye çalışırken, ilk önce dünya ekonomisi üzerindeki etkisine değinmemiz uygun olacaktır.

Endüstrileşen ülkelerin, iç ekonomilerinde olduğu gibi, dış ilişkilerinde de köklü bir değişme ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler ile eski tarım ülkeleri yeni bağlarla birbirlerine bağlanmışlardır.

Endüstrileşen ülkeler, tarım ülkelerinden aldıkları yiyecek ve hammaddelere karşılık olarak verdikleri malların üretiminde uzmanlaşmışlardır. Artık gerek endüstrileşen ülkeler, gerek tarım ülkeleri için, ekonomik bakımdan kendine yeterli olma durumu sona ermişti.

Dünyada, daha önceleri görülen bağımsız ulusal ekonomiler yerine, bir tek büyük "dünya ekonomisi" ortaya çıkmıştı. Uluslar artık bu büyük ekonominin bağımlı parçaları durumuna girmişlerdi. Bunun sonucunda, İngiltere'de (daha sonra da Kuzeybatı Avrupa'da ve Birleşik Amerika'nın doğusunda) ortaya çıkmış bulunan Endüstri Devrimi, etkilerini dünyanın en uzak köşelerinde bile göstermiştir.

Endüstrileşen ülkeler kendi varlıklarını sürdürebilmek için sömürgelere ve etkileri altında bulunduracakları pazarlara muhtaçtırlar. Modern anlamda "sömürgeci" ve "sömürge" ülkeler ayrımı da bu ihtiyacın sonucunda ortaya çıkmıştır.

Toplum Yapısı

Endüstri Devriminin toplumların iç düzeninde ortaya çıkardığı temel değişiklik, kapitalist ve işçi sınıflarının birbirinden kesinlikle farklı bir biçimde belirmesidir.

Bu konuda İngiltere'nin 18. yüzyılda yaşadığı deneyler başka ülkelerde çok daha sonraları yaşanmıştır. Gerek kapitalizmin, gerek işçi sınıfının sorunları bakımından, İngiltere'nin ortaya koyduğu örnekler, daha sonraları başka ülkelerde de izlenmişlerdir.

Endüstri Devrimine kadar, politik yapısı bakımından Avrupa'da eşsiz olan İngiltere, bu devrimle, ekonomik bakımdan da eşsiz olma özelliğini kazanmıştır.

Endüstri Devrimiyle, tacir, işveren ve zanaatkâr arasındaki yakınlık ortadan kalkmıştır. Makine ile işverenin zanaatkâr karşısında kesin üstünlük kurması sonucunda, zanaatkâr ya kendi meslektaşları arasında işveren durumuna girmiş ve servet sahibi olarak diğer zengin sınıflarla eşitliğe ulaşmış, ya da işçi olarak kalıp, kısa zamanda basit bir emekçi durumuna düşmüştür.

Endüstri Devrimi ilerledikçe işverenle işçi arasında büyük bir uçurum açılmıştır. Bu devrimden önce, her işçi ileride bağımsız bir usta olmayı ümit edebiliyordu. Fakat devrimden sonra, üretimin bir fabrika işi durumuna girmesi böyle umutları ortadan kaldırdı. "Kendi başına iş sahibi olmak" bir zanaatkârın normal olarak ümit edebileceği bir şey olmaktan çıktı, çünkü yeni düzende bağımsız iş sahibi olmak için her şeyden önce kapital gerekliydi.

Endüstri Devriminin başlangıç döneminde, bu konuda bir çeşit fırsat eşitliği olduğunu da belirtmeliyiz. Bu dönemde, çok küçük kapitallerle işe girişen bazı kimseler kısa zamanda zengin olma olanağı bulmuşlardır. Robert Owen de, ileride göreceğimiz gibi, çok küçük bir kapitalle işe başlayıp kısa zamanda büyük zenginlik kazanan girişimcilerin parlak bir örneğidir. Fakat fabrika biriminin gittikçe büyümesi, zamanla, bu "fırsat eşitliğini" ortadan kaldırmıştır.

Böylece 18. yüzyıl hızla gelişen kapitalizmin çağı olmuş ve önemleri artan tacirler ve bankerlerin yanı sıra toplumda adeta bir kahraman gibi görülen yeni bir endüstri kapitalisti tipi orta-

ya çıkmıştır. Fakat toplum içindeki yeri ne kadar güçlü olursa olsun, bu yeni kapitalist sınıf, politik güçlerin toprak sahiplerinin tekelinde bulunduğu bir ülkede politik bakımdan kolayca değer kazanamamıştır.

İngiltere’de 1688 Devrimiyle burjuvazi, zenginliğini sürdürüp arttıracak bir devlet ve politika düzeni kurmuş bulunuyordu. Bu devrimden sonra Whig¹ adı verilen, büyük toprak sahibi ailelerin oluşturduğu grup, Londra’nın ve diğer büyük kentlerin tacirleri ve bankerleriyle işbirliği kurmuş ve yenilmez bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. Yüz yıl kadar bir süreyle politika bu ayrıcalıklı sınıfın tekelinde kalmıştır.

Yeni sanayici sınıf ve onların izinden giden küçük tacirler burjuvazisi 1688’den beri devlet gücünü elinde bulunduran bu oligarşinin dışında kalıyorlardı. Endüstri Devriminin her adımında gücünü arttıran bu yeni sınıf, 18. yüzyılın sonuna ulaşıldığında, politik iktidardan payını almak için baskı yapmakta ve parlamentonun yapısında reformun gerektiğini ileri sürerek, geniş bir demokratik programla ortaya çıkmaktaydı.

Bu sınıf, seçme ve seçilme haklarını genişleterek, parlamentonun yapısında değişiklik meydana getiren 1832’de yayımlanan Reform Kanunundan (Reform Act)² sonra, parlamento temsilcilerini sokma olanağı bulmuştu. Fakat bu kanunun yapılmasından önce bile, bu yeni sınıfın parlamento üzerinde etkili olduğu ve kendi yararına kanunların çıkmasını sağladığı bir gerçektir.

Endüstri Devrimiyle gittikçe gücünü arttıran kapitalist sınıfın karşısında, modern anlamda bir işçi sınıfı da ortaya çıkmış bulunuyordu. Böylece İngiltere, endüstrileşmiş ve sınıflara ayrılmış modern toplumun ilk örneğini vermiş oluyordu.

1 Whig, 1680’den itibaren ortaya çıkan ve egemenliğin sadece taca ait olduğunu ileri süren Stuartların görüşüne karşı olan politik grubun adıdır. Stuartçuların meydana getirdiği politik gruba da Tory adı verilmiştir. Tory’ler, mutlak iktidardan yana olan görüşlerine Hobbes’ta dayanak bulmuşlar, buna karşılık Whig’ler de Locke’un eserlerine dayanarak sınırlı monarşiyi savunmuşlardır. 1688 Devriminden sonra, büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu Whig’ler ve bunları destekleyen büyük tacirler, 1760’a kadar sarsılmayan bir üstünlük kurmuşlardır. Bu tarihte parti içi çekişmeler yüzünden Whig’lerin kesin üstünlüğü sona ermiş olmakla birlikte, grup etkili olmaya devam etmiştir.

2 Bu konuda bkz. ileride “Owen İşçiler Arasında” bölümü, “Emek Pazarları”.

Sanayi kentlerinde sürüler gibi toplanan, fabrika hayatının disiplini altına giren ve ekonomik güçlükler altında ezilen endüstri işçileri zamanla sınıf bilincine varmış ve politik bir güç olarak ortaya çıkmıştır.

İngiliz işçi sınıfının tarihi, kesin olarak, 18. yüzyılın ikinci yarısında başlar. Bundan önce de işçilerin katıldıkları halk hareketleri görülmüş olmakla birlikte, işçilerin sayısı ve yoğunluğu ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında, bunların modern anlamda bir işçi sınıfı sayılabileceği ölçüye varmıştır. Fakat bunun henüz bir başlangıç olduğunu, sadece bazı endüstri kollarında ve bazı bölgelerde ortaya çıktığını da belirtmemiz gerekir. Hâlâ varlıklarını sürdürebilen küçük, bağımsız zanaatkarların maden, gemicilik ve fabrika işçileriyle kader ve çıkar birliği duygusuna sahip olmaları kolay olmamıştır.

Endüstri işçileri başlangıçtan itibaren endüstri sistemine karşı bir tutum almış ve ondan şikâyetçi olmuşlardır. Çünkü bu sistem, işçileri güneşten ve temiz havadan yoksun konutlarda insanlık dışı koşullarda yaşamaya mahkûm etmiş, düşük ücretler karşılığında uzun saatler çalışmak zorunda bırakmıştı. Üstelik bu işçiler yeterince yiyecek de bulamıyorlardı.

Öte yandan, güvenlik ve rahatlık içinde yaşayan diğer sınıfları görmek de işçilerin topluma karşı bir düşmanlık duymasına yol açıyordu.

İşçilerin içinde buldukları koşullar o kadar kötüydü ki, elimizde o zamana ait güvenilir resmî kaynaklar bulunmasa bunlara inanmak güç olacaktı.

İşçiler, ortaya çıkan yeni talepleri karşılamak için, büyük bir hızla ve en ilkel sağlık kurallarına bile bakılmaksızın kurulan yeni fabrikalarda çalıştırılıyorlardı. Eski ahırlarda ve arabalıklarda bile tezgâhlar kuruluyordu. Erkek –ve artık geniş ölçüde çalışmaya başlayan kadın– işçiler uzun saatler, güçlerinin sonuna kadar çalışmak zorundaydılar. Aldıkları ücretler açıklarını gideremeyecek kadar düşmüş olduğu için, erkekler kadınların da fabrikalarda çalışmalarına razı olmuşlardı.

Endüstri büyük gelir getiriyor, fakat bu gelir endüstri kapitalistlerinin cebine aktığından, işçilerin durumunda bir düzel-

me olmuyordu. İşveren için, canlı bir alet olarak gördüğü işçi, buhar makinesinden çok daha az önem taşıyordu.

“Özel teşebbüs”ün temeli, herkesin yalnızca kendi işiyle ilgilenip, sonuçlarının ne olacağına hiç bakmadan, en yüksek kârı sağlamasıydı. Bunu belirten H. G. Wells, 18. yüzyılın sonlarında, İngiliz işçisinin içinde bulunduğu ümitsiz ve karanlık durumu “yeni barbarizm” olarak adlandırmıştır.³

Tarım

Köylülerin şehirlere akın ederek endüstri işçisi durumuna girmelerinin nedeni, tarım düzeninde ortaya çıkan değişikliktir. Bu değişikliğe, Endüstri Devrimine koşut olarak Tarım Devrimi adı verilmektedir.

Tarım Devrimi, kısaca, küçük ölçüde ve geçim sağlayan çiftçilikten, kâr elde etme amacıyla ve geniş ölçüde yapılan kapitalist tarıma geçiş anlamına gelir. Bu geçişi sağlayan başlıca araç *enclosure* denilen usul olmuştur.

Enclosure 12. ve 13. yüzyıllardan beri uygulanmakta olan bir usuldü. Köyün ortak mülkiyetinde olan veya sahihsiz bulunan toprakların bireylerin eline geçmesini sağlıyordu. Yüzyıllardan beri, fazla bir şikâyete yol açmadan uygulanagelen ve işlenmeyen toprakların işlenmeye açılmasını sağlayan *enclosure*, bu dönemde görülen geniş çaptaki uygulanması sonucunda, eski köy topluluğunun ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Ortaçağdan gelen eski köy düzeninde tipik köylü bir veya birkaç parça tarlayı elinde bulunduruyor, ayrıca hayvanların ot ihtiyacını da köyün ortak merasından sağlıyordu.

Ancak bu düzen –küçük, dağınık tarlalar arasında sınır olarak ekilmeden bırakılan toprak şeritleri ve patikalar yüzünden– topraktan yeterince yararlanılmasına engel olmaktaydı. Öte yandan, tarlaların küçük ve dağınık oluşu yüzünden, verimli bir biçimde sulama yapmak ve iyi ürün yetiştirmek de mümkün olmuyordu. Ayrıca, tarla parçalarının dağınık ve köy-

den uzak oluğu zaman kaybına yol açıyor, köylülerin tarlalarıyla yakından ilgilenmelerine olanak vermiyordu.

Fakat bütün bunlar, büyük pazarlarla ilişkisi olmayan, sadece kendi ailesinin ihtiyacı için ürün yetiştiren küçük çiftçiyi fazla rahatsız edecek şeyler değildi. Ne var ki, ekonomik hayattaki yeni gelişmelere ayak uydurarak, geniş çapta tarım yapmak isteyen kapital sahibi kimseler bu eski düzeni değiştirmek istiyorlardı. Bunun için de başvurulanan yol *enclosure* usulüydü.

Bir bölgede *enclosure*'ün uygulanması için parlamentodan karar çıkması gerekiyordu. Parlamento ise toprak sahiplerinin egemenliğindeydi ve ayrıca o çağda *enclosure* ekonomik bir gereklilik olarak da görölüyordu. Bu bakımdan, parlamento, küçük çiftçilerin aleyhine olarak uygulanan *enclosure*'e engel olmuyor, tersine, onu kolaylaştırıyordu.

Enclosure'ün birkaç uygulama biçimi olmakla birlikte, o sıralarda en çok görülen uygulama şöyle yapılıyordu: Parlametodan karar çıktıktan sonra, bir bölgedeki bütün çiftçiler tarlaları ve ortak otlaklar üzerindeki bütün haklarından vazgeçiyorlar, buna karşılık da, herkese daha önce ellerinde bulunan haklarla orantılı olarak yeni bir tarla verilmesi gerekiyordu. Fakat, *enclosure* masraflı bir usul olduğundan küçük çiftçilerin aleyhine işliyordu. Toprağın bu yeniden dağıtımını işlemi sırasında yapılan haksızlıklara karşı itirazlar da yoksul çiftçilerin katlanamayacakları kadar yüksek masrafları gerektirdiğinden, bu itirazların uygulamada hiçbir önemi yoktu.

Enclosure usulünün uygulanması sonucunda küçük çiftçiler tarlalarını elden çıkarmak zorunda kalıyorlar, kiracılık edenler ise çok artan kiralari ödeyemez duruma giriyorlardı. Bunlar er geç bir endüstri şehrine göç etmek veya topraksız tarım işçisi düzeyine düşmek zorundaydılar.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda İngiltere "büyük arazi mülkiyetinin klasik vatani" olmuştur. Şatosu, küçük arazi sahiplerinin şehre sığınmak için terk ettikleri bir bölgede yükselen bir kanta atfolunan şu sözler durumu aydınlatmak bakımından ilginçtir: "Ben bir efsane deviyim, bütün komşularımı yedim!"⁴

4 Felicien Challeye, *Mülkiyetin Tarihi*, (çev. T. Aytuğ), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944, s. 68-69.

Çocuklar

Endüstri Devriminin bu dönemdeki en korkunç yanı çocukların durumunda kendini gösterir. Fabrika sahipleri, ellerinde bulunanlardan daha ucuza işçi sağlamak istedikleri zaman, devletçe korunmakta olan yoksul çocukları alarak, kendi fabrikalarında sözde çirak olarak yetiştirmek üzere kullanıyorlardı. İşin daha vahşice olan yanı da şuydu: Bazen, resmî makamlar, bu yoksul çocuklar arasındaki akli dengesi bozuklardan kurtulmak için, 20 normal çocuk alan işverenin 1 de böyle çocuk almasını şart koşuyorlardı.

Sözde çirak olan bu zavallı çocuklar gerçekte tam bir köle hayatı yaşamaktaydılar. Yetersiz bir biçimde beslenip giydirilen bu çocuklar günde 16 saate kadar varan sürelerle çalıştırılıyorlardı. Yattıkları yerler son derece pisti; aynı yataklarda nöbetleşe yattıklarından bunların havalandırılmasına bile vakit kalmıyordu. Bu işte, çocuklar arasında cinsiyet ayırımına da çoğu zaman bakılmıyordu.

Çoğunlukla 9 yaşından yukarı çocuklar çalıştırılıyordu, fakat 5 yaşında işe başlayanlar bile vardı. Kaçmaya teşebbüs eden veya başkaldırma eğilimi gösteren çocukların ayaklarına zincir vuruluyor ve zincirler yatarken bile çıkarılmıyordu. Bu işlemlerin kadınlara ve kızlara da uygulandığı oluyordu.

İskoçya ve Lancashire bölgesine ait istatistikler, iplik eğirme fabrikalarında çalışan işçilerin hemen hemen yarısının çocuk olduğunu göstermiştir. Yetişkin işçiler arasında da kadınlar çoğunlukta idi.

Nüfus

Endüstri Devrimiyle birlikte ortaya çıkan olgulardan biri de nüfusta görülen hızlı artıştır. Nüfustaki bu artışa koşut olarak, nüfus dağılımında da köklü bir değişme olmuştur.

1760'ta 7,5 milyon olan İngiltere nüfusu 1820'de 14 milyona varmıştı. Ancak, nüfustaki bu artışla endüstrileşme arasında

bir ilişki olup olmadığı sorusuna kesin bir yanıt verebilmek çok güçtür.

Fakat nüfusun dağılımındaki değişiklik ile Endüstri Devrimi arasında ilişki bulunduğu apaçık görülmektedir. Buhar makinesinin endüstriye uygulanmasından sonra şehirlerde toplanan fabrikalar geniş işçi yığınlarını çekmiş ve bu yüzden şehirler çok hızlı bir biçimde kalabalıklaşmıştır.

Tarım bölgelerinden, "ekmek bulmak için" endüstri bölgelerine gelen işçiler buralarda çoğu zaman açlıkla karşılaşmışlardır.

Endüstri Devrimi öncesinde, nüfusun büyük bölümü köylerde yaşamakta iken, bundan sonra çoğunluk şehirlerde toplanmıştır. Tipik ortalama İngiltere'nin köylü olmaktan çıkıp şehirli olması kadar büyük bir toplumsal değişikliğe tarihte az rastlanır.

Yoksullara Yardım Kanunları

İşçilerin içinde buldukları güç durum, yiyecek fiyatlarının sürekli olarak yükselmesiyle daha da güçleşiyordu. Yüzyılın sonlarına doğru iki üç yıl üst üste kıtlık olmasıyla yiyecek fiyatları büsbütün yükseldi ve bu durum, işçileri tam bir bunalım içine soktu. Artık, aldığı ücretle karnını doyuramayan işçiler için bir çare bulunması kesin bir gereklilik olmuştu.

İngiltere'de, tarihi Ortaçağa kadar uzanan bir Yoksullara Yardım Kanunları (Poor Laws) geleneği vardı.⁵ Yerel yönetimler (*parish*) kendi bölgelerindeki yoksullara yardım etmek ve iş bulmak yükümlüydüler. Sayıları gittikçe artan tarım işçilerinin yetersiz ücretlerine yoksullara yardım fonundan eklemeler yapılıyor, işsiz olanlar da yine bu fondan besleniyorlardı. Fakat bu durum işçilerin artan sefaletini önlemeye yetmiyordu. Üstelik, yoksullara yardım konusunda yurt çapında atılan ilk adım-

5 Yoksullara yardım işi 16. yüzyıla kadar Kilise eliyle yürütülmüş, bu yüzyılda ise Kiliseden alınarak devlete verilmişti. Yapılan Yoksullara Yardım Kanunları ile her yerel yönetim kendi bölgesindeki yoksullara yardım etmekle görevlendirilmişti. Yine 16. yüzyılın sonlarında yapılan bir kanunla da yoksulların, kendilerine yardım edilmesi konusunda hukuki bir istemde bulunabilecekleri kabul edilmişti. Bu sistemin işleyişini denetlemek ve yoksullara yardım için para ödemek görevi de yargıçlara verilmişti.

lar daha çok, yasaklayıcı nitelikteydi: Dilencilik ve serseriliğe baskıyla engel olunmaya çalışılıyor, yoksul işçilerin bir bölgeden diğerine serbestçe geçmeleri sınırlandırılıyordu.

1772 yılında çıkarılan bir kanunla, yerel yönetimlerin “yoksullara yardım evleri” kurarak, çalışabilir yoksulları çalıştırması esası kabul edildi. Bu yardım evleri, işverenlere işçi kir alıyor, onlar da bu işçileri boğaz tokluğuna çalıştırıyorlardı.

Yardım evlerinde genç, yaşlı, çocuk, kadın, erkek, sağlam, sakat her çeşit yoksul insan barındığından, bu evlerin kendileri birer sefalet yuvası haline gelmişlerdi. Artan yoksulluk karşısında bütün tedbirler yetersiz kalıyordu. Yoksullar yardım evlerine girmek için değil, girmemek için ellerinden geleni yapıyorlardı.

İşçileri sefaletten kurtarmak için, yoksullara yardım sisteminin yetersiz kaldığı iyice ortaya çıkınca, “asgari ücret” saptanması görüşü ileri sürülmeye başlandı. Buna da toprak sahipleri yanaşmıyorlardı. Toprak sahiplerinin etkisi altında bulunan Parlamento, asgari ücret konusunda hazırlanan tasarıları reddetti.

Fakat bir yandan işçilerin günden güne hızlanan bir şekilde açlıkla karşı karşıya kalmaları, öte yandan Fransız Devriminden sonra, İngiltere’de de bir ayaklanmanın ortaya çıkacağı korkusu, yoksul işçiler için bir şeyler yapılmasını da gerektiriyordu.

Sonunda Speenhamland Sistemi denilen usulün uygulanmasına başlandı. Speenhamland Sistemi 1795’te, Speenhamland’de toplanan Berkshire bölgesi yargıçlarınınca kendi bölgeleri için kabul edilmiş, fakat sonraları diğer bölgelerce de benimsenerek geniş ölçüde uygulanmıştır. Bu yüzden, bir kanun olmadığı halde, uygulamada bir kanun gibi işlem görmüştür.

Bu usule göre, aldığı ücret kendisini ve ailesini doyurmayan işçilerin ücretlerine yoksullara yardım fonundan ekleme yapıyordu. Yapılacak ekleme için de ekmek fiyatı ölçü olarak kabul edilmişti.⁶

6 Bir erkeğin haftada 3, kadın ve çocuğun da 1,5 galon una ihtiyacı olduğu kabul edilmişti. Ücretleri bunu satın almaya yetişmeyen işçilere bu miktarı satın almaları için para ödeniyordu. Yoksullara yardım konusunda Owen’in görüşleri için bkz. ileride: “Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş, Dördüncü Deneme”.

Fakat Speenhamland Sistemi belki işçileri açlıktan ölmekten kurtardı ise de sefaleti ortadan kaldıramadı. Üstelik, işverenler, nasıl olsa yoksulluk yardımından yararlanacakları düşüncesiyle, işçilerin ücretlerini daha da düşürdüler. Öte yandan, yoksul işçilerin açlıktan kurtarılması yükü, bu sistemle, işçilerden doğrudan doğruya yararlanarak servet yapan işverenlere değil de bütün vergi ödeyenlere yüklenmiş oluyordu.

Speenhamland Sisteminin etkisiyle, yoksullara yardım giderleri büyük ölçüde artmıştı.

Endüstri Devrimi Döneminde Gelişen Toplumsal Görüşler

Endüstri Devrimini yaşayan insanların bağlı buldukları sosyal görüşleri ortaya koyabilmek için bu devrimi Fransız Devrimiyle karşılaştırmak yararlı olacaktır. Tarih içindeki yerleri büyük olan bu iki olay arasında, ortaya çıkış biçimleri ve gelişmeleri bakımından önemli farkları vardır.

Bu konuda her şeyden önce, Endüstri Devriminin belirli bir veya birkaç büyük olayla kendini göstermiş olmadığını belirtmemiz gerekir. Fransa'daki Eski Rejim'in (*ancien régime*) yıkılmasıyla karşılaştırılırsa, Endüstri Devrimi yavaş yavaş ortaya çıkan bir hareket olarak görülür. Endüstri Devrimi içinde her adım kendi başına ele alındığında önemsiz sayılabilir. Bu devrim birkaç yıl içine sıkışan, büyük ve karışık olayların bir sonucu olmamıştır. Endüstri Devriminde bir "Bastil'in zaptı" yoktur.

Endüstri Devrimi içinde yaşayan insanlar yeni bir düzene geçmekte olduklarının farkına varamamışlardı. Bu devrim daha çok, yeni ihtiyaçların karşılanması için şurada burada yapılan yeniliklerin bir toplamı olarak belirmiştir.

Endüstri Devrimi ile Fransız Devrimi arasındaki önemli bir fark da Fransız Devriminin, o çağda, insan istencinin bir sonucu olarak kabul edilmesine karşılık, Endüstri Devriminin, insanın denetimi dışındaki güçlerin bir sonucu olarak görülmesidir.

Gerçekten, arkasında yatan ekonomik ve sosyal nedenler ne olursa olsun, Fransız Devrimi, insan istencinin bir ürünü, insan aklının bir zaferi sayılmıştır. Aklın zaferi, egemen olan halkın "genel istenç"i aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Bu devrime karşı çıkanlar bunun devlet otoritesine saygısı olmayan kimselerin yarattığı bir felaket, bir suç olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Gerek Fransız Devriminden yana, gerek bu devrime karşı olan görüşler Fransız Devrimini insan aklının belirli bir inanç ve davranışının ürünü olarak değerlendirmekte birleşmişlerdir.

Buna karşılık, Endüstri Devrimi insan istencinin dışında birtakım güçlerin yarattığı bir olay olarak görülmüştür. Şüphesiz, Endüstri Devrimi de bazı insanların icatlar yapması, teşebbüslere girişmesi yoluyla gelişmiştir. Ama bu müteşebbisler ve mucitler, yaptıkları işler ne kadar önemli olursa olsun, kendilerini yeni bir düzenin yaratıcısı olarak değil, insan istencinin dışında meydana gelen yeni ekonomik ihtiyaçlara ayak uyduran kimseler olarak görmüşlerdir.

İnsan istencinin dışında meydana gelen doğal bir ekonomik düzenin varlığı görüşü Endüstri Devrimiyle güç kazanmıştır. 18. yüzyılın ortalarında Fransız fizyokratlarının ortaya attığı bu görüş, bireyciliğin politika alanından ekonomi alanına sokulması sonucunu doğurmuştur. Bu konuda fizyokratlardan önce de görüşler ileri sürülmemiş değildir. Fakat fizyokratlar, ekonomik bireyciliği ilk olarak bir felsefe sistemi durumuna yükseltmişlerdir.

Fizyokratlara göre, bütün insanlar ve insan güçleri "Ulu Varlık" tarafından konulmuş moral ve fizik yasalara bağlıdır. Bu yasaların temeli ise her insanın özgürlük ve mülkiyet haklarına sahip olmasıdır.

Fizyokratlar her bireyin toprak ile taşınmaz mallar üzerinde mülkiyet hakkına sahip olabileceğini kabul ettikten başka, kişilik üzerinde de bir mülkiyet hakkı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kişilik üzerinde mülkiyet, bireyin bütün yeteneklerini kullanması hakkı, yani çalışma hakkı anlamına geliyordu.

Bütün mülkiyet hakları diğerlerinin mülkiyetiyle ve bütün özgürlükler diğerlerinin özgürlükleriyle sınırlandırılmıştı.

Fizyokratlara göre, toplum, bireylerin çeşitli mülkiyet haklarının güvenceye bağlanması için ortaya çıkmış ve örgütlenmiştir. Bunun sağlanması için de, koruyucu bir otorite gereklidir. Ancak, bu otorite "yasa yapıcı" bir nitelikte olmayacaktır, çünkü ya-

salar "Ulu Varlık" tarafından yapılmış bulunmaktadır. İnsanlar kanun yapamazlar, sadece doğal olarak var olan kanunları tespit edebilirler. Devlet otoritesine düşen iş sadece var olan kanunları ilan etmek, açıklamaktır. "Ulu Varlık" tarafından yapılmış kanunlara aykırı olan işlemler, eylemler hükümsüzdür.¹

Fizyokratlar, her insanın kendi çıkarının nerede olduğunu en iyi kendisinin bileceğine inanıyorlardı. O halde, insanları mutlu kılmanın en emin yolu, bireysel çaba ve girişimler üzerindeki engelleri kaldırmaktı. Hükümetlere de kanunların alanını bireysel özgürlüklerin korunmasını sağlayacak bir asgariye indirmek düşüyordu.² Fizyokratların sloganı "*Laissez faire, laissez passer*" (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) bireyin, doğal düzenin işleyişi karşısında devletçe konulmuş hiçbir engelle sınırlandırılmadan serbestçe hareket edebilmesini ifade ediyordu.

Fizyokratların ileri sürdükleri bu görüşler, İngiltere'nin, politik bakımdan Fransa'dan daha sakin atmosferinde yeni bir temsilci bulmuştur. Bu, aynı sorunlara biraz değişik bir açıdan bakan Adam Smith'di.

Ancak, Adam Smith'in görüşlerini belirtmeye geçmeden önce kısaca, John Locke'dan da söz açmamız yerinde olacaktır. "Kaynağı ve amacı kişi olan düşünce sistemi" diye tanımlanabilecek "bireycilik" görüşü³ İngiltere'de, daha önce John Locke'un fikirleriyle yayılıp yerleşmiş bulunuyordu. Locke politik alanda bireycilik görüşünü güçlü bir biçimde ortaya koyarak, Adam Smith'in aynı görüşü ekonomik alanda işlemesini kolaylaştırmıştı.

İngiltere'nin fikir hayatı üzerinde büyük bir etki yaratmış olan Locke, görüşlerini, insanların birtakım doğal haklara sahip oldukları inancına dayandırıyordu. Locke'a göre, bu hakların başında da yaşam ve mülkiyet hakları gelmekteydi. Toplumdan önce var olan bu doğal hakları korumak, toplum yasalarına düşüyordu.

1 William Archibald Dunning, *A History of Political Theories, from Rousseau to Spencer*, New York, 1957, s. 59-60.

2 George H. Sabine, *A History of Political Theory*, Londra, 1963, s. 657.

3 "Bireycilik" görüşü için bkz. İlhan F. Akın, *Temel Hak ve Özgürlükler*, İstanbul, 1968, s. 13-18; Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, (2. bası) Ankara, 1968, s. 37-39. Ayferi Göze, *Liberal, Marxiste, Faşist ve Sosyal Devlet*, (3. bası) İstanbul, 1995, s. 3-30.

Bu görüşlerle birey, devletin antitezi olarak ortaya konuluyordu. Bireyin özgürlüğü, ancak, devletin işlemlerini basit ve sadece düzeni koruyucu bir ölçüde tutmakla geliştirilebilirdi. Devlet, içinde bireyin serbestçe hareket edeceği bir alan meydana getirmeli, birey de bu alan içinde, başkalarının haklarıyla çatışmadıkça, istediği gibi işlemde bulunabilmeliydi.

İngiliz yurttaşının hürriyetinin özü, mülk edinme hürriyeti idi. Bu, sahibine hiçbir görev yüklemeyen, geniş ve salt anlamda bir mülkiyet anlayışıydı. Ortaçağdan gelen, görev ve yükümlerle birlikte düşünülen mülkiyet hakkı anlayışı terk edilmişti. Bireycilik Ortaçağdan gelen bütün sınırlamaları kaldırmış, bireye tam bir serbestlik tanımıştı. Bu bireycilik anlayışı kâr arama duygusunun gelişmesine yol açıyordu. Bu duygu ile endüstrinin gelişmesi arasında da sıkı bir ilişki vardı.

Adam Smith işte böyle görüş ve inançların yaygın bulunduğu bir toplumda düşüncelerini geliştirmiş bulunuyordu. A. Smith'in 1766'da yayınlanan *Milletlerin Servetinin Niteliği ve Nedenleri Konusunda Bir Araştırma* adlı kitabında ileri sürülen görüşler ile fizyokratların doktrini arasındaki yakınlık apaçaktır. Adam Smith'in ekonomik öğretisinin temeli de ticari ve endüstriyel serbestliktir.

Adam Smith de, fizyokratlar gibi, bir doğal düzen fikrinden hareket eder: Bir "apaçık ve basit doğal özgürlük sistemi" vardır. Ancak, Smith bu doğal düzeni kabul etmekle birlikte, bunun iplerinin gökyüzünde olduğuna inanmamıştır. Adam Smith bu doğal düzeni yaratan nedenleri yeryüzünde aramış, gökyüzündeki "Ulu Varlık" yerine, yeryüzündeki "insan"ı koymuştur. "Ulu Varlık"ın yarattığı doğal düzen, yerini insanın ezeli bencilliğinin yarattığı doğal düzene bırakacaktır.

Adam Smith'e göre, bütün insanlar bencildir ve bencillik evrenseldir. Böyle olduğuna göre, insanlar yalnızca kendi çıkarlarının ardında koşarlar. Bu da insanların kendilerine en yararlı olan iktisadi faaliyetleri seçmesi demektir.

Eğer toplumdaki her birey kendisine en yararlı olan iktisadi faaliyeti seçerse, artık ihtiyaç duyduğu her şeyi kendi başına üretmeyecektir. Zaten bunu yapamaz. Yapacağı iş, herkes için "bir tek şey" üretmek olacaktır.

Böylece, toplumda işbölümü ve uzmanlaşma gelişecektir. İşbölümü ve uzmanlaşma ise verimliliği arttırdığı için toplumun yararına bir gelişmedir. A. Smith böylece, herkesin kendi çıkarlarının ardında koşmasıyla aynı zamanda toplumun yararına olacağı sonucuna varmaktadır. Bu çeşit bir *görünmez el* bireylerin çıkarları ile toplumun yararını uyum içinde yürütür. Bu uyumun sağlandığı bir toplum ister istemez dengededir ve bu, aksamadan sürüp gider.

Her birey, kendi sermayesini belirli bir endüstri dalında kullanırken, bundan en fazla değeri elde etmek ister. Böylece, herkes ister istemez toplumun yıllık hasılasını en büyük ölçüye verecek şekilde çalışır. Fakat bunu yaparken ne kamu yararına hareket eder, ne de bu hareketin nereye varacağını düşünür. Kendisi yalnız öz çıkarını gözettiği halde, niyetine bağlı olmaksızın, *görünmez el*'in yardımıyla bazı yararlı sonuçların ortaya çıkmasına hizmet etmiş olur. Böylece, birey kendi çıkarını düşünürken, toplumun çıkarını da gerçekleştirmiş olur.

Milletlerin Serveti'nde, kapitalistlerin kaynaklarını ne yolda kullanacaklarını belirlemenin devletin görevi olmadığı, Kralın uyruklarının hangi çeşit endüstri ile ilgilenmek isterlerse onunla uğraşmak konusunda doğal bir hakka sahip buldukları tekrar tekrar belirtilmiştir.

A. Smith'in fikirleri Endüstri Devriminin zenginleştirdiği sınıfların beğeneceği görüşlerdi. Kendi çıkarı ardında koşmanın, nefret edilecek bir şey olmayıp toplumun yararına bir davranış olduğunun ileri sürülmesi bu sınıfları sevindiriyordu. Üstelik A. Smith fikirlerini çok aydınlık ve inandırıcı bir biçimde açıklamıştı. Bu bakımdan, yazarın fikirlerine bağlananların sayısı gittikçe artmıştır.

A. Smith'in ilkeleri, daha sonraları, fabrikatörün çıkarının toplumun çıkarıyla uyum halinde olduğunu ve toplumun çıkarının da işçinin çıkarıyla eşit olduğunu kanıtlamak için kullanılmıştı. Bundan da, işverene karşı direnen işçinin akılsızlık ettiği sonucu çıkarılıyordu.⁴

İKİNCİ BÖLÜM
ROBERT OWEN

Owen'in Çocukluğu

Robert Owen 14 Mayıs 1771'de Galler bölgesinde Montgomeryshire'in küçük bir kasabası olan Newtown'da doğmuştur. Owen'in 87 yıllık ömrü inanılmaz ölçüde canlı olaylarla dolu olarak geçmiştir. Bu olayların bazıları hâlâ önemini korumaktadır denilebilir. Owen'in yaşamındaki olayların hepsi, çeşitli bakımlardan dikkate değer bir kişiliği göstermektedir ve bazı yönleri bugün için bile çok ilgi çekicidir.

Owen'in doğduğu kasaba, o çağda ortaya çıkmaya başlamış bulunan yeniliklerin ve sosyal değişikliklerin etkisinden uzak, sakin bir yerd. Kasaba halkı, genel olarak küçük çiftçilerden oluşuyor, bunlar bir yandan ekin yetiştiriyor, bir yandan da koyun besliyorlardı.

O zamanlar yazılmış bir yolculuk kitabı, Owen'in doğduğu kasaba olan Newton'u "kayda değer hiçbir şeyi olmayan fakir bir yer" olarak tanıtmaktadır.¹ Bu kasabanın sakin havasında görülen tek yenilik, genel olarak Galler bölgesini etkilemiş olan Metodizm² mezhebinin getirdiği entelektüel ve ahlaki heyecandı.

Robert Owen'in babası saraçlık ve nalburuluk yapıyor, aynı zamanda kasabanın posta işlerine de bakıyordu. Kendi halinde insanlar olan Owen ailesinden hiç kimse olağanüstü bir yetenek göstermiş değildi.

Owen'in çocukluğu hakkında elimizde bulunan tek kaynak,

1 Margaret Cole, *Robert Owen of New Lanark, 1771-1858*, Londra, 1953, s. 6.

2 Metodizm, 18. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmış ve Anglosakson dünyasında hızla yayılmış bir Hıristiyan tarikattır. Amaçları arasında, özellikle işçi çevrelerine İncil öğretisinin aşılınması ve insanların kalplerinin kazanılmasına önem verilmesi vardır.

yaşamının sonlarına doğru yazdığı otobiyografisidir. Owen burada ailesinden pek az söz ediyor. Bunun başlıca nedeni, henüz on yaşında iken ailesinin yanından ayrılmış olması ve sonra ailesinden hiç kimse ile sıkı bir bağı olmamasıdır. Ayrıca, insanın yetişmesiyle ilgili olarak ileri sürdüğü fikirlerde kalıtıma önem vermemesi de ailesinden söz etmemesini açıklayabilir.

Owen kendi kendini yetiştirmiş ve üne ulaşmış bir insan olarak başarılarını biraz büyük gösterme eğilimindedir. Otobiyografisinde, çocukluğu hakkında anlattıkları, daha sonraları edindiği deneylerle renklendirilmiş, ancak yaşı ilerledikten sonra edinilebilecek fikirler, küçük yaşta kazanılmış gibi gösterilmiştir. Yine de otobiyografisi bütünüyle canlı ve son derece içtendir.

Küçük Robert 4 yaşlarında kasabadaki okula başlamıştır. Kendi deyişiyle, "bu küçük kasabalardaki okullarda, pürüzsüz bir okuma, okunabilir bir yazı ve aritmetiğin ilk kurallarını öğrenme iyi bir öğrenim için yeter sayılıyordu." Robert vaktinden önce gelişmiş bir çocuktur. Zekâ bakımından arkadaşlarından ileri olduğu gibi, sporlarda ve oyunlarda da başarılıydı. Kendisi kuvvetli olmadığını, fakat çevik olduğunu söyler. Cole'a göre, bu yargı Owen'in vücudu bakımından doğru olduğu kadar, akli yetenekleri bakımından da yerindedir.³

Robert, 7 yaşına geldiği zaman, köy öğretmeninin kendisine öğretebileceği her şeyi öğrenmiş bulunuyordu. Öğretmeninin isteği üzerine, okulda öğretmene yardımcı olmaya başlamıştı.

Öğretmen yardımcılığı iki yıl sürmüş ve Robert bu arada, bildiklerini başkalarına öğretme alışkanlığını kazanmıştı. Bu, Robert Owen bakımından özel bir önem taşımaktadır. Çünkü Owen'de çocuk yaşında başlayan, başkalarına bir şeyler öğretme isteği ve alışkanlığı bütün ömrünce devam etmiş ve bir tutku halini almıştır.

Ancak, Owen öğretmen yardımcılığından, bu alışkanlık dışında bir yarar sağlayamamış ve bir yıl kadar sonra vaktini boşa harcadığı inancına kapılmıştır. Bunun üzerine, okuldan ayrılarak tuhafiyecilik ve bakkallık yapan bir komşusunun dükkânında çirak olarak çalışmaya başlamıştır. Fakat kitap okuma alışkanlığını bırakmamış, bilgisini arttırmaya uğraşmış, kendi

değişine göre, her gün bir kitap okumuştur. Owen kasabada iyi tanındığı için, papaz, doktor ve avukat gibi kasabanın bilgili insanların kitaplarından yararlanabiliyordu.

Yine kendi değişine göre, daha 7 yaşına basmadan önce, eline geçen her kitabı okumaya ve okudukları üzerinde düşünmeye meraklıydı. Okuduğu roman, tarih ve şiir kitaplarının yanı sıra, özellikle din kitapları üzerinde duruyordu.

Din konularındaki tartışmalar küçük Robert'in çok ilgisini çekmekteydi. Amerikan ve Fransız devrimlerinden önceki bu dönemde, okumaya meraklı bir kimsenin zekâsını geliştirebilmesi için tek yol, din tartışmaları üzerinde bilgi sahibi olmaktı.

Owen'in kasabasında oturan, Metodist inancına bağlı üç ihtiyar kız, bu meraklı çocukla ilgileniyorlardı. İyi bir Metodist olacağı inancıyla, Owen'e din kitapları veriyorlar, o da bu kitapları büyük bir ilgiyle okuyordu. Bu arada üç de vaaz yazdığından kendisine "küçük vaiz" adı bile takılmıştı.

Fakat Owen'deki fikir gelişmesi hiç de üç Metodist kadının umdukları gibi olmadı. Owen, yalnız Metodizme bağlanmıyor, bütün din ve mezheplerle ve bunların arasındaki çatışmalarla ilgileniyordu. Bunun sonunda, kendisinde bütün dinsel inançlara karşı bir eleştiri duygusu uyanmıştır. Owen bu gelişmeyi şöyle anlatır:

Önce çeşitli Hıristiyan mezhepleri arasındaki düşmanlığa, sonra da Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar, Hindular, Çinliler vb, vb, arasındaki ve bunlarla bunların dinsiz ya da kâfir diye adlandırdıkları insanlar arasındaki öldürücü nefrete şaşıtm. Çatışan bu inançların incelenmesi ve bunların birbirine karşı beslediği öldürücü nefret, aklımda, bunların hiçbirinin gerçek olmadığı yolunda kuşkular uyandırdı. Dinsel kitapları okumam, diğer konularda okuduklarıma eklenerek, 10 yaşlarımda beni, o güne kadar öğretildikleri şekliyle, bütün dinlerin temelinde bir bozukluk olduğunu düşünmeye kuvvetle zorladı.⁴

Robert Owen'i iyi anlayabilmek için onun tamamen kendi kendini yetiştirmiş bir insan olduğunu unutmamak gerekir.

4 Margaret Cole, *agy*, s. 9.

Kendi kendini yetiştirmiş olmak, daha sonraları, onun için hem kuvvet, hem de zayıflık kaynağı olmuştur. Çünkü doğrudan doğruya kişisel deneylerine dayanan fikirlerine inatla bağlanmış, fakat bunları doğru olarak değerlendirmeyi hiçbir zaman öğrenememişti.⁵

Ayrıca, Owen'in söylevleri ve yazıları çok fazla kitap okumuş olmadığı kanısını da verebilmektedir. Belki de, çok fazla okumamış olması yüzünden, fikirlerine bu kadar büyük bir inançla ve inatla bağlı kalmıştır.⁶ Daha doğru bir deyişle, Owen belki çok okumuş, fakat sistemsiz okumuş; çok düşünmüş, fakat genel olarak düşüncelerini disipline sokamamıştır.

Robert, bugün bize, çocukluğunda yaşından büyük işlere giren biri olarak görünebilir. Fakat bu ancak kısmen doğrudur. Owen'in erken gelişmiş bir zekâsı olduğu şüphesizdir. Ama o çağlarda çocuklar, genel olarak, bugün yetişkinlerin işleri sayılan konularla küçük yaştan ilgilenmeye başlıyorlardı. Owen'in "yüksek" konular üzerinde küçük yaşta düşünmeye başlaması, kendi kişiliğinin bir belirtisi olduğu kadar, yaşadığı çağın bir sonucu olarak da görülebilir.

Robert'in kısa süren çocukluğu, 10 yaşında ailesinden ayrılıp Londra'ya gitmesiyle sona erdi denilebilir. Robert 9 yaşlarında Newtown'un kendisine verebileceği her şeyi elde ettiğine inanmıştı ve talihini artık daha büyük bir şehirde denemek istiyordu.

Ana babası, 10 yaşına basınca ona evden ayrılması için izin verdiler. Robert Londra'da dükkân işleten ağabeylerinden birinin yanına gitti. Orada altı hafta kadar kaldıktan sonra, babasının dostlarının aracılığıyla Lincolnshire'da Stamford'da bir kumaşçı dükkânında çıraklık buldu. İlk yıl para almamak şartıyla, üç yıl süreyle çalışmak üzere bu işe girdi. Bundan sonra da ailesinden hiç para almadan geçimini sağladı.

Çalıştığı dükkânın sahibi olan yaşlı adam, Robert için çok iyi bir patrondu. Owen'in deyişiyle, onu "oğlu gibi" sevmişti. Zengin müşterilere iyi mal satan bu dükkân yalnız saat 10 ila

5 A. L. Morton, *The Life and Ideas of Robert Owen*, New York, 1963, s. 17.

6 Rowland Hill Harvey, *Robert Owen, Social Idealist*, Berkeley ve Los Angeles, 1949, s. 2.

16 arasında açılıyordu. Bu da Owen için bulunmaz bir fırsattı. Çünkü boş kalan zamanlarında patronunun kitaplığından yararlanarak kitap okuyabiliyordu. Stamford'da kaldığı dört yıl boyunca günde ortalama 5 saat okuyabilmişti.

Patronu hem onu okumaya teşvik ediyor, hem de ona ticaret konusunda bilgiler veriyordu. Burada edindiği bilgiler, daha sonra iş yaşamına atıldığı zaman Owen'in işine yaramıştır.

Owen'in din konusuna olan ilgisi devam etmekteydi. Patronu bir Presbiteriyendi.⁷ Patronun karısı ise İngiliz kilisesine bağlıydı. Owen'i sabah birinin, öğleden sonra da öbürünün ayinine götürüyorlardı. Bu çatışan mezhepleri yakından tanımak Owen'in, din konusundaki fikirlerinin gelişmesine yol açtı. Patronuyla din konusunda anlaşamaması da bu gelişmeye yardım ediyordu.

Bu dönemin başlangıcında Owen hâlâ Hıristiyanlığa bağlı görünür. Stamford'da, halkın Şabbat'a (pazar günü dinlenme) uymaması onu çok şaşırtmış ve o zamanın başbakanı Pitt'e bu durumu bildiren ve tedbir alınmasını isteyen bir mektup bile yazmıştır.⁸ Fakat kısa bir süre sonra görüşleri değişmiş ve Şabbat'a uyulup uyulmaması onu ilgilendirmez olmuştur.

Owen'i çok seven, çalışkanlığını ve zekâsını takdir eden patronu üç yıllık süre sona erdikten sonra da onu yanında tutmak istemişti. Owen bir yıl daha onun yanında kaldı, fakat daha geniş ve değişik deneyimler kazanmak istiyordu. Bu yüzden, sonunda işinden ayrıldı.

Önce, Londra'daki ağabeyinin yanına döndü, oradan da Newtown'a giderek ailesini ziyaret etti. Bu arada, eski patronunun hararetle tavsiye etmesiyle Londra'da Filint and Palmer adlı büyük kumaş ticarethanesinde iş buldu. Buradan alacağı yılda 25 sterlin ücretle kendini artık zengin olmuş sayıyordu. Ancak, bu parayı hak edebilmesi kolay olmuyordu. Yeni işi eskisinden çok farklıydı. Burada çalışma koşulları çok ağırdı. Alı-

7 Presbiteriyenlik, 16. yy'da reform hareketi sırasında ortaya çıkan Protestanlığın ana kollarından biridir.

8 Owen bu mektubu yazdıktan 8-10 gün sonra, hükümet, Şabbat'ın sıkı bir biçimde uygulanmasını isteyen bir bildiri yayınlamış ve Owen bunun kendi mektubunun bir sonucu olduğuna inanmıştı. Fakat sonradan bunun sadece bir tesadüf olduğunu anlamıştır. G.D.H. Cole, *agy*, s. 48-50.

cılar Stamford'da olduğu gibi zengin sınıftan değildi. Dükkân da çalışanların bunlara karşı davranışları da nazik olmaktan çok uzaktı. Owen eski usullere göre işleyen bir dükkânın sakin havasından ayrılıp büyük şehrin telaşlı bir ticarethanesine düşmüştü.

Dükkân sabah 8'de açılıyor, akşam 10-10.30'a kadar alıcılarla dolup taşıyordu. Bu, patronlar için iyi ise de çalışanlar bakımından çok ağır bir durumdu. Bunların yemek yemeye bile vakitleri olmuyordu. Ayrıca, alıcılar dükkânı boşalttıktan sonra ortalığı temizleyip toplamak da çalışanların göreviydi. Bu yüzden, yatmaları bazen gecenin ikisini buluyordu. Owen merdiven parmaklıklarına tutunarak, kendini yatağa kadar zorla sürüklüyor, gecede ancak 5 saat kadar uyuyabiliyordu.

Bu durumdan da anlaşılacağı gibi, Endüstri Devriminin köle haline getirdiği çocuklar yalnızca fabrikalarda ve maden ocaklarında çalışanlar değildi. Bu Devrim, etkisi altına aldığı her alanda, çok hızlı ve sert bir yaşama düzeni ortaya çıkarıyordu.

Owen'in Filint and Palmer ticarethanesinde yaşadığı bu çetin koşullar, alışverişin çok olduğu mevsim geçip, işler azalınca biraz düzelmmişti. Fakat bu arada o da yeni bir iş aramaya başlamıştı. Kısa zamanda Manchester'de bir kumaş ticarethanesinde iş buldu ve bu şehre gitti.

Bu, hayatının o zamana kadar attığı en önemli adımındı. Endüstri Devriminin merkezi olan Manchester bu sıralarda en hızlı gelişme dönemine giriyordu. Owen önündeki 14 yılı bu şehirde geçirecek ve kendisine ilk olarak ün sağlayacak sanayicilik mesleğine burada başlayacaktı.

Owen Manchester'e geldiği zaman önüne çıkan fırsatları değerlendirmeye hazırdı. Gerçi endüstri hakkında henüz bir bilgisi yoktu, fakat kumaşçılığı ve ticareti öğrenmiş bulunuyordu. Çalışkan, öğrenmeye hazır ve talihini denemek isteğiyle doluydu. Çevresinde de herkes pamuk ticaretinden, yeni makinelerden ve bunlarla sağlanan büyük kârlardan söz ediyordu. Owen, kısa bir süre sonra, bu alanda iş hayatına atılacak ve Endüstri Devriminin zengin ettiği kimselerin en önde gelenlerinden biri olacaktır.

Owen İşadamı

Manchester Şehrinin Özelliği

Owen'in Manchester'e geldiği 1786 sıralarında, şehirde endüstri büyük bir gelişme gösteriyor, her yanda fabrika binaları yükseliyor, yeni icatların uygulanması pamuklu üretimini hızla arttırıyor, kent yeni yapılan evlerle durmadan genişliyordu.

Arasında Owen'in de yer aldığı yeni kuşak eski kültürün getirdiği şeyleri değiştiriyor, yeni bir biçime sokuyordu. Bu yeni eylem daha atılgan, daha pratik ve hepsinden önemlisi daha hızlıydı.

Owen'in Manchester'e geldiği dönem yeni gelişmelerin eskiyi hızla değiştirdiği bir dönem olmakla birlikte, eski gelenekler de tamamıyla yıkılmış değildi. Owen de yeni gelişmelere ve değişime katıldı, ama yıkılmakta olan eski düzenden de gerekli dersleri aldı. Değişmekte olan olayları inceledi ve doğrudan doğruya kendi gözleriyle gördüğü, izlediği şeylerden bazı sonuçlar çıkardı.

Manchester'de geçirdiği yıllar Owen'deki gizli yeteneklerin bütünüyle ortaya çıkmasını sağladı. Sonunda Owen kendine özgü fikirleri olan, görüşleri genişlemiş, atılgan ve başarılı bir genç adam kimliği kazanmış oldu.

O yıllarda endüstrinin merkezi olan Manchester'de para kazanma fırsatları son derece genişti. Fakat Manchester yalnız bir endüstri şehri olmakla kalmıyor, aynı zamanda entelektüel hayat bakımından da önde geliyordu.¹

Gerçi endüstrinin gelişmesi birçok duygusuz ve kültürden yoksun kimsenin zengin olmasına yol açmıştı. Fakat Manches-

1 Maurice Cranston, "Robert Owen: Socialist Visionary", *The Listener*, Kasım 27, 1958, s. 878.

ter şehrinin bir de reformcu eylem geleneği vardı. Burada, çağın en önde gelen aydınları yaşıyordu. Bunlar arasında, Manchester College'de öğretmenlik eden, atom teorisinin kurucusu John Dalton da vardı. Bu bilginin kolejdeki odasında toplanan aydınlar, ahlak ve din konularında tartışmalar yapıyorlar, bilim alanındaki yeni gelişmeleri izliyorlardı.

Manchester'de aydınların lideri olan Dr. Thomas Percival endüstrileşmenin ve kalabalıklaşmanın, şehirlerin sağlığı bakımından doğurduğu tehlikelere dikkati çeken raporlar yayınlamış ve ancak çok yıllar sonra uygulanabilmiş öneriler ileri sürmüştür. Dr. Percival, resmen 1781'de kurulan Literary and Philosophical Society'yi de (kısaca Lit. and Phil.) meydana getirmişti. Bilimsel, sosyal ve felsefi alanda ileri gelen kişilerin bir araya toplanarak tartışmalar yapmasını sağlayan bu dernek diğer şehirlerde de kurulmuş bulunan benzerleri arasında en önde geleniydi. Üyeler haftada bir toplanarak, hazırladıkları raporları birbirlerine okuyorlar, tartışıyorlardı ve Dernekçe kurulan özel bir komisyonca uygun görülen raporlar yayınlanıyordu.

Derneğin Manchester ve İngiltere dışında da birçok ünlü üyesi vardı. Kendilerine Derneğin raporları yollanıyor, bunların bazıları da zaman zaman Manchester'deki toplantılara katılıyorlardı. Ünlü tabiat bilgini Erasmus Darwin (Charles Darwin'in büyükbabası), modern kimyanın kurucusu Lavoisier, Benjamin Franklin, Amerikan Bağımsızlık Bildirisini imzalayanlardan Benjamin Rush, "volt" elektrik birimine adını veren İtalyan bilgin Kont Volta da derneğin üyesiydiler. 18. yüzyılın sonlarında, toplumdaki ve bilim alanındaki gelişmelerle yakından ilgili, önde gelen kimselerin, hayli büyük bir oranda bu Derneğe bağlı olduklarını söylemek abartma olmaz.²

Owen Manchester'in gerek para, gerek kültür kazanma yolunda önüne koyduğu fırsatları kullanmasını iyi bilmiştir. İleri gelen aydınlarla yakınlık kurmuş, arkadaş olduğu John Dalton'un odasındaki toplantılara katılmaya başlamış, eğitim konusundaki eksikliklerini böylece kapatmaya çalışmıştır. Özellikle düşüncelerini iyi ifade etmekte güçlük çeken Owen katıldığı toplantılarda zamanla bu güçlükten kurtulmuştur.

2 Margaret Cole, *agy*, s. 18-19.

Owen, 1793'te, Manchester Lit. and Phil.'e üye seçilmekle, zihni yeteneklerini daha da geliştirip genişletecek bir ortama kavuşmuştur. 22 yaşında, "pamuk eğirilmesi konusundaki bilgisi dolayısıyla" bu ünlü kişiler arasına üye olarak katılmaya davet edilmesi, Owen için büyük bir onur olmuştur.

Owen Derneğe raporlar da sunmuştu. "Pamuk Ticaretinin Islahı Üzerine Düşünceler" başlığını taşıyanın dışında, bu raporlar genel konularla ilgilidir. 1793'te "Öğrenimin Yararı Üzerine Deneme", 1795'te "Evrensel Mutluluk ile Pratik Mekanik Arasındaki Bağlantı" ve 1795'te "Sosyal Değerlerin Geliştirilmesi Açısından Görüşlerin Kaynağı" başlıklı raporlarını okumuştur. Bu raporlar onun gençlik çalışmalarıydı ve Dernekçe yayınlanmaya değer bulunmamıştı. Fakat raporların başlıkları, Owen'in o sıralarda toplum ve eğitim konuları üzerinde düşündüğünü gösterir. Owen'in bu günlerde edindiği görüşler ve vardığı sonuçlar daha sonra New Lanark'ta giriştiği denemelerde somut olarak ortaya çıkmıştır.

Lit. and Phil.'e üye olarak alınması, Owen'in çevresini daha da genişletmesini sağlamıştı. Bu arada, iş hayatında başarıdan başarıya koşmaya başlaması hem kendine güveninin artmasına ve fikirlerinin gelişmesine yol açmış, hem de toplum içinde itibarının yükselmesini sağlamıştı.

Owen 1796'da, Lit. and Phil.'in başkanı olan Dr. Percival'ın, fabrika sisteminin ortaya çıkardığı kötü sağlık koşullarına çare aramak üzere kurduğu Manchester Sağlık Kurulu üyeliğine seçilmiştir. Owen'in daha sonraları fabrikalardaki çalışma koşullarının düzeltilmesi için giriştiği mücadelede Dr. Percival'm fikirlerinin etkisi görülecektir.

Owen'in Manchester'de geçirdiği yıllar bir yandan aydın çevrelerde yıldızının parlamasına yol açarak, ileride bu alanda kazanacağı büyük ünü hazırlamış, öte yandan da başarılı iş yaşamı sonucunda kazandığı büyük zenginlik, fikirlerini uygulama alanına koyma çabalarında mali kaynak olmuştur.

İleride göreceğimiz gibi, Owen sanayici olarak kazandığı paraları, düşüncelerini uygulayabilmek uğruna harcamaktan hiç çekinmemiş ve servetinin büyük bir bölümünü bu yolda yitirmişti.

Owen'in İş Yaşamındaki Başarıları

Owen Manchester'e geldiği zaman 15 yaşındaydı. Burada bulunduğu işte 3 yıl süreyle rahatça çalıştı. Ancak, sonunda şehrin büyük kârlar vaat eden havası Owen'in, çalıştığı ticarethaneyi bırakıp kendi başına iş hayatına atılmasına sebep oldu.

1789-1790 sıralarına rastlayan bu dönem hakkında, Owen'in anılarında Fransız Devrimiyle ilgili olarak hiçbir şeyin bulunmaması dikkati çeker. Fransız Devriminin getirdiği ve çağın aydınlarını etkileyen yeni doktrinler Owen'i ilgilendirmemiştir.

Owen din konuları üzerinde çok düşünmüş ve insan karakterinin meydana gelişi konusundaki düşüncelerini geliştirmeye başlamış bulunuyordu. Fakat politika onu ilgilendirmiyordu. Daha sonra da göreceğimiz gibi, siyasal demokrasi Owen için hiçbir zaman çekici olmamıştı. O, toplumun düzeltilmesi konusundaki fikirlerini bambaşka yollardan gerçekleştirmek istemiştir.

Fransız Devriminin gerçekleştiği yıllar Owen'in yaşamında sadece işadamı olma yolundaki adımlarının başlangıcı göstermesi bakımından önem taşır. Owen'in iş yaşamında bundan sonraki yılları, İngiltere'nin o dönemde içinde bulunduğu büyük kapitalist gelişme hızını ortaya koyan çok iyi bir örnek olay sayılabilir.

Çalıştığı ticarethane ile iş yapan Jones adlı bir makinist, Owen'a Manchester'de kullanılmaya başlanan yeni ve ilgi çekici pamuk eğirme makinelerinden söz açmıştı. Jones bu makinelerin çalıştırılmasını bildiğini ve sermayesi olsa, kendisinin de bunları yapıp işletebileceğini ileri sürüyordu. Owen, 100 sterlin sermaye bulup kendisine ortak olursa, Jones, sağlanacak büyük kârın yarısını Owen'e verecekti.

Jones'un bu teklifi, ilerlemek ve zengin olmak isteyen Owen'i etkiliyordu. Sonunda, Londra'da bulunan ağabeyinden 100 sterlin borç alarak patronuna, kendi başına iş hayatına atılacağını bildirdi ve çalıştığı yerden ayrıldı.

Jones'un teklifini kabul ederek iş hayatına atılmak ve kısa zamanda zengin olmayı ummak o dönemin havası içinde akla sığmaz bir şey değildi. Bundan çok daha az sermayeyle işe baş-

layanlar bile kısa zamanda zengin olabiliyorlardı.

Ayrıca, 18 yaşında bir gencin kendi başına işveren duruma gelmesi de yine o dönem için şaşılacak bir şey değildi. Büyük ve hızlı değişim günlerinde, böyle olaylar olağan sayılıyordu. Owen'in 18 yaşında kendi başına iş hayatına atılması kimsede özel bir hayranlık ya da şaşkınlık uyandırmış değildi.

Owen ile ortağı geniş bir atölye kiralayıp, 40 işçi çalıştırarak, pamuk eğirme makinesi yapımı işine giriştiler. İki ortaktan Owen'in -kendi deyişiyle- "bu yeni makineler hakkında hiçbir fikri yoktu". Jones da defter tutmaktan, muhasebeden ve işçilere nezaret etmekten anlamıyordu.

Giriştikleri iş, Owen'in çabalarıyla biraz yolunda gitti ve yaptıkları pamuk eğirme makineleri satıldı. Ancak, Owen ortağından hiç memnun değildi. Birkaç ay sonra, ortağı daha fazla sermayeli birini bulup, Owen'in payını satın alarak ortaklığa son vermek istedi. Owen de ortağından sevine sevine ayrıldı.

Anlaşmaları gereğince, Owen'e 6 pamuk eğirme makinesi verilmesi gerekiyordu, fakat bunlardan sadece 3 tanesini alabildi. Geniş bir fabrika binası kiralayarak, aldığı makineleri binanın bir köşesine kurdu. Binanın geri kalan bölümünü kiraya verip kendisi de 3 işçiyle pamuk eğirme işine girişti.

Owen böylece artık tamamıyla tek başına iş hayatına atılıyordu. Giriştiği ilk ortaklıkta uğradığı başarısızlık umudunu kırmamıştı. Pamuklu ticaretinin vaat ettiği geniş olanakları görüyor ve kendine güveniyordu. Bu bakımdan, eski patronunun kendisine çok iyi koşullarla önerdiği ortaklığı kabul etmemesi dikkati çekicidir.

Robert Owen

Owen'in kendine güvenmekte haksız olmadığı kısa bir süre sonra anlaşıldı. Bir yıl içinde gayet iyi para kazanmaya başlamıştı. Yılda 300 sterlin kadar kâr sağlamıştı. Daha önceki işinde yılda 40 sterlin aldığı zaman çok sevindiği düşünülürse, bunun önemli olduğu anlaşılır.

Bu işe devam etseydi de, zamanla sermayesini artırıp, büyük bir işadamı olabilecekti. Ama bir yıl kadar geçtikten sonra, önüne daha iyi bir fırsat çıktı. Drinkwater adında, büyük bir pamuklu fabrikası sahibi, 500 kadar işçi çalıştıran fabrikası için teknik bilgisi olan bir müdür arıyordu. O sırada yirmi yaşlarında olan Owen Drinkwater'a başvurarak, işi üzerine olmak istediğini söyledi. Drinkwater başlangıça Owen'i bu iş için çok genç bulmuştu, fakat Owen yükselmeye aday kimselere özgü bir beceriklilikle Drinkwater'ı etkilemeyi başardı ve işe alındı.

Ne kadar ücret istediği sorulunca, Owen "yılda 300 sterlin" demişti. Bu istek Drinkwater'ı çok şaşırttı. Sabahtan beri bu iş için pek çok kimsenin başvurduğunu, fakat hepsinin istediği paraların toplamının bile bu kadar tutmadığını söyledi. Owen ise başkalarının isteklerinin kendisi için bir ölçü olamayacağını ileri sürerek, bu kadar parayı kendi fabrikasında da kazanmakta olduğunu söyledi. Bunun üzerine Drinkwater, Owen'in fabrikasına gidip, işini ve defterlerini inceledi, Owen'in söylediklerinin doğru olduğunu görerek onu işe almayı kabul etti. Bu olay, genç Owen'in uyandırdığı olumlu ve güven verici etkiyi ve özgüvenini gösteren güzel bir örnektir.

Böylece Owen, yirmi yaşında, 500 işçi çalıştıran ve zamanının en modern fabrikalarından olan bir işletmenin bütün sorumluluğunu üzerine almıştı. Kendisine yeni işi konusunda hiçbir bilgi de verilmiş değildi. Fabrikadaki makinelerin çoğu, Owen için yepyeni şeylerdi. Fakat Owen büyük bir enerjiyle, fabrikadaki her şeyi incelemeye başlamıştı. Sabahları herkesten önce işyerine geliyor, geceleri de en geç o çıkıyordu.

Kısa zamanda işi kavrayan Owen fabrikanın ürettiği malların kalitesini yükseltmiş ve kazancını artırmıştı. Bu duruma pek sevinen yeni patronu 6 ay sonra Owen'in ücretini artırdı ve üç yıl içinde kendisini ortak almayı vaat etti.

Owen kendi başarısının başlıca nedeni olarak, işçileri yö-

netmekteki ustalığını görüyordu. Kendi deyişiyle, "işçiler üzerinde tam bir etki kurmuştu". Artık, karakterin insanın içinde bulunduğu çevre ve koşulların bir ürünü olduğu konusundaki inancını pekiştirmiş bulunuyordu. Bu bakımdan çalışma koşullarının iyi işçiler yaratacak bir biçimde düzenlenmesi gerektiğine inanıyordu. Fabrika yöneticisi olarak, bu düşünceleriyle çok parlak sonuçlar aldı. Artık Owen'ın adı, müdür olarak, fabrikanın çıkardığı mal paketlerinin üzerine yazılıyor, böylece bütün İngiltere ve İskoçya iş çevrelerinde tanınıyordu.

Ancak, bir süre sonra, 1793'te, Samuel Oldknow³ adlı bir fabrikatörün Drinkwater'la ortaklık kurması söz konusu olunca, patronu, Owen'e yaptığı ortaklık teklifini geri aldığını bildirdi. Yeni ortak bütün işi kendi eline almak istiyordu. Patronu, Owen'e fabrika yöneticisi olarak kalabileceğini ve istediği kadar ücret alabileceğini söyledi. Fakat Owen istenmediği bir yerde kalacak bir insan değildi. Patronuyla daha önce yapmış oldukları ortaklık belgesini onun gözü önünde ateşe atıp yaktı.

Owen karşılaştığı duruma üzülmüştü, fakat patronunun isteği üzerine yerine yeni bir fabrika müdürü bulununcaya kadar görevine devam etti. Bir yıl kadar süren bu geçici dönemde Owen'e birçok yeni iş teklifleri yapılıyordu. İş çevrelerinde iyi tanınması ve Manchesterli aydınlar arasında önemsenen bir kimse olması nedeniyle iyi bir iş bulmakta güçlük çekmedi. Büyük ve zengin iki firmanın birlikte kuracakları Chorlton Twist Company'ye ortak ve yönetici olarak alındı. Owen bu firmanın kuracağı fabrikanın yapımını denetlemeyi ve alım satım işlerinin yönetimini üzerine alıyordu.

1794 sonlarında Drinkwater'dan kesin olarak ayrıldı. Yeni fabrikaların çalışmaya başlaması ise 1797'yi buldu. Owen Drinkwater'la rekabet edecek mallar üretmeyi kabul etmemişti. Drinkwater'ın -ortaklığa almak konusunda verdiği sözü tutmamasının dışında- kendisine karşı nazik ve cömert davrandığını, bu bakımdan onu zarara sokmak istemediğini yazmıştır. Bu, Owen'in dü-

3 Smaul Oldknow, o zamanlar örnek bir işveren olarak tanınıyordu. Fabrikasının yanı sıra, işçiler için bir köy kurmuş, çevreye bir topluluk havası vermeye çalışmıştı. Owen'in daha sonraki planları üzerinde Oldknow'un yaptıklarının etkisi olmuştur. Özellikle New Lanark topluluğunu kurarken, Owen, Oldknow'un deneylerini göz önüne almıştır. G.D.H. Cole, *agy*, s. 73. bkz. ileride "New Lanark Deneyi" bölümü.

rüst karakterini göstermesi bakımından ilginçtir. Owen'in bütün hayatı boyunca, öfkelenildiği ya da bir kimseyi zarara sokmak istediği hiç görülmemiştir. Öfke duymak onun felsefesine aykırıdır ve inançlarıyla davranışları arasında tam bir uygunluk sağlatabilmiş nadir insanlardandır.

Owen bu işte de kısa zamanda başarı sağladı. Bu yeni kumpanyasının müşterilerinin çoğu Manchester dışındaki şehirlerdeydi. Owen'in bu şehirlere iş yolculukları yapması gerekiyordu. Bu yolculuklardan birinde, Glasgow'da, o zamanın en zengin kimselerinden olan David Dale'in New Lanark'daki büyük fabrikalarını ziyaret etti. Owen bu fabrikaları çok beğenmişti. Arkadaşlarına "Uzun zamandır üzerinde düşündüğüm ve uygulamak için fırsat aradığım bir deney için bundan daha uygun bir yer görmedim" dedi. Owen, bu arada, fabrikatörün kızıyla tanışmış ve onunla ilgilenmişti.

David Dale'in fabrikasını satmak istediğini işitince, ortaklarını fabrikayı satın almaya ikna etti ve fabrikatörle konuşmaya gitti. David Dale de, Drinkwater gibi, Owen'i böyle bir alışverişe girmek için çok genç bulduysa da, Owen sonunda onu razı etti. Bu işte o kadar başarılı oldu ki, zengin fabrika sahibi, satış fiyatını tespit etme işini bile Owen'e bıraktı. Owen, bu alışverişten sonra, David Dale'in kızı Anne Caroline'ın kendisiyle evlenmesi iznini koparmayı da başardı.⁴

Owen New Lanark fabrikalarını yönetmekte gösterdiği üstün başarılarla İngiltere'nin en önde gelen kişileri arasına katıldı ve ünü uluslararası bir ölçüye ulaştı.

4 Robert Owen ve Anne Caroline Dale 30 Eylül 1799'da evlendiler. Dördü erkek üçü kız yedi çocukları oldu: Robert Dale, William, Ann, Jane Dale, David Dale, Richard ve Mary. En büyük oğulları Robert Dale Owen New Lanark'ta yetişti, babasının sosyalist görüşlerini benimsedi. New Harmony'de babasına yardımcı olarak çalıştı. ABD uyrukluğuna geçtikten sonra iki dönem Temsilciler Meclisinde görev yaptı. Köleliğin kaldırılması için mücadele verdi. *Threading My Way* (1874; Yolumu Aşarken) adlı biyografisini yazdı.

New Lanark Deneyi

New Lanark, fabrikalarında iki bin kadar işçinin çalıştığı ve İngiltere'nin en büyük endüstri kurumlarından sayılan bir yerdi. Bütün eksikliklerine ve işçilerin içinde buldukları kötü koşullara karşın, daha Owen'in yönetimi altına girmeden önce bile, zamanın model kuruluşlarından biri olarak görüldüğünü belirtmemiz gerekir. Ama yine de yaşam düzeyi korkunç ölçüde düşük bir durumdaydı.

Fabrikaları satın alan ve Owen'in de ortaklarından biri olduğu kumpanya New Lanark'm yönetimini tek başına Owen'e bırakmıştı. Owen bu yeni işe 1800'de başladı ve birkaç yıl sonra New Lanark fabrikalarını ve çevresindeki işçi evleriyle okulları, İngiltere'nin ve dünyanın çeşitli yerlerinden gelen binlerce ziyaretçinin hayranlıkla gezdikleri örnek bir yer haline getirmeyi başardı.

Fabrikaları ilk görüşte "Uzun zamandır üzerinde düşündüğüm ve uygulamak için fırsat aradığım bir deney için bundan daha uygun bir yer görmedim" deyişinin de gösterdiği gibi, Owen New Lanark'a belirli fikirlerini uygulama alanına koymak amacıyla gelmişti.

Owen'in daha sonraki yıllarda, çeşitli yayınlarında geniş bir biçimde açıkladığı bu fikirler şu iki noktada özetlenebilir:

1. İnsanın karakterini kendisi değil, çevresi oluşturur (*Man's character is made for and not by him*).¹

1 Owen "karakter"i insanın davranış biçimleri, ahlaki idealleri ve değer yargıları anlamında kullanmaktadır G.D.H. Cole, *Socialist Thought, The Fore-runners, 1789-1800*, Londra, 1955, s. 88. Owen'in fikirleri açıklanırken kullanılan "karakter" sözcüğü bu anlamda anlaşılmalıdır.

2. Belirli usuller ve araçlar uygulanarak, her topluluğa, giderek dünyaya, en kötüsünden en iyisine, en cahilinden en aydınına kadar her türlü karakter verilebilir. Bu usuller ve araçlar da, geniş ölçüde, ulusların hükümetlerine egemen olanların elinde ve kontrolü altındadır veya kolaylıkla bunların kontrolü altına konulabilir.

Owen bu satırları, 1813'te yayınladığı, ilk kitabı olan *Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş*'ün (*A New View of Society*) kapağına koymuş ve bu kitapta fikirlerini geniş bir biçimde açıklamıştır.

Owen bu fikirlerle geldiği New Lanark'ta çok düzensiz bir toplulukla karşılaşmıştı. Fabrikalardaki işçiler ve çevredeki evlerde yaşayan işçi aileleri "perişan bir topluluk" durumundaydılar. Herkes kendine göre ne doğru ise onu yapıyor, rezalet ve ahlaksızlık korkunç bir ölçüde yayılmış bulunuyordu. Halk tembellik, yoksulluk ve her çeşit suç ortamında yaşıyor, bunun sonucu olarak da borç, sağlıksız koşullar ve sefalet içinde eziliyordu.²

İşçiler haftanın altı gününde, günde 13-14 saat hatta daha fazla çalışıyorlardı. Ailenin bütün bireyleri çalışsa bile alman ücretler yaşamayı sürdürmeye güçlüğüle yetiyordu. Ortalama işçi 7 yaşında çalışmaya başlıyordu ve ömrünün sonuna kadar çalışmak zorundaydı. Fabrika binaları pis, karanlık ve sağlık kurallarına aykırıydı. İşçilerin önemli bir bölümünü de çocuklar oluşturuyordu. New Lanark'taki işçilerin 500 kadarı, derlenmiş öksüz çocuklardı. Fabrikalarda çok ağır koşullar altında çalışmakta olan bu küçük çıraklar, çevredeki sefil görünüşü daha da artırmaktaydı. Ayyaşlık ve cinsel ahlaksızlık da yaygındı.

Ayrıca, New Lanark'm eski sahibi David Dale'in dinsel görüşlerini paylaşan işçilere ayrıcalık tanıyordu, bu görüşleri benimsemeyenlere de baskı yapılıyordu.

Fabrikaların verimliliği, hiç değilse Owen'in ölçülerine göre, düşüktü.

Owen'in bu durumda bulduğu New Lanark'ta giriştiği reformlar başlıca üç amaca yönelmişti:

2 Robert Owen, *A New View of Society and other writings*, Londra, 1949, İkinci Dene-
me, s. 27.

1. İşçilerin ve ailelerinin yaşama koşullarını düzeltme,
2. Üretimi ve verimliliği arttırma,
3. "Perişan bir toplumu" gerçekten mutlu bir endüstri topluluğu haline getirme.

Owen bu amaçlarına ulaşmak için New Lanark'ta, her şeyi kontrol eden "kendi hükümetini" kurduğunu söyler. Kendi de-yimiyle, halkın karakteri üzerine zararlı etkileri olan çevreyi değiştirmek amacıyla, genel olarak insanları yönetmek için bulduğu ilkeleri uygulayacak bir "hükümet" kurmak istemiştir. Owen'in sadece bir fabrika yöneticisi olmak istemediği bundan da anlaşılıyor. Owen'in niyeti, daha önce Mr. Drinkwater'ın işçileri üzerinde başarıyla uygulamaya başladığı fikirlerini geliştirmekti. Bu amaçla Owen New Lanark'ta "iyiliksever, fakat mutlak hâkim bir Tanrı" gibi çalışmıştır.

Owen'in insanların karakterinin meydana gelişi konusundaki görüşleri, çağında hâkim olan fikirlerin tam karşıtı idi. O zamanlar, insanların aylak, günahkâr ve cahil oldukları için yoksul olduklarına inanılırdı. İnsanların içinde buldukları yoksulluk onların günahlarının ve dünyanın ilahi düzeninin bir sonucu olarak kabul ediliyordu. Owen ise insanların aylak, günahkâr ve cahil olmalarının sebebinin onların yoksullukları olduğuna inanıyordu. İnsanlar bu sefaletten kurtarılsalar, daha iyi evlerde yaşatılsalar, daha iyi beslenip giydirilseler ve eğitimsiz geçirilseler, karakterleri de düzelecekti.

Owen, yukarıda belirttiğimiz, hepsi birbirine bağlı olan üç amacına sonunda ulaşmış, New Lanark'ta gerçekten mutlu ve örnek bir kurum yaratmıştır. Ancak, bu işte karşılaştığı çeşitli güçlükleri yenmesi kolay olmamıştır.

Güçlüklerin başında, ortaklarının kazanç istekleriyle Owen'in iyiliksever duygularının çatışması geliyordu. Owen New Lanark'ta hiçbir zaman serbest olmamış, hep fikirleri kendisine uymayan ortaklarını ikna etmek zorunda kalmıştır. Ortaklar arasında çıkan uyuşmazlıklar yüzünden New Lanark'ta geçirdiği 28 yılda Owen üç ortaklık kurmuştur. Bunların ilk ikisindeki ortakları, başlıca düşünceleri kazanç sağlamak olan, eğitime ya da sosyal hizmetlere masraf yapmaya

Owen'in New Lanark'ta oluşturduğu örnek fabrikalar ve çevre binaları bugün aslına sadık biçimde korunuyor. Unesco'nun "Dünya Mirası"nın bir parçası olarak kabul ettiği bu çevreyi New Lanark Koruma Vakfı (Conservation Trust) yönetmektedir.

isteksiz kimselerdi. Owen, ancak 1813'te kurulan üçüncü ortaklıkta daha değişik ortaklara kavuşabilmiştir. Genellikle Quaker³ mezhebine bağlı olan ve aralarında ütilitarist⁴ filozof Jeremy Bentham'ın da bulunduğu bu ortaklar, koydukları kapitale karşılık %5 kâr almaya razı olmuşlar ve Owen'i biraz serbest bırakmışlardır. Fakat çok geçmeden, bu ortaklarla da Owen arasında uyuşmazlık ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni,

3 Quaker mezhebi George Fox adlı bir İngilizin 1650 sıralarında, Arkadaşlar Topluluğu (*The Society of Friends*) adıyla kurduğu mezheptir. Quaker'ler giyimde, davranışlarda ve ibadette sadeliğin gerekli olduğuna inanırlar.

4 Ütilitarizm (yararcılık), yarara dayalı siyaset ve ahlak öğretisi. Kökleri daha eskiye gitmekle birlikte 18. yy sonunda Bentham, 19. yy'da J. S. Mill tarafından kuruldu.

Quaker mezhebine bağlı olan ortakların, Owen'in okullarda çocuklara müzik ve dans öğretmesine karşı oluşlarıydı.

şurasını da belirtelim ki, Owen başlangıçta kendi fikirlerine karşı anlayışsız ortaklarla savaşmak zorunda olduğu zamanlar fikirlerini uygulamakta daha başarılı olmuştur. Bu mücadele Owen'i hayalci olmaktan korumuş, ileri adımlarını ihtiyatla atmasını sağlamıştır. Daha sonraları, ortaklarının fikirlerine karşı koydukları engeller ortadan kalkınca, Owen uygulanabilir olmaktan uzak planlara girişmiş ve bu yüzden başarılarını sürdürememiştir.

Owen'in karşılaştığı güçlüklerin biri de durumlarını düzeltmek için uğraştığı işçilerin kendisine karşı duydukları gvensizlikti. New Lanark'ın İskoçyalı işçileri, Galler bölgesinden olan Owen'i bir "yabancı" olarak görüyor ve ona güven duymuyorlardı. İşçiler, Owen'in temizlik ve dürüstlük çabalarının aslında kendi sırtlarından daha çok kazanç sağlamak için düzenlenmiş bir hile olmasından şpheleniyorlardı.

Fakat Owen bütün bu güçlükleri sabırla yenmeyi ve işçilerin güvenini kazanmayı bilmiştir. İşçilerin güvenini kesin olarak kazanması, 1806'daki pamuk kıtlığı yüzünden fabrikaların durması sırasında 4 ay boyunca, çalışmayan işçilere tam ücret ödemesiyle olmuştur.

1806'da İngiltere ve Birleşik Amerika hkmetleri arasında çıkan bir uyuşmazlık sonucunda, Amerika İngiltere'ye ihraç olunacak pamuklara ambargo koymuştu. Bu ambargo yüzünden kıtlaşan pamuğun fiyatı çok yükselmiş bulunuyordu. Owen ve ortakları bu fiyatlar karşısında fabrikaları durdurma kararı aldılar. Ama Owen uluslararası uyuşmazlıklar yüzünden işçilerinin sefalete düşmesine de razı olmadı. Fabrikaların durduğu sürece, çalışmayan işçilere tam ücretlerini ödemeye devam etti. Bu, Owen'in işçilerinin güvenini sarsılmaz bir biçimde kazanmasını sağladı. Bundan sonra hiç sarsılmayan bu güven Owen'in başarılarında çok önemli bir destek olmuştur.

Owen'in New Lanark'ta giriştiği ilk işlerden biri, firmanın malı olan işçi evlerinin ve sokakların temizliğinin sağlanması oldu. Evleri yaptırdığı eklerle genişletti, çalışma koşullarını düzeltti, çalışma saatlerini kısalttı. İyi cins ve ucuz mallar satan

dükkânlar açtırdı. Ayyaşlığın önüne geçti. Fabrikalarda yaygın bir hale gelmiş bulunan hırsızlığı ortadan kaldırdı.

Owen bütün bunları –insan karakteri konusundaki fikirleri uyarınca– cezalandırma ve zorlama yollarına başvurmadan gerçekleştireyordu.

Owen cezaların yarar getireceğine hiçbir zaman inanmamıştır. Gerçi New Lanark'm yönetimini ele aldığı ilk yıllarda sarhoşluk için para cezaları koyduğu ve ayyaşları işten çıkardığı olmuştur. Fakat bunlar pek ayırıksı durumlarda başvuru olan yollardı ve daha sonraları büsbütün bırakılmıştı. New Lanark'ta disiplin tatlılıkla ve ikna yoluyla sağlanıyordu.

Owen kendi planlarına itiraz edenlere karşı da hiçbir cezalandırmaya gitmemiştir. Kendi deyişiyle, New Lanark'ta "hiç kimse, bir tek saat bile hapsedilmemişti".

Owen'in New Lanark'ta giriştiği bu işler, eski düzensiz görünüşü ortadan kaldırmıştı. Bunlara koştur olarak, üretimi arttırmak için giriştiği denemeler de başarıyla sonuçlanıyordu. Fabrikalara çağın gereklerine uygun makineler ve iyi yöneticiler getirmişti.

Üretimi arttırmak amacıyla, genel olarak fabrikaların ve makinelerin daha düzenli çalışmasını sağlayan tedbirlerin yanı sıra tek tek işçilerin verimliliğini yükseltmek için –bugün bizlere garip görünebilecek– şöyle bir usul uyguladı:

Her işçinin yanına, göze çarpacak bir yere, dört köşeli tahta parçaları koydurdu. Bu tahtaların her bir yüzü sırasıyla siyah, mavi, sarı ve beyaz renklere boyanmıştı. Bu renkler işçinin çalışkanlık ve davranışlarındaki dürüstlük derecesini gösteriyordu: Siyah kötü, mavi ilgisiz, sarı iyi, beyaz da pek iyi anlamına geliyordu.

İşçinin bir gün önceki durumuna göre hangi renk uygun ise ustabaşı tahtanın o yüzünü, görünecek biçimde öne getiriyordu. Böylece, gerek işçiler, gerekse yöneticiler her işçinin durumunu sessizce denetleyebiliyorlardı.

Ayrıca, her işçinin kendisi için uygun görülmüş olan renge itiraz etme hakkı da vardı. Fakat Owen'in ifadesine göre, bu sistem o kadar iyi işlenmiş ve başarılı olmuştu ki, böyle şikâyetler pek nadir görülüyordu.

Owen her işçinin gündelik çalışkanlık durumunu gösteren renklere göre düzenli olarak kayıt tutuyordu. Böylece, her işçi için tutulan bu kayıtlardan işçinin davranışının haftalık ve yıllık durumları kolaylıkla anlaşılabilir oluyordu.

Owen'in "sessiz izleyici" (*silent monitor*) adını verdiği bu renkli tahtalar uygulamada son derece iyi sonuçlar vermişti. Öyle ki, bir süre sonra, bütün işçiler sarı ya da beyaz rengi hak eder duruma gelmişlerdi.

Her işçi için böyle kayıtlar tutma usulünü ilk defa Owen bulmuş değildi. Samuel Oldknow, Owen'den yirmi yıl önce, kendi fabrikasında böyle bir usul uygulamaya başlamıştı. Owen'in bu usulü o fabrikada görmüş olduğu muhakkak gibidir. Fakat işçilerin yanı başlarına konulan renkli tahtalarla çalışkanlık durumunun belirtilmesi, tamamıyla Owen'in kendi buluşudur. Owen'in garip görünen bu usulünün 20. yüzyılda da uygulama alanı bulduğu olmuştur. Margaret Cole, Sovyetler Birliğinde, birinci beş yıllık plan döneminde fabrika yöneticilerinin, kısmen okuma yazma bilmeyen işçiler için, tamamıyla Owen'in boyalı tahtalarına benzeyen bir usul uyguladıklarını belirtiyor. Burada, çalışkanlık durumu, bir hayvan resmiyle ifade ediliyordu. Örneğin, tembel işçinin yanına bir kaplumbağa resmi, sürekli olarak işten kaçan işçinin yanına da çekirge resmi konuluyordu.⁵

Russell'a göre de, 1945 yılında, yine Sovyetler Birliğinde benzer bir sistem uygulanmakta ve kolektif çiftliklerde çalışkanlık derecelerini gösteren semboller verilmekteydi.⁶

"Sessiz izleyici" usulünün de gösterdiği gibi, Owen'in işçilerine karşı, sanki bunlar çocukmuş gibi davrandığı düşünülebilir. Bu, yanlış değildir. Ancak, işçilerin hayli büyük bir çoğunluğunun zaten çocuk olduklarını da unutmamak gerekir. Çocuklara karşı nasıl davranılacağını da Owen çok iyi biliyordu ve bu alanda büyük bir başarı sağlamıştı.

Öte yandan, bize çok basit görünen bu usulün uygulandığı zamanlar, işçilerin ne gibi koşullar altında çalışmakta olduklarını da anımsamak gerekir. İşçilerin uzun saatler boyunca ve

5 Margaret Cole, *agy*, s. 57.

6 Bertrand Russell, *Freedom and Organization, 1814-1914*, Londra, 1945.

kamçı tehdidi altında çalıştırıldıkları bir çağda, Owen'in böyle insancıl bir usulü başarı ile uygulamış olması, özel bir değer taşır. Owen bu "sessiz izleyici" buluşunu uygulayışını ve başarısını anlatmaktan her zaman büyük bir zevk duymuştur. Yaşam öyküsünde bundan şöyle tümcelerle söz açar:

Cezalara çok muhaliftim ve insanlar için her zaman adaltsiz olan bu cezaları gereksiz kılacak, mümkün olduğu kadar basit usulleri tercih ediyordum. Gençleri kamçı veya kayışla dövmek âdetinde olan ve cehalet yüzünden, çoğu zaman yetkilerini kötüye kullanan ustabaşların ceza vermelerine engel olmak için bu usulü keşfettim.

Bu usul, cezaların önüne geçti. Artık ne dayak vardı, ne de kötü sözler.

Belki de insan tarihinde hiçbir zaman, bu kadar basit bir usul, bu kadar kısa zamanda düzen, ahlak, iyilik ve mutluluk sağlayamamıştır.

Owen'in üretimi ve verimliliği yükseltme yolundaki başarıları, fabrikaların kazancını arttırmıştı. Bu durum ortaklarını memnun ediyor ve Owen'in iyiliksever yeniliklere girişmesini biraz kolaylaştırıyordu.

Owen'in ilk adımı, işçilerin çalışma saatlerini azaltmak ve pek küçük çocukların fabrikalarda çalıştırılmalarına son vermek oldu. Yavaş yavaş gerçekleştirdiği bu işin sonunda, 10 yaşından küçük hiçbir çocuğun fabrikalarda çalıştırılmamasını sağladı. Owen'in gerçekte istediği, çocukların 10 yaşında değil, daha büyük yaşlarda çalışmaya başlamalarıydı. Fakat bu o zaman hiçbir ortağın kabul edemeyeceği bir şeydi. Bunu başarmaya, bütün iyilikseverlik duygularına karşın, Owen'in bile gücü yetmiyordu.

Bu durum, o dönemde fabrika işçisi olarak çalışan çocukların içinde buldukları kölelik koşullarını açıkça ortaya koymaktadır. Owen, istediğini tam olarak gerçekleştirememekle birlikte, hiç değilse 10 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmalarına engel olmuş ve küçük çocukların birkaç yıl olsun eğitim görmelerini sağlamıştır.

Owen, öte yandan, işçilerin gündelik çalışma süresini 10 saat 45 dakikaya indirmeyi başarmıştır. 11 saate yaklaşan bir çalışma süresi sağlamanın başarı sayılması bugün için garip görülebilir. Fakat Owen'in yönetimi ele almasından önceki dönemde işçilerin günde 14 saat ya da daha fazla çalıştırılmakta olduklarını düşünürsek buna şaşmamak gerekir.

Bu dönemde egemen olan düşünceye göre, işçilerin mümkün olduğu kadar çok çalıştırılmaları bunların kendi yararına idi. Çünkü işçilerin çalışma saatleri dışında geçirecekleri zamanı kötüye kullanacaklarına inanılıyordu. Owen ise dinlenme ve eğlenmenin hem büyükler, hem de küçükler için gerekli olduğu görüşündeydi.

Fakat Owen kazandığı başarıları yeter görmüyordu. Onun amacı gelecek kuşakların, kendi ilkelerine uygun olarak yetiştirilmelerini sağlamaktı. Böylece, New Lanark'tan başlanarak, bütün dünya yüzünde ideal, örnek toplulukların eski düzenin yerini almaları sağlanmış olacaktı.

Owen ideal bir toplumun ancak çocukların ve gençlerin iyi bir biçimde yetiştirilmeleri sonucunda kurulabileceğine, yani insanlığın geleceğinin eğitime bağlı olduğuna inanıyordu. Böylece, çocukların küçük yaştan başlanarak eğitilmesi başlıca amaçlarından olmuştu.

Owen'e göre, çocuk, cahil ve iyi yetiştirilmemiş bulunan ana babasının yanlış eğitiminden uzak tutulmalıdır. Böylece çocuk, kötü yetiştirilmiş insanlardan zararlı alışkanlık ve duygular kazanarak değil, iyi ve doğru bir biçimde yetiştirilmiş olacaktır. Owen çocukların tamamıyla ana babalarının etkisi altında bulunmaktan ne kadar çabuk kurtarılırlarsa, genel planının o kadar çabuk gerçekleşeceğine inanıyordu.

Ancak Owen'in, çocukların yemek zamanlarında ve geceleri ana babalarının yanma dönmesini kabul ederek, bu konuda çok sert bir dönüşümü öngörmediğini de belirtmeliyiz.⁷

Owen, eğitim konusundaki görüşlerini uygulama alanına koymak amacıyla, Karakter Oluşumu Enstitüsü (The Institution for the Formation of Character) adını verdiği bir okul kur-

7 Owen, *A New View of Society...*, Üçüncü Deneme, s. 41.

mak istiyordu. Ortaklarının karşı koymalarını yendikten sonra, 1 Ocak 1816'da bu okulu açmayı başardı.

Owen Karakter Oluşumu Enstitüsünün açılış töreninde uzun bir söylev vermiş ve sonra bunu bir kitap halinde yayınlamıştır. Owen, burada, New Lanark'taki Enstitünün açılışındaki amaçlarını belirtirken, bu okulun önce New Lanark'ı, sonra çevresini, daha sonra bütün İngiltere'yi ve en sonunda da bütün dünyayı ıslah edecek çabaların merkezi olacağına inancını belirtmiştir.⁸

Bu sözler Owen'in tipik düşünce biçimini göstermektedir. O, her zaman, kendisinin ortaya koyacağı iyi örneklerin, çevresini etkileyerek bütün dünyanın bozuk düzenini düzelterebileceğine inanmıştır. Owen'in sosyal sorunlara yeni çözüm yolları önerme yöntemi budur.

Owen'in Enstitüsü İngiliz fabrikatörlere, işçilerin iyi yetiştirilmelerinin işverenlere zarar değil, kâr getireceğini gösteren canlı bir örnek olacaktır. Öte yandan, kanun koyucular da bu güzel örneği görerek, ülkenin her yanında aynı durumu yaratmak amacıyla yasalar yapacaklardır.

Bunlar, işçi sınıfının içinde bulunduğu büyük kötülükleri azaltıp yok eden, fabrika sistemi yüzünden nüfusun büyük bir bölümünün çok küçük bir grup tarafından baskı altında tutulmasını engelleyen yasalar olacaktır.

Fakat Owen, New Lanark'ta kurduğu bu Enstitüde kazanacağı başarının yalnız İngiltere'nin tamamı için örnek olarak alınmasıyla da yetinmemektedir. O, bu deneyden dünya yüzündeki bütün insanların eşit olarak yararlanmasını istemektedir. Owen, "hayali çizgiler" in ulusları birbirinden ayırmasına, aralarında farklar yaratmasına, insanlığın bir bölümünün diğer bir bölümüne karşı nefret duyup onu mahvetmek istemesine, kısacası, insanın insana düşman olmasına karşıdır.

Owen'e göre, suçun ve sefaletin bulunmadığı, aydın ve mutlu bir toplum yaratmak olanaklıdır. Bunun için yapılacak şey, insanların gözlerindeki cehalet bağlarını çözüp açmaktır.

8 Owen, "An Address to the Inhabitants of New Lanark", *A New View of Society...*, Londra, 1949, s. 93.

Yalnız, toplumu karanlıkta tutan bu bağların hep birden açılması da tehlikeli olacaktır. Bunların yavaş yavaş, birer birer açılması gerekmektedir.

Owen, söylevinde, yaşayan ve tarihte görülen bütün toplumların yanlış ilkelere göre yönetildiklerini ileri sürüyor ve "olaylarla ispatlanmış bulunan" kendi ilkelerini sıralıyor. Karakter Oluşumu Enstitüsündeki eğitime esas olarak alınan ve Owen'in *Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş (A New View of Society)* adıyla yayınladığı denemelerde geniş bir biçimde anlattığı bu ilkelere göre, bireyin karakterini kendisi değil, çevresi meydana getirir. İnsanlığa her türlü karakter ve alışkanlık verilebilir. İnsanın duyguları kendi kontrolü altında değildir. Öte yandan, dünya yüzünde her insanın ekip biçmesi için yeter ölçüde toprak olduğuna göre, iyi yetiştirilmek koşuluyla her insan tükettiğinden daha çok üretim yapabilir. Tabiat her bireyin en büyük mutluluk sağlayabileceği kadar olanağı insanlığa vermiştir. Doğru ilkelere uygun olarak hareket edilirse, dünya yüzünden sefalet kalkıp, yerini mutluluğa bırakabilir. İnsanlığa egemen bulunan yanlış ilkeler hiçbir insana en ufak bir zarar vermeksizin ortadan kaldırılıp yerine doğru prensipler kabul edilebilir.

Owen, bu söylevinin sonunda, ilkelerinin uygulamasıyla gerçekleştirilecek yeniliklerin eski düzende sert bir değişiklik şeklinde ortaya çıkmayacağını, yavaş yavaş başarılacağını belirtmeye önem verir.

İnsanlığın ıslah edilip akla uygun hale getirilmesi kuvvet kullanma ve kavgaya yoluyla gerçekleştirilemez.

Owen, insanlardan, ne kadar yanlış esaslara dayanırlarsa dayansınlar, eski düzenin yasalarına itaat etmelerini ister. Nasıl olsa hükümet bu yasaların yanlış olduğunu anlayıp yürürlükten kaldıracak ve yerine yenilerini koyacaktır. Bu oluncaya kadar mevcut yasalara itaat edilmesi gerekmektedir.

Margaret Cole, Owen'in "New Lanark Sakinlerine Söylev"inin (*An Address to the Inhabitants of New Lanark*) sonunda ileri sürdüğü, *yasalara* karşı saygılı olmayı öğütleyen bu görüşlerin, baş tarafta ileri sürdüğü görüşlerle çeliştiğini ileri sürmektedir. Yazara göre, belki de İngiltere ile Fransa arasındaki savaşın so-

na ermesinden⁹ sonra ortaya çıkmış bulunan ateşli atmosfer içinde işçilerin düzeni çabuk ve sert hareketlerle değiştirmeye kalkışmaları olasılığı Owen'î böyle öğütler vermeye zorlamıştır. Cole, söylevi sırasında hükümetlerin cahil olduğunu söylemesi üzerine yükselen alkışlar karşısında Owen'in yasalara karşı saygılı olmak öğüdünü gerekli görmesi olasılığı üzerinde de duruyor.¹⁰

Oysa, kanımızca, bu konuda böyle spekülasyonlara gerek yoktur. Çünkü Owen bütün hayatı boyunca davranışlarında ve yazılarında kanunlara saygıdan ayrılmamış, kanlı olaylara yol açabilecek tutumlardan her zaman kaçınmıştır. Owen yalnızca "ikna etme" metoduna güvenmiş ve insanların kendi fikirlerini kabul etmelerini büyük bir sabırla beklemiştir.

Karakter Oluşumu Enstitüsü çağına göre modern bir yapıydı. Bu okula 18 aylıktan 20 yaşına kadar gençler alınıyordu. 10 yaşından büyük çocuklar, gündüzleri fabrikalarda çalıştıklarından geceleri okula geliyorlardı.

Okulda okuma, yazma, hayvan ve bitkiler hakkında bilgiler, tarih, coğrafya, aritmetik ve kızlar için dikiş dersleri vardı. Derslerde mümkün olduğu kadar çok resim, harita ve şekillerle yapılan açıklamalara önem veriliyordu. Ayrıca, askerî eğitimler ve dans dersleri de vardı. Özellikle dansa çok önem veriliyordu. Okumaya dayanan dersler de çocukların, okuduklarını anlamadan ezberlemeleri önlenecek biçimde ayarlanıyordu.

Owen'in eğitim sisteminde, çocukların bilgili olmasından çok, iyi karakter sahibi olarak yetiştirilmeleri önemliydi. Bu yüzden, çocuklar arasında rekabet ve kıskançlık duyguları uyandırmaktan kaçınılırdı. Aynı ilkenin sonucu olarak, çocuklara davranışlarından dolayı ceza veya ödül verilmesi de tamamıyla yasaklanmıştı. Owen'in görüşüne göre, çocuklar tamamen çevrenin yarattığı varlıklar olduğuna göre, iyi bir davranışın ödüllendirilmesi ya da kötü bir davranışın cezalandırılması mantığa aykırıdır. Owen'in, okulunda öğretmenlik yapacak olanlara verdiği ilk direktif, çocukların hiçbir koşulda dövülmemesi veya tehdit edilmemesi ve kendilerine kötü sözler söylenmemesiydi.

9 Bkz. ileride "1815 Barışından Sonra İngiltere" bölümü.

10 Margaret Cole, *agy*, s. 94.

Owen çocukların "kitaplarla rahatsız edilmelerine" de karşıydı. Bunun yerine çocukların çevrelerindeki şeyler hakkında merak duymaları ve sorular sormaları sağlanıyordu. Owen'in eğitim konusundaki görüşleri Rousseau'nun *Emile*'ini hatırlatmaktadır. Fakat Owen'in Rousseau'yu okuduğuna dair bir belirti de yoktur. Görüşlerinin kendi deneylerinin sonucunda meydana geldiğini düşünmek yerinde olur.

Owen'in New Lanark'ta iyi bir işadamı, iyiliksever bir reformcu ve eğitimci olarak sağladığı başarılar buranın dünya çapında ün kazanmasına ve birçok ziyaretçinin gelmesine yol açmıştı. 1815 ila 1825 yılları arasında başta –sonradan Rus çarı olan– Arşidük Nikolay olmak üzere 20 bin kadar ziyaretçi New Lanark'ı gezmiş ve hemen hemen hepsi gördüklerine hayran kalmıştı. Ziyaretçiler arasında yabancı prensler, elçiler, kilise adamları, asiller, her ülkeden ve her meslekten kimseler vardı. Bütün bunlar, Owen'in uluslararası bir ün kazanmasını sağlıyordu.

Arşidük Nikolay New Lanark'a hayran olmuş ve Owen'e iki milyon işsiz yurttaşını da alarak Rusya'ya gelmesini ve New Lanark'a benzeyen fabrika toplulukları kurmasını önermiştir. Fakat Owen bunu kabul etmemiştir.

Owen'in Karakter Oluşumu Enstitüsü'ndeki başarılarının ona eğitimci olarak sağladığı ün, Avam Kamarasının bir komisyonunun eğitim konusunda kendisine başvurmasına neden olmuştur. 1816'da, yoksul sınıfların eğitim durumunu incelemek üzere kurulan komisyona verdiği bilgiler, Owen'in eğitim ve genel olarak insan karakteri konusundaki görüşlerini ortaya koyan yeni bir vesile olmuştur.

Komisyonun kendisine "okulların çok masrafa yol açacağı" yolunda bir soru sorması üzerine Owen şu cevabı vermiştir:

Öyle görünüyor. Fakat bence, hiçbir sermaye, yoksul sınıfların emeğini yönlendirmek ve karakterini biçimlendirmek için akıllıca yapılan masraflardan daha fazla kazanç sağlayamaz.

Avam Kamarası Komisyonu önündeki konuşmasında Owen eğitimin amacının karakter oluşturmak olduğu üzerinde durmuştur. Çocuklara öğretilcek konular da önemli olmakla

birlikte, asıl önemli olan, eğitimin ahlaki içeriğidir. Çocuğa diğer insanlara ve genel olarak topluma karşı dürüst davranışlar öğretilmelidir. Okuma-yazma, müzik, dans ve oyun amaç değil, araçtır.

Owen asıl amacın, çocukta iyi alışkanlıklar yaratmak ve topluma yararlı üyeler yetiştirmek olduğuna inanmıştır.

Owen'e göre, ne aile, ne kilise çocuklara ve gençlere bu bilgi ve alışkanlıkları aşılayamamaktadır.

Owen'in New Lanark'ta kurduğu okulda kazandığı başarı aynı zamanda onun New Lanark'la ilgisinin kesilmesine de neden olmuştur. Owen'in okulu çağının ileri fikirli kimselerinde hayranlık uyandırmış, fakat dine bağlı çevreler bu okulda uygulanan ilkelere şiddetle karşı koymuşlardır. Burada çocuklara dans ve müzik dersleri verilmesi, ancak, Hıristiyan dininin öğretimine fazla önem verilmemesi Quaker mezhebine bağlı ortakların itirazlarına yol açmıştır. Quakerlar bu durumun, çocukların dünyada rahat etmelerine karşılık, "ebedi iyilik"e ulaşmalarına engel olduğuna ve onların ruhlarını zehirlediğine inanıyorlar, bu yüzden Owen'e engel oluyorlardı.

Dine saldıran, ünlü 1817 Londra söyleviden¹¹ sonra, Owen'in dindar ortaklarının kendisine karşı muhalefetleri daha da artmıştı. Bunlar Owen'e baskı yaparak okulun öğretmenlerini değiştirttiler. Bundan sonra, Owen'in New Lanark'taki etkisi azalmaya başladı. 1824 yılında ise okul ve genel olarak New Lanark Owen'in elinden kesin olarak çıkmış bulunuyordu. Çünkü Owen fikirlerinden en ufak bir ödün vermek istemiyordu.

New Lanark'taki yaşamı sona ererken, zaten Owen de fikirlerini yaymak için daha başka yollara başvurmaya başlamıştı. New Lanark'taki başarılarıyla sağladığı ünü daha geniş alanlarda kullanmak istiyordu. Fikirlerini yöneticilere kabul ettirmek yolundaki çabaları onu politikaya girmeye zorluyordu.

Owen bundan sonraki yıllarını politikanın içinde geçirmiş olmakla birlikte, hiçbir zaman "politikacı" olamamıştır. Hatta politikayı hiçbir zaman anlayamamış olduğunu söylemek daha doğru olur.

11 Owen'in bu söylevi için bkz. ileride "City of London Tavern Toplantıları" bölümü.

Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş

New Lanark'taki başarıları Owen'e fikirlerini daha geniş bir alana yaymak ve uygulamak yolunda cesaret vermişti. New Lanark'a gelen ve aralarında çağın ünlü devlet ve fikir adamlarının da bulunduğu ziyaretçilerin gösterdikleri hayranlık da Owen'in cesaretini artırmıştı.

Owen, yeni birtakım ilkeler de ekleyerek geliştirdiği fikirlerle, New Lanark örneği üzerine daha genel denemelere girişmek istiyordu. Böylece, dünyayı sarmış bulunan bütün kötülükler yenilip ortadan kaldırılacak ve dünya yüzünde bir cennet yaratılmış olacaktı.

1813'te, New Lanark için yeni ortaklar aramak üzere Londra'ya geldiği zaman, yanında "İnsan Karakterinin Oluşumu Konusunda Denemeler"inin müsveddelerini de almıştı. Londra'da, müsveddelerini yayınlamaya girişmeden önce, zamanın ünlü fikir ve politika adamlarından Francis Place'i¹ ziyaret ederek görüştü. Müsveddelerini ona da göstererek fikrini aldı.

Francis Place, Owen'i iyi niyetli ve insanların mutluluğunu arttırmak için büyük istek duyan bir kimse olarak tanıdığını ve birkaç görüşmeden sonra iyi arkadaş olduklarını söyler.

Owen, zamanının "akla uygun olmayan" dünyasını değiştirmek amacıyla yazdığı "İnsan Karakterinin Oluşumu Konu-

1 Francis Place (1771-1854), 1790 ile 1840 arasında İngiltere'deki hemen hemen bütün radikal ve işçi sınıfı hareketleriyle ilişkisi olmuş bir önderdir. Katıldığı bu hareketlerle ilgili olarak bir yığın müsvedde ve belge bırakmıştır. 1799'da Londra'da Charing Cross'ta açtığı terzi dükkânı zamanın radikal önderleri için bir buluşma yeri olmuştur. Place Londra'daki Haberleşme Derneğine (Corresponding Society) üye olmuş, fakat derneğin devrimci bir nitelik alması üzerine 1797'de istifa etmiştir. Bkz. ileride "1815 Barışından Sonra İngiltere" bölümü.

sundaki Denemeler"ini *Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş* başlığı altında yayınlamıştır. Kitabın tam başlığı şöyledir: *Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş; veya İnsan Karakterinin Oluşumu İlkesi ve İlkenin Uygulanması Üzerine Denemeler (A New View of Society; or, Essays on the Principle of the Formation of the Human Character, and Application of the Principle to Practice)*. Bu kitabı meydana getiren dört denemeden birincisi 1812'de yazılıp 1813 başlarında yayınlanmıştır. İkinci Deneme 1813 sonlarında yazılıp yayınlanmıştır. Üçüncü ve Dördüncü Denemeler de aynı zamanlarda yazılmış ve İngiltere, Avrupa, Amerika ve İngiliz egemenliğindeki Hindistan'ın belli başlı politika, edebiyat ve din adamlarına yollanmıştır. Bunların ilk defa satışa çıkan basıları, 1816'da yapılan ikinci basılarıdır. 1817'de üçüncü, 1818'de dördüncü basıları yapılmıştır. Yazarın adı ancak birinci ve ikinci denemelerin ilk basılarından sonra gösterilmiştir.

Bundan sonra *Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş*'ün gerek Owen'in kendisi, gerek başkaları tarafından birçok basıları yapıldı.

Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş'te Owen'in temel doktrinleri en iyi biçimde ifade edilmiştir.

Owen bu denemeleri yayınlamakla ve ünlü kişilere göndermekle, fikirlerinin geniş ölçüde propagandasını yapmaya girişmiş oluyordu.

1813 başlarında yayınlanan ilk denemesini Owen, parlamento üyesi William Wilberforce'a adanmıştı. Wilberforce, köle ticaretinin yasa dışı ilan edilmesi uğrunda çabaları yüzünden, zamanın iyiliksever politikacıları arasında önde gelen bir kimseydi. Owen, Denemesine yazdığı Girişte, Wilberforce'u insan tabiatı konusundaki anlayışından ve parlamento çalışmalarındaki tarafsız tutumundan dolayı över. Fakat Deneme'nin ikinci ve daha sonraki basılarında Wilberforce'a yazılan övgüler görülmez. Çünkü Wilberforce daha sonra, özellikle din konusundaki görüşleri yüzünden Owen'e düşman olmuştur. Owen'in "Yoksulların Kurtarılması" konusundaki planı Avam Kamarasında görüşüldüğü zaman, Wilberforce planın değerlendirilmek üzere bir komisyonca incelenmesi aleyhine oy kullanmıştır. Wilberforce Anıları'mda, Owen'in planının "hayattan

dini çıkarıp, onun yerine bilgiyi koymak" amacıyla olduğunu ve bu yüzden, bir "Hıristiyan olarak" kendisinin böyle bir planı desteklemediğini yazar.

Birinci Deneme²

İnsan Karakterinin Oluşumu Konusunda Genel İlkeler – Birey Ancak Çevresinin Mutluluğu İçin Çalışmakla Mutluluğa Ulaşabilir.

Owen, birinci denemesinin başına, bütün hayatı boyunca bıkip usanmadan tekrarladığı şu ünlü yargısını koymuştur:

Uygun yöntemler ve araçlar uygulanarak her topluluğa, giderek bütün dünyaya en kötüsünden en iyisine, en cahilinden en aydınına kadar her türlü genel karakter verilebilir. Bu yöntemler ve araçlar da, geniş ölçüde, insanların yönetiminde etkili olanların elinde ve kontrolü altındadır veya kolaylıkla bunların kontrolü altına konulabilir.

Owen'in kitabın kapağına koyduğu deyişle bunun arasında anlamca pek etkili olmayan ufak farklar vardır. Kapaktaki "belirli yöntemler ve araçlar" yerine "uygun yöntemler ve araçlar", "her türlü karakter" yerine "her türlü genel karakter" ve "ulusların hükümetlerini elinde bulunduranlar" yerine de "insanların yönetiminde etkili olanlar" deyimleri kullanılmıştır. Owen bu tümceleri Denemenin metninde de tekrarlamıştır.

İnsan karakterinin meydana gelişinde en önemli etkenin "çevre" olduğu yolundaki bu ilkeyi Owen New Lanark'taki denemesiyle pekiştirmiş bulunuyordu. Owen'e göre, New Lanark'taki deneme, toplumun öteden beri dayanmakta olduğu temel ilkeyi değiştirmek amacıyla alınmış pratik tedbirlerin ilk başlangıcıydı. Hiçbir deney de insanın karakterini kendisinin değil, çevrenin meydana getirdiği ilkesinin gerçekliğini ispatlamakta bundan daha başarılı olamazdı. Bu deney ayrıca, toplumun elinde, herkesin karakterini iyi biçimlendirebilmek için gerekli araç ve güçlerin bol bol bulunduğunu da gösteriyordu.

2 Owen, *A New View of Society...*, Londra, 1949, s. 14-21.

Artık hiçbir kanıt, Owen'î insanlığın kurtuluşunun bu ilkeye bağlı olduğu görüşünden vazgeçiremezdi. Owen bağlandığı görüşleri eşine az rastlanır bir azimle sonuna kadar izleyen ve uygulayabilmek için bütün yaşamını adayan bir kimseydi.

Sadece genel ilkeler üzerinde durduğunu söylediği Birinci Denemesinin başlangıcında Owen o zamanın İngiltere'sindeki "yoksul ve çalışan sınıfların" durumunu anlatır. Sayımların gösterdiğine göre, İngiltere ve İrlanda'da bu sınıf halkının nüfusu 15 milyonu aşmakta, yani genel nüfusun dörtte üçüne yaklaşmaktadır. Bu insanların içinde buldukları koşullar, bunları "son derece sefil ve rezil" bir yaşayışa zorluyor. Böylece bunlar, İmparatorluğun en kötü ve en tehlikeli uyrukları haline geliyorlar. Toplumun geri kalan bölümünün büyük çoğunluğu da insan doğasına ilişkin en yanlış ilkeler üzerine eğitim görüyorlar.

Bu düzen içinde insanlar bir yandan suç işlemeye zorlanıyor ve sonra da bu suçları yüzünden cezalandırılıyor, öte yandan samimiyetsiz davranışlara itiliyorlar.

Owen nispeten küçük bir azınlığın, insanlığın geri kalan bölümünü kötü şartlar içinde yaşattığını, bu şartlar içinde oluşan karakterlerin de ister istemez suçluluğa yöneldiklerini, sonra da aynı azınlığın bunları cezalandırmaya haklı ve görevli sayıldığını ileri sürüyor.

Owen bu düşünceleriyle "suç"un varlığından toplumu sorumlu tutmakta ve modern bir görüşe varmaktadır. Ona göre suçlular, toplumun içinde bulunduğu düzensizliğin suç işlemeye mahkûm ettiği insanlardır. İnsanları suç işlemeye uygun bir biçimde yetiştirip, sonra da işledikleri suç için cezalandırmak yerine, suçların ortaya çıkmasına yol açan koşulları yok edecek tedbirler alınması gerekir.

Suçların ancak en şiddetli cezalar verilerek azaltılıp önlenilebileceğine inanılan bir çağda, Owen'in bu konudaki fikirleri şüphesiz ilgi çekici ve önemliydi. Owen, Newgate Cezaevini ziyaret ettikten sonra, orada gördüğü, zincire vurulmuş 16 yaşındaki bir çocuğun yerine, asıl zamanın içişleri bakanının cezalandırılması gerektiğini ileri sürmüştü.

Owen, Birinci Denemesinde, toplumdaki düzensizliğin ya-

rattığı kötülüklerin durmadan arttığına, eğer etkili tedbirlerle düzeltilme sağlanmazsa, genel bir karışıklığın kaçınılmaz olduğuna dikkati çekmektedir. O, bu düzensizlikler karşısında hareketsiz kalınmasını uygun görmez. Owen'e göre, "Çareler bulmak için teşebbüsler yapılmış, fakat hepsi başarısız kalmıştır. Kötülük başa çıkılamayacak kadar büyüktür. Seyrini takip etmesini sükûnetle beklemekten başka elden gelen bir şey yoktur" diyenler, sorunu derinlemesine incelememiş olanlardır. Bu en önemli konuda böyle görüşlere bağlanmak, insanları en acıklı sonuçlara götürecektir.

Owen, yasa koyucuları, küçük ve aşâğılık mezhep ve parti çatışmalarını bir yana bırakıp, bu konuyu derinlemesine ihcele-meye ve büyük güçlükleri yenmeye uğraşmaya çağırır. Yazdığı denemelerin başlıca amacı da "böyle hayati önemdeki araştırmalara yardım edip, yol göstermeye çalışmaktır."

Bu yardım etme ve yol gösterme yetkisini, yazar yirmi yıldır yaptığı başarılı denemelerden almakta ve ileri sürdüğü fikirler üzerinde serbest tartışmalara girişilmesini insanlık adına rica etmektedir.

Owen fikirlerinin deneylerin sonucunda ulaşılmış sonuçlar olduğunu belirtmeye özel bir önem verir. Bunların "teorik olarak çok güzel, fakat uygulanmasını ummanın ancak hayalcilerin işi olduğu" yolunda eleştirilerle karşılaşacağı olasılığı üzerinde durmakta ve bu fikirlerin New Lanark'ta iki üç bin kişilik bir toplumda uzun yıllardan beri uygulanmakta olduğunu belirtmektedir. Bunlar, odasında oturup soyut sorunlar üzerinde düşünen bir hayalcinin değil, hayatın içinden gelen bir insanın fikirleridir.

Owen'e göre, dünya yüzünde milyonlarda insan, zenci kölelerinkinden daha az acıklı olmayan durumlar içinde ıstırap çekmektedir. Bu durumlar açıklansa dünyayı yönetenler böyle şeylerin olabileceğine şaşacaklardır. Bu ıstıraplar "toplumun kendi kendine karşı adaletsizliğinden", "insanlığın kendini aralıksız bir biçimde çevreleyen koşullara karşı gösterdiği ihmal-den" ve "insanları yönetenlerin ve hükümet edenlerin, insan tabiatı hakkında doğru bir bilgiden yoksun oluşlarından" doğmaktadır.

Eğer bu düzensizlikler inanılmaz bir ölçüye ulaşmış bulunmasaydı, şu apaçık ilke üzerinde durmaya gerek kalmamış olacaktı: Yukarıda da belirttiğimiz gibi Owen'in bu konudaki görüşüne göre:

Uygun yöntemler ve araçlar uygulanarak her topluluğa, hatta giderek, ta bütün dünyaya en kötüsünden en iyisine, en cahilinden en aydınına kadar her türlü genel karakter verilebilir. Bu yöntemler ve araçlar da, geniş ölçüde, insanların yönetiminde etkili olanların elinde ve kontrolü altındadır veya kolaylıkla bunların kontrolü altına konulabilir.

Owen bu ilkenin benimsenmesiyle, toplumun düzene sokulup sefaletin ortadan kaldırılmasının kolaylıkla gerçekleştirilemeyeceğini bilmektedir. Owen'e göre, bunun başarılabilmesi, toplumda etkili olanların güçlükleri yenmek için çaba göstermelerine bağlıdır. Bu yüzden, başarıya ulaşmak için, toplumu yönetenlerin Owen'in ilkelerini benimsemeleri gerekmektedir. Yasa koyucular, Owen'in ileri sürdüğü ilkeleri kabul ederlerse, yasa koyma işlemleri, insanlığın iyiliği için en uygun bir hava içinde yürütülebilecektir.

Burada Owen'in düşüncelerinde ve eyleminde her zaman önemli yer tutan bir konuya değinmemiz gerekiyor. Owen, fikirlerini uygulama alanına koyabilmek için –ileride de göreceğimiz gibi– her zaman hükümetin, parlamentonun, egemen sınıfların, yöneticilerin desteğini kazanmaya çalışmış, halk yığınlarının desteğini sağlayıp şiddet hareketlerine girişmekten kesin olarak kaçınmıştır. O, ayrıcalıklı sınıfın elinde bulundurduğu üstünlüklerinin en küçük bir parçasına bile dokunmak niyetinde değildir. Owen'in gözünde bunlar gerçek üstünlük olmadığından, o bunları "sözde üstünlükler" diye adlandırıyor. Owen, sadece, bütün insanlığa mutluluk getirmek amacıyla, ayrıcalıklı sınıfın, kendisinin fikirlerini benimsemesini ve kendisiyle işbirliği yapmak dirayetini göstermesini beklemektedir. Çünkü onun tek istediği, toplumun genel mutluluğunu arttırmak olduğu kadar, bu ayrıcalıklı sınıfları da mutluluğa kavuşturmadır.

Owen'in bütün insanlığı mutluluğa kavuşturmak için ileri

sürdüğü sistemde ihtilal, savaş ve kan dökme yoktur. Var olan düzendeki şeylerin hiçbiri vakitsiz olarak zedelenmeksizin, dünya mutluluk ilkelerini kabule hazırlanacaktır. Böylece, en yararlı ve değerli karakteri yaratmak için gerekli araç ve usullerin bilinmemesi yüzünden toplumda ortaya çıkmış bulunan rahatsızlık verici duygular yok edilmiş olacaktır.

Owen fikirlerin benimsenmesini, herkesten önce, toplumda egemen olanlardan beklemekte ve bu fikirleri uygulama uğrunda katlanacakları fedakârlıklara karşılık onlara, sonunda, bütün insanlığa iyilik etmiş olmaktan gelecek bir mutluluk vaat etmektedir.

Çünkü Owen'e göre, bir azınlığın toplumun geri kalan bölümünü kötü koşullar içinde yaşatması, bu yönetici azınlık için de sayısız kötülükler doğuruyor. Bu durum hem azınlığın, hem de toplumun geri kalan büyük çoğunluğunun mutluluğa ulaşmasına engel oluyor.

Owen'e göre, kendi fikirleri, insan doğasını geçmişten gelen sırlarından cehaletin gülünç ve anlamsız sırlarından kurtaracaktır. Böylelikle, iyi davranışın sonsuz sayıda artmış bulunan karmaşık ve çatışan güdeleri ve biçimlenmeleri bir tek davranış ilkesine indirgenebilecektir. Bu ilkeye göre, bireyin mutluluğu ancak topluluğun mutluluğunu arttırmaya çalışmakla elde edilebilir. Bireyin mutluluğunu arttırabilmesinin tek yolu, çevresindeki insanların mutluluğunu arttırmak için çalışmaktır. O ancak bu çalışmayı yaptığı oranda kişisel mutluluğuna erişebilir.

İnsan karakterinin oluşumu konusundaki cehalet ortadan kaldırılınca gerek tek tek bireylere, gerek bütün insanlığa en büyük mutluluğu sağlamanın yollarını deneyler bize hemen gösterecektir.

Birey olarak ve toplum olarak, insan karakterine biçim verme ilkeleri o kadar açık seçiktir ki, bunların benimsenip uygulanması için sadece bilinmeleri yeter. Şu halde, gelecekte yapılacak işler açık ve belirlidir. Bu bakımdan, yanlış yollara sapma tehlikesi yoktur.

Bu ilkeler, bütün ülkelerdeki hükümetlerin, vatandaşların eğitimi ve genel biçimlendirilmesi için akli planlar yapmalarını emreder.

Bu planlar çocuklara, en küçük yaştan başlayarak her türlü iyi alışkanlıklar kazandırıcı nitelikte olmalıdır. Çocuklara, insan tabiatına aykırı olmayan her türlü dil, duygu, inanç veya vücut alışkanlıkları verilebilir.

Bu akli planların uygulanması sonucunda çocuklar yanlış ve hileci alışkanlıklar edinmekten uzak olarak yetişeceklerdir. Bunların daha sonraları da akli olarak eğitim görmeleri ve emeklerinin yararlı bir biçimde yönetilmesi gerekir.

Bu alışkanlıklar ve eğitim, çocukların, her bireyin mutluluğunu geliştirmek yolunda faal ve ateşli bir istekle yetişmelerini sağlayacak ve bu istekte hiçbir mezhep, parti, ülke veya iklim ayrılığının gölgesi bulunmayacaktır.

Yetişkinlerin akılcı olduğu kadar vücutça da tam sağlık içinde bulunmalarına ayrıca önem verilecektir.

Owen her insanın kişiliğinde önüne geçilmez nitelikte özel eğilimlerin bulunduğunu da gözden uzak tutmamaktadır. Ancak, diyor Owen, şimdiki durumda insanlığın ıstırabına ve sonsuz kötülöklere yol açmakta olan bu eğilimlere de, bireyin mutluluğu ile çelişen değil, bu mutluluğu arttıran bir yön verilecektir.

Birinci Deneme şu sorularla bitmektedir:

Politikacılar ve hükümet üyeleri hep birtakım insanlardan kâr sağlayıp diğerlerine vermek sonucunu doğuran ve sadece yerel ve geçici nitelikte olan sorunlarla ilgilenmeye devam mı edecekler?

İmparatorlukta yaygın tarımsal ve mali çıkar grupları mı hep delegeler ve dilekçeler yollayacak?

Buna karşılık yarı çıplak yarı aç, bilgisiz bırakılmış milyonlarca yoksulun saatten saate kötüleşen durumlarının düzeltilmesi için tek bir dilekçe, tek bir delege veya tek bir akli ve etkili yasal önlem ortaya çıkarılmayacak mı?

Dünya yüzünde hükümet edenlerin bağlanmış buldukları yanlış ilkeler insanlığı sürekli olarak etkisi altında mı tutacak?

Eğer bu soruların yanıtı "Hayır" ise, değişiklik nasıl ve ne zaman başlayacaktır? Owen bu konuları diğer Denemelerinde inceleyecek ve bu sorulara yanıtlar bulmaya çalışacaktır.

İkinci Deneme³

Kötülük ve Suç Çevrenin Ürünüdür – Yeni Kuşakların Yetiştirilmesi – Milli Eğitim.

Owen "İngiliz Halkına" adanmış olan İkinci Denemesinin başına şu özdeyişi koymuştur:

Tam anlaşmaya varılmadığı zaman bile, düşmanlığın sona ereceğini ummak, akla aykırı değildir. Eğer bütün görüşleri uzlaştıramıyorsak, bütün kalpleri birleştirmeye çalışalım.

Owen bu Denemede ilk önce çocukların, ileri sürdüğü ilkelere uygun olarak yetiştirilmesi üzerinde durur. Bu ilkelerin uygulanmasıyla elde olunacak en önemli başarılarından biri, her insanın, bütün insanlara karşı iyilik duygularıyla dolu olarak yetişmesidir. Çocuklar, doğanın bütün yapıtları gibi, sonsuz sayıda değişik özellikler gösterirler. Ama yine de hepsinde ortak bir yan vardır. Bu da, çocukların istenilen biçime sokulabilme özelliğidir. Bu özellikten yararlanılarak, çocuklar akla uygun bir biçimde yetiştirilip eğitilebilirler.

Çocuklara akla uygun bir eğitim sistemi uygulanırsa, bunlar her duygunun neden ve nasıl meydana geldiğini anlayacaklardır. Böylece, akla uygun olarak yetişen çocuklar için, insanlara karşı herhangi bir şeyden dolayı öfke duymak söz konusu olmayacaktır. Çünkü bir kimsenin, başkalarında öfke uyandıran özellik ve davranışları, onun karakterinin oluşumu sırasında önlenmesine imkân olmayan etkilerin sonucudur. Öyleyse, bir insana şu ya da bu davranışından, özelliğinden dolayı öfke duymak anlamsızdır, çünkü akla aykırıdır.

Akla uygun ilkelere yetişen çocuklar, başkalarının yanlış alışkanlıkları ve duyguları karşısında öfkelenmek yerine, üzülecekler ve acıma duyacaklardır. Çünkü başkalarında öfke uyandıracak duygu ve alışkanlıkları olan bir kişi mutlu sayılamaz. Böyle bir kimse karşısında, iyi yetişmiş bir insana düşen iş, bu mutsuzluğun nedenini bulup ortadan kaldırmaya çalışmaktır.

3 Owen, *A New View of Society...*, s. 22-38.

Böylece, hem o mutsuz insanı mutluluğa kavuşturmuş, hem de kendisi acıma ve üzüntü duygularından kurtulmuş olacaktır.

Böyle duygularla dolu olarak yetiştirilecek bir çocuk, kendisini düşman sayanlar da dahil olmak üzere, bütün insanlara iyilik etme isteği duyacaktır.

Burada Owen'in insan tabiatı ve gelecek konusundaki büyük iyimserliğinin ortaya çıktığını görüyoruz. Öfkelenmek nedir bilmeyen Owen bu fikirlerine ömrünün sonuna kadar büyük bir içtenlikle bağlı kalmıştır. Görüşlerine katılmayan insanlara bunları tekrar tekrar anlatmaktan usanmamış, onların da kendisi gibi "bütün insanların iyiliğinden başka bir şey düşünmemeye" başlayacaklarından umudunu hiç kesmemiştir.

Owen insanlara davranışlarından dolayı öfke duymayı akla aykırı bulduğu gibi, onları suçlu olarak görmeyi de anlamsız bulur.

Birtakım yoksul ve aşağı çevrelerde yetişen insanlar, geçimlerini sağlamak için, kanunların suç saydığı işleri yapmak zorundadırlar. Bunlar en iyi bu işlerde başarı kazanırlar.

Toplum bunlara çocukluklarından başlayarak suçu öğretiyor, sonra da ormanda vahşi hayvan avlar gibi bunları yakalıyor.

Owen soruna şu açıdan bakmaktadır: Bugün suçluları yargılayan yargıçlar, yoksul ve aşağılık çevrelerde yetişmiş bulunsalardı, hukukçuluk yerine o çevrede edinecekleri mesleklerde başarı sağlayacaklardı. Bu başarıları ise onları çoktan hapse, sürgüne veya ölüme götürmüş olacaktı.

Eğer mahkûm olan suçlular da yargıçların yetişmiş oldukları çevrelerde ve onların aldıkları eğitimle yetişmiş olsalardı, bugün en ağır cezaları veren yargıçlarla eşit durumda olacaktı.

Owen büyük bir inançla şunları ileri sürüyor:

Kötü ve zararlı davranışların önüne geçilemeyeceğini veya yetişen kuşaklara evrensel olarak, en akla uygun alışkanlıkların verilemeyeceğini söylemek doğru değildir. Bugün suçlu olarak görülen karakterlerdeki kusur, şüphesiz, bireyde değil, bireyi yetiştiren sistemdedir. İnsan karakterinde suç yaratma eğilimindeki bu kusurları ortadan kaldırmak, suç da ortadan kalka-

caktır! Bunların yerine düzen, ölçülülük ve çalışkanlık alışkanlığı oluşturan koşullar yaratın, insanlar bu alışkanlıkları kazanacaklardır. Hak ve adalet yaratan tedbirler alın, aşağı sınıfların tam güven ve inancını hemen kazandığınızı göreceksiniz.

Bir yandan, suçların topluma zarar vermesine engel olmak için gerekli araçları elde bulundurup, mümkün olan en az şiddetle uygulayın, öte yandan "şaşmaz ve sabırlı şefkat" ilkesine sistematik olarak bağlanın. Şimdi (eski düzende) yetişmiş bulunanlar arasındaki suçların bile yavaş yavaş ortadan kalktığını göreceksiniz. Çünkü, tedavi edilemez çılgınlık hallerinin dışında, en kötü mizaç bile sağlam, kararlı ve sabırlı şefkat karşısında direnemez. Böyle bir yöntem, nerede uygulanırsa, suçların ve bütün zararlı ve yanlış alışkanlıkların en iyi düzelticisi olacaktır.

New Lanark deneyi bunun sadece bir hipotez ve teori olmadığını gösterir. Owen'e göre, kendi ilkeleri evrenseldir; her zaman ve her durumdaki insanlara uygulanabilir. Owen, İkinci Denemesinin genişçe bir bölümünü, New Lanark'ta ilkelerini uygulayarak sağladığı başarıları anlatmaya ayırmıştır.

Ancak, iyi sonuçlar alınabilmesi için bu ilkelerin uygulanmak istendiği toplumun içinde bulunduğu durum inceden inceleme araştırılıp anlaşılmalıdır. En büyük kötülüklerin nedenleri iyice incelenmeli ve bunları ortadan kaldırmak için en kolay ve basit yöntemler bulunup uygulanmalıdır.

Bu işte istenilen düzeltmeyi sağlama yolundaki ilerlemeye hiç ara verilmemekle birlikte, değişiklikler fark olunmayacak kadar yavaş yavaş ve derece derece yapılmalıdır. Böyle yapılmakla, en hızlı pratik ilerleme elde olunabilecektir. Çünkü böylece, direnme eğilimlerinin ortaya çıkmasına engel olunmuş olacak ve çok eskiden beri sürüp gelen zararlı önyargıların zayıflatılması için "akıl"a zaman kazandırılacaktır. İlk kötülüğün ortadan kaldırılması, ikincinin ortadan kaldırılmasını kolaylaştıracak ve bu hız, aritmetik değil geometrik oranda artacaktır.

Owen, belki de umduğu desteği yitirmemek için, kendisinin *yanlışlara* hücum etmekten çok, *gerçekleri* açıklamak niyetinde olduğunu belirtmiştir. Çünkü, diyor Owen, doğruları açıklamak hiçbir kötülüğe yol açmadan, sürekli olarak düzelmeyi

sağlar. Oysa yanlışlara saldırmak, çoğu zaman, sadece kötü sonuçlar verir. Yargıya varmasını bilen bir insanı doğruların açıklanması ikna eder. Yanlışlara saldırmak ise ikna etmek yerine, rahatsızlık uyandırır ve sonunda hiçbir işe yaramaz. Owen'in güvendiği tek yöntem ise katıksız doğruları ve gerçekleri ortaya koyarak ikna etmektir.

Owen'in sefalet, aylıklık, suç ve cezanın olmadığı bir toplum yaratabilmek için ileri sürdüğü iki ana önerisi vardır: Birincisi, hiçbir çocuğun dışında kalmadığı bir milli eğitim sistemi. İkincisi de hükümetin hiç kimsenin işsiz kalmamasını sağlayacak tedbirler alması. (Owen, bu önerilerinin ayrıntılarını, Üçüncü ve Dördüncü Denemelerinde açıklar.)

Bu planların uygulanmasının vergiler ve devlet masrafları bakımından bazı sakıncaları olduğu düşünülebilirse de yurttaşların yaşamı, özgürlüğü ve rahatları söz konusu olunca, bu düşünceler ikinci planda kalmalıdır. Herkesin mutluluğunu sağlayacak olan böyle bir iş artık geciktirilmemelidir.

Üçüncü Deneme⁴

Gerçek, Sonunda Yanlışı Yenmelidir – Canlı Makine: İnsan – Bilginin, Çevre ve Doğa ile İlişkisi – En Büyük Mutluluğu En Gerçek Bilgi Sağlar – Ancak Savunma İçin Yapılan Savaş Hakkıdır.

Owen Üçüncü Denemesinin başındaki Önsözde, "Fabrika yöneticilerine ve genel olarak kalabalık nüfuslara iş verenlere ve bu insanların duygu ve davranışlarını biçimlendirme yöntemlerini kolayca benimseyebilecek olanlara" seslenir.

Söze "Ben de sizler gibi, kâr arayan bir fabrikatörüm" diye başlar. Fakat kendisi, uzun yıllardan beri, onlara öğretilenlere pek çok bakımlardan aykırı bulunan ilkelere bağlı olarak çalışmaktadır. Kendi yöntemlerini, para kazanmak yönünden bile, hem başkalarına, hem de kendine yararlı bulduğu için de, bu değerli ilkelerini açıklamak istemektedir.

Owen fabrikatörlere, temiz, iyi düzenlenmiş ve her zaman onarım gören makinelerle alman sonuçların pis, kötü

4 Owen, *A New View of Society...*, s. 39-62.

düzenlenmiş ve iyi bakım görmemiş makinelerle elde olunanlardan daha iyi olduğunu hatırlattıktan sonra şunu soruyor:

İyi bakılmış cansız makineler bu yararlı sonuçları verdiği göre, aynı özeni, çok daha hayret verici bir biçimde yapılmış olan canlı makinelerinize gösterirseniz, neler elde etmezsiniz?

Owen insanın "ikinci derece ve aşağı" bir makine olarak görülmesine son vermek istiyor: Bu canlı makinelere daha çok önem verirseniz, bunların kolayca yönetilebileceğini ve kârınızı arttıracacağını göreceksiniz. Kârınız yüzde beş, on, on beş değil, yüzde elli, hatta bazı hallerde yüzde yüz artacaktır.

Owen fabrikatörlere böyle seslenirken, işçilerin durumunu düzeltmenin kazanç sağlama yönünden yararlı oluşuna daha çok önem vermiş görünüyor. Ama asıl amacını, yani işvereniyle, işçisiyle bütün insanlara mutluluk sağlamayı da unutmuş değildir. "Tamamıyla kendilerinin merhametine bırakılmış" durumundaki işçilerin rahatını sağlamak, işverenlere de "yüksek bir zevk" verecektir.

Başına "Gerçek, sonunda yanlışlığı yenmelidir" özdeyişini koyduğu Üçüncü Denemesinde yine New Lanark'tan söz açar. New Lanark'ta yaptıklarını ve yapma niyetinde olduklarını anlatırken genel fikirlerini de açıklar.

Üçüncü Denemenin önemi, Owen'in burada, sistemi için temel saydığı bazı inançlarını 21 madde halinde açıklamasıdır. Bunlar, Owen gibi, yazılarında sistem duygusundan hayli uzak olan ve tekrarlardan kaçınmayan bir yazar için tutarlı sayılabilecek bir sıra ile açıklanmıştır. Owen bu temel inançlarını şöyle açıklar:

- İnsan mutluluk elde etme isteğiyle doğar. Bu istek onun bütün eylemlerinin temel nedenidir. Bütün hayatı boyunca sürüp giden bu isteğe halk dilinde kişisel çıkarı arama denilir.
- İnsan hayatı sürdürmek, ondan zevk almak ve üremek gibi hayvanca eğilim ve isteklerle de doğar. Bu istekler gelişerek, insanın doğal eğilimlerini meydana getirir.

– İnsan aynı zamanda, fikirler almak, nakletmek, bunları karşılaştırmak ve bunların bilincine varmak yetenekleriyle de doğar.

– Böylece alınan, naklolunan, karşılaştırılan ve anlaşılan fikirler insanın bilgisini veya aklını meydana getirir. Bu, insanın gelişmesiyle güç ve olgunluk kazanır.

– Mutluluk isteği, doğal eğilimlerin tohumları ve bilgi elde etme yetenekleri, insanca bilinmeyen bir yolla, ana rahminde biçimlenir.

– Bu eğilim ve yetenekler iki insanda tam benzer bir biçimde ortaya çıkmaz. Bu yüzden de yetenek farkları ve dıştaki nesnelerin insanlar üzerinde yaptıkları farklı etkiler ortaya çıkar. Karakterleri benzer koşullar altında biçimlendirilmiş insanlar arasında görülen küçük farkların sebebi de budur.

– İnsanın elde ettiği bilginin kaynağı, çevresindeki nesnelere, en başta da yakın atalarının gösterdiği örnekler ve verdiği eğitimidir.

– Bu bilgi sınırlanabilir veya genişletilebilir; yanlış veya gerçek olabilir. Birey az fikir aldığı zaman bilgi sınırlıdır, çok fikir aldığı zaman geniş olur. Bireyin aldığı fikirler çevresindeki olaylarla uyummadığı zaman bilgi yanlış, uyduğu zaman da doğru olur.

– İnsanın çektiği sefalet ve elde ettiği mutluluk, aldığı bilginin cinsine ve derecesine, çevresindeki insanların sahip olduğu bilgiye bağlıdır.

– İnsanın aldığı bilgi gerçek olduğu ve yanlışlıklarla karışmamış durumda bulunduğu zaman, sınırlı da olsa, içinde yaşadığı toplum aynı tür ve derecede bilgiye sahipse, insan bu bilgi oranında mutluluk sağlar. Tersine, insanın aldığı görüşlerle içinde bulunduğu toplumun sahip olduğu görüşler yanlış olduğu zaman, sefaleti de bu yanlış görüşlerle orantılı olur.

– İnsanın aldığı bilgi en yüksek sınırına ulaştığı ve hiçbir yanlışla karışmaksızın gerçek olduğu zaman, insan, yapısının elverdiği bütün mutluluğu yaşayacaktır.

– İnsanlara gerçeği yanlıştan ayırmanın öğretilmesi en başta gelen ve en yüksek önemde bir iştir.

– Yanlışları anlayabilmesi için, insanın elinde akıl yeteneğinden veya aldığı bilgileri karşılaştırma gücünden başka araç yoktur.

– Bu akıl yeteneği, küçüklükten başlanarak doğru bir biçimde geliştirilirse ve çocuğa, karşılaştırma gücünü uygulayarak doğru bulmadığı fikirlere bağlanmaması öğretilirse, birey gerçek bilgiler elde etmiş olacaktır.

– Muhakeme yeteneği, gelişmesi sırasında, gerçeklerden doğmamış kavramların tekrarlanan etkileriyle zedelenip tahrip olunabilir. Böyle olunca da çevredeki nesnelere edinilen bilgiler karşılaştırılmaz. Bunun sonucunda da birey düşünme ve muhakeme etmeye değil, sadece inanmaya itilir ve “kısmi çılgınlık” ve sakat muhakeme etme durumları ortaya çıkar.

– İşte, bugün bütün insanlar böyle “akla aykırı” olarak yetiştirilmişlerdir. Dünya yüzündeki sefaletin nedeni de budur.

– Bugün insanların aklına, çocukluktan başlayarak yüklenen temel yanlış, bireylerin kendi karakterlerini kendilerinin meydana getirdiğidir. İnsanların erdemli veya kusurlu olduklarını düşünmek yanlıştır. Bütün yanlışlıklar bu temel yanlıştan doğar. İnsanların, muhakeme ve direnme güçleri gelişmeden önce, küçük yaşta etkisi altında kaldıkları kavramlar vardır. Bunlar incelenirse, çevrelerindeki olaylarla çelişik oldukları, yani yanlış oldukları görülür.

– Bu yanlış kavramlar dünyada sefalet ve kötülüğü yarata gelmişlerdir. Halen de bu sefalet ve kötülüğü her yöne yaymaya devam etmektedirler.

– Bu yanlış kavramların bugüne kadar var olabilmelerinin tek nedeni insanın insan tabiatı konusundaki bilgisizliği olmuştur. Kazalar, hastalık ve ölümden gelenlerin dışında, bütün kötülükler ve sefalet bunların sonucudur. Ayrıca insanın kendi hakkındaki cahilliği, kazalar, hastalık ve ölümden doğan kötülük ve sefaleti de geniş ölçüde artırmaktadır.

– İnsanın kendini mutlu etme isteği veya kendini sevmesi gerçek bilgiyle yönetildiği oranda, insan için değerli ve yararlı olan eylemler artacaktır. Bunlar yanlış kavramların etkisi altında kaldığı oranda veya gerçek bilginin yokluğunda ise suçları

ve sonsuz çeşitteki sefaleti meydana getiren eylemler egemen olacaktır.

– Bu gerçek açıklandığı zaman, her birey, zorunlu olarak, kendi eylem alanındaki bütün diğer bireylerin mutluluğunu arttırmak için çalışacaktır. Çünkü böyle bir davranışın, kendi çıkarının esası ya da kendi mutluluğunun gerçek temeli olduğunu hiç kuşkuya yer bırakmayan biçimde anlayacaktır.

Owen Üçüncü Denemesinde "savaş" konusundaki fikirlerini de açıklamıştır. Bu konudaki fikirleri çağımız için bile geçerli sayılacak kadar güzeldir. Owen savaş ilke olarak reddeder. Bunu ancak saldırıya uğranıldığı zaman başvurulabilecek bir "savunma aracı" olarak görür.

Owen'e göre, bütün insanlar akla uygun olarak yetiştirilirse, savaş da yararsız hale gelecektir. Ancak bu konuda fazla hayalci de değildir. İnsanlığın herhangi bir bölümü akla aykırı olarak düşünüp, davranmaya devam ettiği sürece, yani duygu ve alışkanlıklarında kendilerinden farklı olanlara düşmanlık duyup onlara karşı savaş bir görev saydığı sürece, en akla uygun davranan insanlar bile savunma yöntemlerini öğrenmek zorundadırlar.

Böyle yanlış ilkelerle yetişmiş insanlarla çevrelenmiş olan akla uygun toplum, kendi güvenliğini sağlamak ve barışı korumak için bu "tahrip edici sanat"ı öğrenmelidir. Bu yüzden, mümkün olan en sınırlı bir biçimde de olsa, her erkek, hücumla uğranıldığında, bağlı olduğu toplumun nasıl savunulacağını öğrenmelidir.

Askerî eğitim, iyi düzenlenirse, erkek çocukların vücut ve ruh gelişmelerine yardım eder; dikkat, çabukluk ve düzen alışkanlıkları kazandırır. Ancak çocuklara, askerliğin bazı insanların atalarından gelen yanlış düşüncelerin sonucunda kapıldıkları düşmanlık duygularının, yani "kısmi çılgınlığın" mutlak olarak gerekli kıldığı bir şey olduğu öğretilmelidir. Bu sanat böyle çılgınların saldırılarını önlemek dışında hiçbir zaman uygulanmamalıdır. Uygulandığı zaman da, mümkün olan en az şiddete başvurulmalı, sadece çılgınların sert hareketlerinin kötü sonuçlarını önlemek amacıyla olmalı ve mümkünse onların hastalıkları tedavi etmeye çalışılmalıdır.

Owen'in bu Denemede üzerinde durduğu konulardan biri de yaşlanan işçilerin emekliye ayrılması ve rahatça yaşamasıdır. New Lanark'ta uygulamayı düşündüğü bu sisteme göre, çalışan işçiler bu amaçla özel bir fona para yatıracaklardır. Bu paralarla, yaşlanan işçiler için, bahçeler içinde güzel evler yapılacaktır. Böylece, yarım yüzyıla yakın bir süre aralıksız çalışmış bulunan işçiler son yıllarını rahatça geçirebileceklerdir. Bunlara geçinmelerine yetecek ücret de verilecektir. Bu sistemden, çalışmayacak kadar hasta olan işçilerin de yararlanması sağlanacaktır.

Bu sistem, işçilerin geleceğe güvenle bakmalarını sağlayacağından, bunlar daha da neşeli çalışacaklar ve yaptıkları iş kendilerine daha hafif gelecektir.

Owen, bu Denemesinin sonunda, ileri sürdüğü bütün önerilerin kimlere sunulabileceğini, kimler tarafından gerçekleştirilebileceğini araştırır.

Bu fikirler tüccarlara sunulamaz, çünkü bunlar bütün güçlerini "ucuz alıp, pahalı satma"ya ayırmışlardır ve "asil bir sanat" olmakla birlikte ticaret bunların, işçilerin rahatıyla ilgilenmelerine engeldir.

Hukukçulara gelince, bunlar da kaçınılmaz olarak, yanlış doğru göstermek ve "adaletsizliği meşrulaştırmak" üzere yetiştirilmişlerdir. Bu yüzden, Owen'in ileri sürdüğü fikirlerin uygulanmasında bir yardımları olamaz.

Aynı şey politika liderleri ve onların partizanları için de söylenebilir. Parti çıkarları bunların düşünme yeteneklerini bozmuştur. Bunlar çoğu zaman toplumun ve kendilerinin gerçek iyiliğini, görünüşte kendilerine yararlı olan en yanlış işler uğruna feda ederler.

Owen'in fikirleri "kahraman" ve "fatih" diye adlandırılanlara ve bunların ardından gidenlere de sunulamaz. Çünkü bunların aklı, insan sefaletini ve askerî kıyımları şerefli bir görev olarak görecektir biçimde geliştirilmiştir.

Bu fikirler, çocukluklarından beri, aldatmak ve aldanmak üzere yetiştirilmiş olan kibarlar (soylulara) da sunulamaz. Bunlar, gölgeleri gerçek varlıklar olarak görüp, içtenlikten uzak bir hayat yaşadıkları için, memnuniyetsizlik ve sefalet içindedirler.

Owen için, dünya yüzündeki çeşitli ve çatışan dinlerin

savunucuları da fikirlerini sunmaya değer değildir. Çünkü bunlar hayalî kavramların propagandasını yaparak, insanın akli güçlerini tehlikeye sokuyor ve sefaletin devam etmesine yol açıyorlar.

Kısaca, Owen'ın ilkeleri ve bunların gerektirdiği pratik sistemler, böyle umutsuz koşullarda yetiştirilmiş ve bu şartların etkisinden kurtulamamış olanlara sunulamaz.

Bu ilkeler, ancak, toplumdaki her sınıf, rütbe ve dinden gelen ve içinde buldukları yanlışlıkların belirli bir ölçüde bilincine varmış insanların ihtirassız ve sabırlı incelemesine ve karama sunulabilir. Bunlar, içinde buldukları koyu akli karanlığı hisseden, nerede olursa olsun gerçeği bulmak ve izlemek heyecanı dolu insanlar olmalıdır. Bunlar, bireyin iyiliği ile genel iyilik arasındaki, özel iyilik ile kamunun iyiliği arasındaki ayrılmaz ilişkiyi görüp anlamışlardır.

Owen bu insanların yapacakları bir inceleme sonucunda kesinlikle doğru bulunacak ilkelerinin çok geçmeden bütün dünyaya yayılacağını içtenlikle inanır. Ona göre, bu ilkeler karşısında "susmak" bunların ilerleyişini durdurmayacak, muhalefet etmekse sadece hareketlerini hızlandıracaktır.

Dördüncü Deneme⁵

Hükümetin Amacı, Yönetilenleri ve Yönetenleri Mutlu Kılmaktır – En İyi Yönetilen Devlet, En İyi Eğitim Sistemine Sahip Olan Devlettir – Ulusal Çapta Eğitim Planı ve İşsizlere İş Bulma Görevi – Emek Konusunda Görüşler – Malthus'un Eleştirisi.

Owen, "Daha önceki Denemelerdeki ilkelerin hükümete uygulanması" başlığını taşıyan Dördüncü Denemesini, Britanya İmparatorluğu veliahdına sunmuştur. Denemenin başına koyduğu bir mektupla, kendisinin, "her türlü küçük mülâhazalardan uzak olarak" "İmparatorluğun en büyük iyiliğe" ulaşmasını isteyen bir uyruk olduğunu, bu bakımdan fikirlerinin veliahtça korunmasını istediğini belirtmiştir.

Owen'e göre, ulusları yönetenlere birtakım görevleri öğre-

5 Owen, *A New View of Society...*, s. 63-90.

tilmiştir. Fakat onlar en iyi niyetli kimseler olsalar bile, egemen olan yanlışlıklar sistemi içinde bu görevlerini yerine getirememektedirler. Bu yüzden, hükümetlerin, yararı için kurulduğu –ya da kurulması gerektiği– yönetilenler memnuniyetsizliğe düşüyorlar. Yine bu yüzden, hükümet edenler de şaşkınlık ve tehlike içinde bulunuyorlar.

Owen ise, göze çarpan fazla bir değişikliğe veya kamuda bir düzensizliğe yol açmadan, gelecekte yönetici olacakların karşılaşacakları güçlükleri ve yönetilecek olanların memnuniyetsizliğini ortadan kaldıracak bir pratik hükümet sistemi ileri sürmektedir. Owen veliahda yazdığı bu mektubu daha sonra dört Denemesini bir arada yayınladığı zaman kitabının başına koymuştur.

Owen Dördüncü Denemesinin başına da şu özdeyişi koymuştur:

Suçü önlemek, onu cezalandırmaktan, kıyaslanamayacak ölçüde daha iyidir.

Şu halde, cehaleti ve bunun sonucu olarak da suçü önleyecek bir hükümet sistemi, cehaleti teşvik ederek suçü kaçınılmaz kılan ve sonra da her ikisine ceza veren bir sistemden çok daha üstündür.

Owen, Dördüncü Denemesine şöyle başlar:

Hükümetin amacı, yönetilenleri ve yönetenleri mutlu kılmaktır.

O halde, uygulamada, hükümet edenler ve itaat edenler de dahil olmak üzere, en büyük sayıya en büyük mutluluğu sağlayan hükümet, en iyi hükümettir.

Bentham'ın görüşlerini⁶ hatırlatan bu satırlardan sonra Owen "belirli usuller uygulanarak, dünyanın her yerinde insanın sefaletten, suçtan ve cezadan uzak olarak yaşayabileceğine" olan inancını belirtir.⁷

6 En büyük mutluluk ilkesi, Bentham okulunun en ünlü formülüdür. Bu ilkeye göre, en büyük mutluluk sağlayan eylemler iyi, bunu sağlamayanlar kötüdür.

7 Russell, *agy*, s. 112.

Owen'e göre, her bağımsız toplumun hükümeti, toplumdaki insanların karakterlerini en iyi ya da en kötü olarak biçimlendirebilir.

Bütün ülkelerdeki hükümetler için, her şeyden daha zorunlu olan bir ödev varsa, o da bireylere ve topluma en esaslı ve en devamlı yararları sağlayacak duygu ve alışkanlıklar meydana getirecek tedbirleri gecikmeden almaktır.

Bunun için de, en büyük yanlış olan, bireylerin kendi karakterlerini kendilerinin biçimlendirdikleri yolundaki inançtan vazgeçilmesi gerekir.

"Bir bütün olarak yaşlılar, gençleri topluca cahil ve mutsuz veya aydın ve mutlu olacak biçimde yetiştirebilirler." Bu, evrenin "basit fakat büyük yasaları"ndan biridir. Bu yasayı teoride ve uygulamada benimseyecek ilk hükümet mutlu olacaktır.

Owen, İngiliz imparatorluğunun, şimdiki yanlış uygulamalar yerine, bu ilkeyi benimseyen ilk devlet olmasını istemektedir.

Ancak bu ilke "toplumun herhangi bir bölümüne zarar vermeksizin" uygulanmalıdır. Owen'e göre, bu ilkenin uygulanması da, benimsenmesi kadar önemlidir. Çünkü güçlük yaratabilecek olan tek şey, ilkenin uygulanış zamanı ve biçiminde yapılabilecek yanlışlık ve aceleciliktir. Çok ani değişikliklerden kaçınmak ve akıllardaki karanlığı yavaş yavaş ortadan kaldırmak gerekir.

Owen, İngiliz Anayasasının topluma zarar veren kötülüklerin -zorlanmış ve yanlış hazırlanmış değişikliklere yol açmadan- ortadan kaldırılmasına elverişli olduğunu belirttiikten sonra, izlenecek yol hakkında görüşlerini açıklar. Altı noktada özetlenebilecek olan bu görüşler Owen'in fikirlerini uygulamak için öngördüğü usullerin sertlikten ne kadar uzak olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

1 - Owen ulusal çaptaki reform çabalarında ilk ve hazırlayıcı adım olarak şu ilkenin tam bir kesinlikle -ve sonradan değiştirilmemek üzere- ilan olunmasını istiyor: Şimdiki kuşaktan hiç kimse halen almakta olduğu ya da hukuken vaat edilmiş bulunan gelirden yoksun bırakılmayacaktır.

2 – Ulusal reformda ikinci adım Kilise ile ilgilidir. Kilise kendisini zayıflatan ve tehlikeli bir duruma getiren öğretilerden vazgeçmelidir. Fakat vaktinden önce yapılacak bir değişikliğin getireceği kötülüklerden kaçınmak için de Kilise diğer konularda olduğu gibi bırakılmalıdır. Çünkü bu yapılmazsa eskiden kalan düşünceler en değerli amaçları etkileyebilir.

Kiliseyi gerçekten bir “Ulusal Kilise” durumuna getirmek için de “Dine Bağlılık Açıklamaları” (*Declarations of belief*) denen bütün sınavlar kaldırılmalıdır. Çünkü herkesin –vicdanıyla çelişmeye düşmeden– bunları yerine getirebilmesi mümkün değildir.

Bu sınavların kaldırılması gerek Ulusal Kiliseyi, gerekse Devleti sağlamlaştıracak çarelerin başında gelir. Böyle akla uygun bir davranış, zihinleri karıştırmakta ve evrensel uyumsuzluklar yaratmakta olan bütün teolojik farklılıklara da son verecektir.

3 – Bundan sonra da, aşağı sınıf halkın cahil, ayyaş, katil ve kumarbaz olmasına; aylaklık, sefalet, hastalık içinde yaşamasına yol açan yasalar kaldırılmalı veya değiştirilmelidir.

Owen bu konuda en çok içki ve kumar yasağına önem verir. İçki üretim ve tüketiminin yasal olarak teşvik edilmekte olduğunu ileri sürer. Bir yandan içki üzerine konulan vergilerin gittikçe arttırılarak fiyatların halkın alamayacağı bir ölçüye yükseltilmesini, öte yandan da içki satan yerlere verilen ruhsatların geri alınmasını önerir.

Devlet piyangosunun da ortadan kaldırılmasını isteyen Owen'e göre, bu piyangoya izin veren kanun, kumarı meşrulaştırmakta, aymazları tuzağa düşürmekte ve cahilleri soymaktadır.

Vatandaşlarını aldatıp zarara sokan böyle bir Devlet, onlardan dürüst olmalarını nasıl bekleyebilir?

İçki ve piyango konusunda alınacak bu tedbirlerle devletin vergi gelirinin azalacağını ileri sürenlere karşı da Owen'in cevabı şudur: İçki ve piyango, halkın enerjisini boşa harcamasına ve suça yönelmesine yol açıyor. Böylece, bunlar halkın korunup yöneltmesi için yapılan masrafları arttırıyorlar.

4 – Owen'e göre, İngiliz halkının genel durumunun düzeltilmesi için yoksullarla ilgili yasaların da yeniden gözden geçi-

rilmesi gerekir. Owen, bu konudaki fikirlerini açıklarken, Yoksullara Yardım Kanunlarının genişçe bir eleştirisini yapmıştır. Bu yasaların yapılışına iyilikseverlik duyguları yol açmıştır, fakat uygulamada bu yasalar yoksulları ve bunun sonucu olarak da devleti zarara sokmuşlardır.

Yoksullara yardım görüntüsü altındaki bu yasalar gerçekte yoksulların en kötü alışkanlıkları kazanmalarına ve suça itilmelerine yol açmıştır. Böylece de yoksulların sayısı ve sıkıntısı artmıştır.

İyilikseverlik duyguları ve politik dirayet, yoksulların açıklıktan ölmeye bırakılmamalarını gerektirir. Fakat ayyaşlık ve cehaleti, çalışkanlıktan ve dürüstlükten daha çok teşvik eden bir sistem bu amaca uygun olamaz. Bu sistem aylakların çalışkanların sırtından geçinmesine yol açmaktadır. Akla aykırı temellere dayanan İngiliz Yoksullara Yardım Sistemi yerine, bunun tam zıddı bir sistem kuran yasalar kabul edilmelidir. Böylece, mevcut yoksullara yardım sistemi, sonunda gereksiz hale gelip, ortadan kalkacaktır.

Owen Yoksullara Yardım Sistemi yerine "Suçun Önlenmesi ve İnsan Karakterinin Oluşumu Sistemi" adını verdiği bir sistem kurulmasını istemektedir. Bu sistem, iyi niyetli bir hükümet tarafından uygulanırsa, kamu yararı bakımından mevcut kanunların hepsinden daha üstün sonuçlar verecektir. Owen'in öne sürdüğü bu sistem bir yandan "Ulusal Eğitim Sistemi"ni, öte yandan da "İşsizlere İş Bulma" planlarını kapsamaktadır.

5 - "Ulusal Eğitim Sistemi"nin esası, gençlere, gelecekte bireyin ve devletin mutluluğunu sağlayacak fikirler ve alışkanlıklar aşılmasıdır. Bunun için tek yol da gençleri akılcı varlıklar olarak yetiştirmektir.

"En iyi yönetilen devlet, en iyi ulusal eğitim sistemine sahip olan devlettir." Ama bu gerçeğin bilinmesine rağmen İngiltere'de bir ulusal eğitim sistemi kurulmuş değildir.

Owen ileri sürdüğü Eğitim Planının uygulanmasında da, diğer görüşlerinde olduğu gibi, ihtiyatlı bir usul öngörmektedir. Ona göre, bu işe girişebilmek için, her şeyden önce halkın, içinde bulunduğu durumun akla aykırılığını anlaması gerekir. Halka bu bilgi verilmeden girişilecek bir ulusal eğitim sistemi

uygulanması zamansız olacaktır. Fakat, Owen'e göre, İngiliz hükümetinin böyle bir sistemi uygulaması için vakit gelmiş bulunmaktadır.

Böyle bir sistemin, her şeyden önce, bütün Birleşik Krallığı içine alacak ve "bir tek çocuğu bile dışında bırakmayacak" bir planla uygulanması gerekir. Owen bu konudaki düşüncelerini, bir yasa tasarısı biçiminde somutlaştırmıştır. Ülkedeki bütün yoksul ve çalışan sınıfların eğitimi için yapılacak bu kanun şöyle hükümler getirmelidir:

– Hükümette bu işe bakmak üzere yeni bir bölüm oluşturulmalıdır (Owen bunun hükümetin en önemli organı haline geleceğine inanır). Bunun yönetimine devletin en bilgili, yetenekli ve etkili kişileri getirilmelidir.

– Gelecek kuşakların akıllarına ve bedenlerine biçim verecek kimselerin, eğitim sanatını öğrenmeleri için yüksekokullar açılmalıdır. Bütün ülkeye yaygın bir biçimde, yeteri kadar açılacak bu okullara, istekli olan herkes alınmalıdır.

6 – Owen'in "Suçun Önlenmesi ve İnsan Karakterinin Oluşumu Sistemi" içinde Eğitim Planına koşut olarak bir de "İşsizlere İş Bulma" planı olduğunu belirtmiştik. Bu plana göre bütün ülkede emeğin değeri ve emek talebi durumu hakkında bilgi edinilmesini sağlamak üzere bir kanun yapılmalıdır.

Owen'in bu kanunun ne gibi esaslar koyacağı konusundaki görüşleri şöyle özetlenebilir:

– Bu yasada, her bölgede emeğin durumu hakkında gerçek bilgiler alınmasını sağlayacak hükümler bulunmalıdır. Bu bilgiler kilise adamları, yargıçlar veya daha yetkili kimseler tarafından toplanıp, raporlarla merkeze bildirilmelidir.

– Bu raporlar, belirli bir süre için, o bölgede el emeğine ödenen ortalama ücreti,

– Bölgede gündelik emeğiyle geçinenlerin, Yoksullara Yardım sisteminden yararlananların ve çalışacak durumda olduğu halde işsiz olanların sayısını,

– Kısmi işsizlerin sayısını ve kısmi işsizliğin yaygınlık derecesini göstermelidir.

– Yasaya, ayrıca, herkesin daha önce hangi işlerle uğraşmış olduğunu gösteren bilgilerin toplanmasını sağlayacak hüküm-

ler de konulmalıdır. Böylece, herkesin ne gibi işlerde çalışabileceği anlaşılmış olacaktır.

Owen, bundan sonra, emek sorununu daha başka açılardan da ele alarak inceler. Devletin topladığı bütün vergilerin, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, insanın emeğinden geldiğini ileri sürer. Bu bakımdan, emek gücünün arttırılması ve işsizliğin önlenmesi için yapılacak giderler, gerçekte, ekonomik olarak devletin gücünü arttıracak niteliktedir.

Owen'e göre, işsizliği önleyecek tedbirlere paralel olarak, emeğin boşa harcanması da önlenmelidir.

Emeğin değerinde ve talebinde görülen dalgalanmalarla ilgilenmek, herkese iş sağlamak her hükümetin başta gelen ödevi olmalıdır.

Ancak Owen'in bütün çalışan halka, hükümetin doğrudan doğruya iş vermesini öne sürmediğini de belirtmemiz gerekir. Tam tersine, Owen'e göre, aşağı sınıfların yetiştirilmesi ve eğitilmesi için kurulacak ulusal sistem sonucunda çok geçmeden herkes, kendiliğinden, geçimini sağlayacağı bir iş bulabilecektir. Ancak, emeğin talebinde –ve bunun sonucu olarak da değerinde– ortaya çıkabilecek büyük ve ani düşüşlerde hükümetin müdahalesi gerekecektir.

Owen'in önerdiği sisteme göre, ancak, özel teşebbüste iş bulamamış olanlara devletçe iş verilecektir. Bunlar için akla gelen ilk iş alanı yol yapımı ve onarımıdır. Yol yapımına ve onarımına önem verilmesi, bütün yurt çapında, ulusal ekonomi bakımından çok yararlı olacaktır. Ayrıca kanal, liman, dok ve gemi inşa işlerine de işsizlere iş sağlayabilmek için başvurulabilir.

Böyle kamu işlerinde çalışanlara ödenecek ücret, o bölgede özel teşebbüsün ödediği ortalama ücretten belirli bir oranda düşük olacaktır. Bu ücretler, Owen'in ileri sürdüğü tasarıya göre düzenlenecek raporlardaki bilgilerle tespit olunacaktır. Fakat bunlar hiçbir zaman asgari geçim sınırının altına da düşmeyecektir. Böylece, "toplumun en az himaye gören kısmı" üzerinde baskının devamlı olarak önüne geçilmiş olacaktır.

Eğer herkese eğitim ve iş sağlanırsa, insanlar kendi ihtiyaç-

larını çok fazlasıyla karşılayacak kadar üretim yapabileceklerdir. Böylece, dünyanın verimli olan her yerinde, insanlar bolluk ve mutluluk içinde yaşayabileceklerdir.

Owen, burada Malthus'un nüfus artışı ve dünyanın yiyecek kaynakları konusundaki kötümser görüşlerini⁸ de eleştiriyor. Owen'e göre, Malthus yanılmaktadır. Çünkü o, insanların sayısı ile üretimin artışı arasındaki dengesizliği ileri sürerken, insanın üretim gücünü arttırabileceğini gözden kaçırmıştır. Oysa, aydın ve çalışkan bir halk, aynı toprak üzerindeki cahil ve kötü yönetilmiş bir halkın ürettiğinden çok daha fazlasını üretebilir. Hatta bu fazlalık sonsuz bir ölçüye bile ulaşabilir.

Owen, üretime bilimsel metotların uygulanmasıyla, insanların çok daha fazla yiyecek elde edebileceğine inanmaktadır. Buna örnek olarak, en başta kimya biliminin gelişmesinin sağlayacağı olanakları göstermektedir. Ayrıca, deniz de tükenmek bilmez bir besin kaynağı olarak ortadadır.

Şu halde, insanların daha binlerce yıl üreyip dünya nüfusunu arttırmalarından korkmak için neden yoktur. Doğru ilkelere üzerine kurulacak bir yönetim bunları bolluk ve mutluluk içinde yaşatacaktır. Yeter ki, insan emeği saçma biçimlerde kullanılıp boşa harcanmasın.

8 Thomas Robert Malthus'un görüşlerine göre, eğer nüfusun artışı önlenmezse nüfus, her 20 yılda bir, bir misli, 100 yılda bir, 32 misli artacaktır. Bu artışın önüne, savaşlar, salgın hastalıklar ve sefalet geçmektedir. Bu artışın fiilen ortaya çıkmasına engel olan sebeplerin en önemlisi, sefalettir. Ancak bir kısım insanların açlıktan ölmesi, dünyayı yaşanmayacak kadar kalabalık hale gelmekten korumaktadır. Öte yandan, insanların daha fazla yiyecek üretmeleri de mümkün değildir. Çünkü "Azalan Hasılat" (Diminishing Returns) kanunu denilen kurala göre, belirli bir toprak üzerinde harcanan emeği ve kapitali bir misli arttırırsanız, ürün artacak, fakat bu artış bir mislini bulmayacaktır. Eğer emek ve kapital, daha önce işlenmemiş bulunan topraklara yatırılırsa, sonuç, genel olarak yine değişmeyecektir. Çünkü en iyi topraklar ilk önce işlenmiş olup, geriye kalanların verimsiz olduğu varsayılmaktadır. Sonuç olarak, eğer nüfusun artışı devam ederse, bir insanın emeği, bir insanın yiyeceğinden daha az üretim yapabilecektir. Russell, *agy*, s. 95-96.

Owen'in Fabrika İşçisi Çocukları Koruma Çabaları: 1819 Fabrika Yasası

1815'te Owen'in insanseverlik yolunda yeni bir kampanya açarak kamuoyu önüne çıktığını görüyoruz. Bu çabasında Owen'in amacı, bütün İngiliz fabrikalarında en ağır koşullar altında çalışan çocukların durumunu düzeltmekti.

Owen bu amacına ulaşmak için açtığı kampanyaya, *Glasgow Chronicle* gazetesinde yayınlandığı "Pamuklu Ticareti Üzerine Gözlemler" (*Observations on the Cotton Trade*) adlı makaleyle başladı. Bu makalede, pamuklu fabrikalarında çalışan işçilerin durumunun Batı Hint Adalarındaki Afrikalı kölelerinden daha kötü olduğunu ve bunun düzeltilmesi gerektiğini ileri sürüyordu.

Yine bu amaçla Glasgow pamuklu dokuma sanayicilerini büyük bir toplantıya çağırdı. Owen bu toplantıya iki önerge sunmuştu. Birinci önerge, sanayicilerin o sıralarda şikâyetçi oldukları, pamuktan alınan ithal vergisinin kaldırılması için hükümete başvurulması, ikincisi de işçi çocukların durumunun düzeltilmesi için bir yasa hazırlanmasının sağlanması konusundaydı.

Sanayiciler pamuktan vergi alınmaması için hükümete başvurulması yolunda oybirliğiyle karar aldılar. Fakat Owen'in ikinci önergesini destekleyen bir kişi bile çıkmadı.

Owen'in sanayicilere verdiği nutuktaki "zenginliğin mutluluk demek olmadığı" ve "halkın sefaleti üzerine kurulmuş, görünüşteki bir büyüklüğün, sürekli ve gerçek bir güç olmadığı" yolundaki sözleri hiçbir etki sağlayamamıştı.

Owen, bunun üzerine Londra'ya dönerek, fabrikalarda çalışan küçük çocukların durumlarını düzelterek bir yasa yapılması için hükümet ve parlamentoya tek başına başvurmaya karar verdi.

1815 sıralarında, fabrika işçilerinin durumuyla ilgili hiçbir yasal düzenleme yoktu denilebilir. Gerçi, Baba Sir Robert Peel'in girişimiyle hazırlanan, 1802'de yapılmış bir yasa bu alanda ilk düzenleme olarak kabul edilebilirse de bunun o gün için bir değeri kalmamıştı. Çünkü kendisi de bir fabrikatör olan Peel'in kanunu sadece pamuklu fabrikalarında ve yoksul çırak çocuklara¹ uygulanmak üzere yapılmıştı. Bu sıralarda ise artık fabrikalarda çalışan çocukların çoğunluğunu, eskisi gibi, yoksul çırak çocuklar oluşturmuyordu. Bu bakımdan, yasanın uygulama alanı daralmıştı.

Ayrıca, bu yasa etkili bir denetim sistemi de kurmuş olmadığı için, uygulamada hiçbir zaman fazla bir değeri olmamıştı. 1802'de yapılmış yasanın tek önemi, devletin fabrikalardaki iş koşullarını düzenleyebileceği ilkesinin, çok küçük bir ölçüde de olsa, ilk defa olarak kabul edilmiş olmasıydı. 1802 yasası, günlük çalışma süresini ancak 12 saate indirmiş, gece işlerini yasaklamış ve yoksul çırak çocukların yiyecek ve yatak durumlarını düzenleyen bazı hükümler getirmişti.

Owen ise 1802 yasasının getirmiş bulunduğu sistemden çok daha geniş ve etkili bir düzenleme istiyordu. Önerilerini daha sağlam esaslara dayandırabilmek için endüstri bölgelerinde uzun bir yolculuğa çıkmış ve çalışma koşulları konusunda yeni bilgiler toplamıştı.

Owen, bu gezisinde, çocukların genel olarak 5-6 yaşlarında çalıştırılmaya başlandığını tespit etmişti. Hatta 3-4 yaşlarında çalışmaya başlayan çocuklar olduğunu işittiğini de belirtmiştir.

Owen'in bu inceleme gezisinde edindiği izlenimlere göre, küçük çocuklar ve diğer işçiler "yeni mekanik güçlerin köleleri haline gelmişlerdi". Owen'in deyimiyle "bu beyaz köleler" sağlık, yiyecek ve giyecek bakımından, Batı Hindistan ve Birleşik

1 "Yoksul çırak çocuklar" için bkz. "Endüstri Devriminin Sonuçları" bölümünde "Çocuklar."

Amerika'daki kölelerden daha kötü koşullarda bulunuyorlardı.²

Owen, topladığı bu yeni bilgilerle Londra'ya dönerek giriştiği kampanyada, başlangıçta, hükümet ve parlamento çevrelerinde anlayış ve destek gördü. Owen'in temasları olumlu sonuç vermişti. Yalnız, tasarımı parlamentoya sunacak etkili bir kimse'nin bulunması gerekiyordu. Sonunda, 1802 Fabrika Yasasını hazırlayan Sir Robert Peel, Owen'in hazırladığı kanun tasarısını parlamento'ya sunmayı kabul etti.

Owen'in tasarısı yalnız pamuklu fabrikalarında değil, bütün dokuma fabrikalarında 10 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklıyor, 18 yaşından küçük işçiler için gündelik çalışma süresini 10,5 saate indiriyor ve etkili bir denetim sistemi öngörüyordu. Owen'in hazırladığı tasarıya göre:

- Yeni kanun 18 yaşından küçük, yirmi veya daha fazla işçi çalıştıran her çeşit dokuma fabrikasında uygulanacaktı,
- 10 yaşından aşağı hiçbir çocuğun çalıştırılmasına izin verilmeyecekti,
- Gündelik çalışma süresi en çok 10,5 saat olacaktı,
- Fabrikaların uygun bir bölümünde, küçük çocukların her gün en az yarım saat eğitim görmeleri zorunlu olacaktı,
- Bütün bunlar, sulh yargıçlarının ve tayin edecekleri kimselerin denetimi altında olacaktı,
- Yargıçlarca tayin olunacak denetçiler, sağlık koşulları bakımından gerekli görecekları tedbirlerin alınmasını fabrika yöneticilerinden isteyebilecekler, salgın hastalıkların ortaya çıkması halinde, masrafları işverene ait olmak üzere, doktorların belirtecekleri tedbirleri alabilecekler ve gerektiğinde işverenlere para cezaları verebileceklerdi.
- Ayrıca, kanun metni her işyerinde asılı bulundurulacaktı.³

Görünüşe göre, Owen tasarısının büyük bir muhalefete karşılaşmadan kabul edileceğini umuyordu. Fakat çok geçmeden, çıkarlarına dokunulacağını anlayan fabrika sahiplerinin

2 Owen, *The Life of Robert Owen, by himself*, 1920, s. 155-6; Morton, *agy*, s. 97.

3 G.D.H. Cole, *agy*, s. 154-5.

Owen'in kişiliğine ve tasarısına karşı en insafsız hücumlara giriştikleri görüldü. Bunlar bir yandan tasarının görüşülmesini geciktirmeyi başardılar, öte yandan, kazandıkları zamanı, kuvvetli bir baskı grubu meydana getirmek için kullandılar.

Owen de boş durmuyor, tasarısını savunmak ve parlamento ve hükümet çevreleri dışında kalan kimselere de duyurmak için propaganda çalışmalarına girişiyordu. Bu amaçla, *Fabrika Sisteminin Etkileri Üzerine Gözlemler (Observations on the Effect of the Manufacturing System)* adlı bir kitapçık yayınladı. Bu kitapçıkta Owen endüstri bölgelerinde yaptığı inceleme gezisinden çıkardığı sonuçları ortaya koyar.

"Gözlemler"inin başında, son 30-40 yıl içinde İngiltere'de ortaya çıkmış bulunan değişikliğin önemi üzerinde durur. Owen'e göre, bu dönemden önce İngiltere esas itibarıyla bir tarım ülkesiydi, fabrikalarda ve ticaret işlerinde nispeten daha az kimse çalışıyordu. 1811 sayımına göre ise tarımla uğraşanlar nüfusun sadece üçte biridir. Değişikliğin başlıca nedeni, pamuklu üretim ve ticaretindeki gelişmedir. Bu gelişme, servette ve dış ticarete büyük bir artış sağlamış, fakat aynı zamanda büyük kötülükler de getirmiştir. Owen parlamento üyelerinin ve devlet adamlarının dikkatini bu kötülüklere çekmektedir.

Yasa koyucular, fabrikaları sadece bir milli gelir kaynağı olarak görmüşler, bunun insan karakteri üzerinde yaptığı kötü etkileri dikkate almamışlardır.

Owen, endüstrinin halkın karakteri üzerine yaptığı zararlı etkilerin bir sonucu olarak, çok geçmeden, köylülerin "nispeten mutlu" basit yaşayışlarının tamamıyla ortadan kalkacağını ileri sürmektedir.⁴

Endüstri ve ticarete egemen olan ilke, kısa yoldan para kazanmaktır. Bu ilke karşısında, bütün diğer ilkeler geniş ölçüde bir yana bırakılmaktadır. Herkes ucuz alıp pahalı satmakta becerikli olmak üzere yetiştirilmiştir ve bu sanatta başarı kazanmak için, herkes aldatma yeteneğini geliştirmiştir.

4 Owen, "Observations on the Effect of the Manufacturing System", *A New View of Society...*, s. 120-129.

Böylece, her çeşit tüccar arasında, açık ve dürüst samimiyeti mahveden bir huy yaygın hale gelmiştir. Oysa bu samimiyet olmadan insan ne kendi mutlu olabilir, ne de başkalarını mutlu kılabilir.

Fakat Owen, karakterlerdeki bu kusur yüzünden, bireyleri suçlamanın yerinde olmadığını da belirtir. Çünkü bu kusurlar, içinde yaşanılan sistemin kaçınılmaz ve karşı konulmaz etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Owen'e göre, endüstri sistemi fabrika sahipleri ve tüccarların ahlakını bozmasının yanı sıra işçileri de sağlık ve ahlak bakımından uygunsuz durumlarda çalışmaya zorlamaktadır. Ana babalar da, çocuklarının bedence ve akılca geri kalmalarına rıza göstererek, onların mutluluklarını kazanç uğruna feda ediyorlar.

Fabrika sistemi ortaya çıktığından beri çocuklar sağlığa zararlı koşullar altında çalıştırılmakta ve "işveren, işçiyi sadece bir kazanç aracı olarak görmektedir". Bu durum devam ederse, ülkenin er geç büyük bir tehlikeye sürüklenmesine yol açılacaktır.

Owen bundan sonra, hazırladığı yasa tasarısında bulunmayan birkaç noktayı da ekleyerek, önerilerini ileri sürmektedir. 10 yaşından aşağı çocuklar hiç, 12 yaşından aşağı çocuklar da günde 6 saatten çok çalıştırılmayacaklardır. Hiçbir çocuk, okuma yazma (ve kızlar ayrıca dikiş) öğrenmeden fabrikalara alınmayacaktır. Günlük çalışma süresi, 1,5 saatlik yemek tatili de dahil olmak üzere, 12 saat olacaktır.

Owen "Gözlemler"inin sonunda, karşılaşacağı olası eleştiriler üzerinde durur. İşe başlama yaşının 10 olarak saptanmasına bir itiraz yapılabileceğini sanmamaktadır. 12 saatlik işgününe itiraz beklenebilir. Fakat bu, kanunla, bütün fabrikalar için kabul edilecek ve artan üretim masrafları tüketicilere yüklenmiş olacaktır. Ayrıca bu, maliyette pek az bir artış yapacaktır. Fakat ne olursa olsun, insanların sağlıklarının düzelmesi, ulus çapında bir kazanç olacaktır.

İngiliz hükümetinin birkaç kişinin para kazanmasını milyonlarca insanın mutluluğuna üstün tutması düşünülebilir mi?

Fakat Owen'in iyimserlik duygularını yansıtan bu kitap fabrika sahiplerini ikna etmek yerine, Owen'in tasarısına karşı muhalefetlerini artırmıştır. Bunlar, tasarı yasalaşırca "ticaretin mahvolacağını", "çocukların vasisi gibi davranmanın parlamentonun yetkilerini aştığını", "hükümetin, ana babanın yetkilerini gasp ettiğini" ileri sürerek hücumla geçtiler. Ama sonunda, Avam Kamarası fabrikalarda çalışan çocukların durumunu incelemek üzere bir komisyon kurulmasına karar verdi.

1816'da kurulan bir komisyon, Owen'in Peel tarafından sunulan tasarısını incelerken, fabrikatörler Owen'in halka sevimsiz gelebilecek dini görüşlerini tahrif de ederek yaymaya başladılar. Böyle din düşmanı bir adamın, ne söylerse söylesin, önerilerinin yerinde olamayacağını ileri sürüyorlardı.

Bir yandan da, Owen'in, endüstri bölgelerindeki sefaleti tespit eden gezisine karşılık olmak üzere, bir fabrikatörler heyeti New Lanark'a gelerek buradaki durum hakkında bilgi topladı. Tabii bu heyetin aradığı sefalet değil –çünkü New Lanark'ta böyle bir şey yoktu– Owen'in dinsiz olduğunu yayarak, ortaya koyduğu gerçeklere inanılmasını önlemek istiyorlardı.

Bu arada, Avam Kamarasının kurduğu komisyon Owen'in bilgisine başvurmuştu. Owen'in bu komisyon önünde verdiği, 24 sayfa tutan ifade, nasıl bir mücadele içinde olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.⁵ Komisyon Owen'den, tasarısının yasalaşması halinde ne gibi faydalar sağlayacağını umduğunu sorduğu zaman Owen şu yanıtı vermişti:

Genç olsun, yaşlı olsun bütün çalışanların durumlarında çok önemli bir düzelme, yetişen kuşakların öğrenim ve eğitiminde çok önemli bir düzelme ve ülkenin yoksullara yardım giderlerinde çok önemli bir azalma.

5 Great Britain, Parliament, House of Commons, "Report of the Minutes of Evidence Taken Before the Select Committee on the State of the Children Employed in the Manufactories of the United Kingdom, 25 April-11 June, 1816", Sessional Papers, XVI. (Büyük Britanya, Parlamento, Avam Kamarası, "Birleşik Krallık İmalathanelerinde Çalıştırılan Çocukların Durumunu İncelemek Üzere Seçilmiş Komite Önünde Toplanan Kanıtların Tutanak Raporu, 25 Nisan-11 Haziran 1816" Dönem Belgeleri, XVI).

Komisyondun üyelerinden biri de, 10 yaşından küçük çocukların çalışmazlarsa boş kalan zamanlarda zararlı alışkanlıklar kazanacaklarını ileri sürmüştü. Owen, buna karşı, deneylerinin kendisine tam tersini gösterdiğini ve bu boş zamanlarda eğitim göreceğ çocukların, bu eğitimle orantılı olarak iyi alışkanlıklar kazanacaklarını söylemiştir.

Owen'in komisyon önündeki ifadesi böylece sürüp gitmiş, yeni insanlı görüşü temsil eden Owen, görüşleri kâr duygusuyla sınırlanmış insanlar tarafından muhalefetle karşılanmıştı. Kendisi de bir fabrikatör olmasına karşı, Owen'in, muhalifleriyle aynı dili konuşmadığı ve bunlarla anlaşamadığı açıkça görülüyordu.

Komisyondun çağırıldığı diğer işverenler, hep, fabrikalarda çalışarak geçirilen uzun saatlerin, çocukların karakterleri üzerinde yararlı etkileri olduğunu anlattılar. Fabrikalarda geçirilen günlük 14 saat, çocukları söz dinler, çalışkan ve dakik yapıyordu. Çocukların, kendi yararları için, iş saatleri kısaltılmayıp eskisi gibi bırakılmalıydı. Üstelik yasama organı müdahale ederse, fabrikalar yabancı rekabete karşı koyamaz, fabrika sahipleri batar ve herkes işsiz kalırdı. Fabrika sahipleri arasından, Owen ve Peel'den başka, tasarımı destekleyen kimse çıkmamıştı.

Owen iki yıl boyunca, hiç durmadan tasarısının benimsenmesi için çalıştı. Fakat fabrikatörlerin karşı koyması da gündün güne artıyordu.

Tasarı 1818'de Avam Kamarasından geçti. Fakat bu defa da Lordlar, çocukların sağlığı için, fabrikalarda günde 15 saat çalışmaktan daha iyi bir şey olmadığına yemin edecek bir sürü de hekim bulmuşlardı. Tanınmış bir hekim, yirmi dört saatin yirmi üçünü ayakta durarak geçirmenin bir çocuğun sağlığına zararlı olacağını söylemekten bile kaçınmıştı.⁶

Öte yandan Owen hâlâ devlet adamlarına ve fabrikatörlere fikirlerini anlatarak onları ikna etmeye çalışıyordu. Başbakan Liverpool'a yazdığı mektupta, ülkenin ekonomisine egemen olanların lüks mallar üretimi için ellerinden geleni yaptıklarını, buna karşılık yoksulların maddi durumunu düzeltecek hiçbir girişimde bulunmadıklarını belirtmiştir.

6 Russell, *agy*, s. 183.

Zarif bayanlarımızın, dantela ve müslinlerini eski fiyatın dörtte birine satın almalarından hiçbir gerçek fayda doğmamıştır. Fakat bunları bu fiyata imal edebilmek için halkımızdan binlerce kişi hastalık ve sefalet içine düşmüş ve vaktinden önce ölüme gitmişlerdir.

Fabrikatörlere hitaben yayınladığı açık mektupta da kendilerinin "çabuk para kazanmaktan daha adil ve geniş görüşlere" sahip olduklarına inandığını açıklamıştır.⁷

Owen fabrikatörlere şöyle sesleniyordu:

Sizleri aldatmam için hiçbir neden yoktur. Bütün mali çıkarlarım sizlerle aynı iş alanına dayanmaktadır. Ben de sizlerden biriyim ve fabrika sistemi için gerçekten zararlı bir tedbir, bana sizin çoğunuzdan daha fazla zarar verecektir.

Owen büyük bir iyi niyetle, fabrikatörlerden, mevcut sistemin işçilerin mutluluğuna ve insanlığa aykırı olduğuna inanmalarını beklemektedir.

Bu konudaki fikirlerini açıklarken, kendisinden sonraki ekonomi teorilerine öncülük eden şu önemli görüşünü de ileri sürmektedir: Fabrikatörler için en büyük kötülük, işçilerin düşük ücretler almalarıdır. Çünkü en büyük tüketici kitlesini işçiler oluşturmakta ve bunlar ancak ücretler yüksek olduğu zaman daha çok mal satın almaktadırlar. Düşük ücretler ise bir ülkede refah olmadığının işaretidir. Bundan en büyük zararı da fabrikatörler görür.

Fabrikatörlere hitaben yayınladığı açık mektubu, şu satırlarla bitirmiştir:

Kısacası, dostlarım, bu konuyu açıkça ve dürüstçe incelediğimiz zaman, iş alanımızda şimdi egemen olan üzüntü verici ve tehlikeli uygulamaların daha fazla sürmesini gerektirecek hiçbir haklı nedenin olmadığını göreceksiniz... Bunların gecikmeksizin ortadan kaldırılması için yasama organına başvur-

7 Owen, "To the British Master Manufacturers, On the Employment of Children in Manufactories", *A New View of Society...*, s. 140-147.

mak hepimizin çıkarına uygundur. Eminim ki, bütün bu durumları tarafsız ve önyargılardan uzak olarak incelediğiniz zaman fabrikaların kurulmuş bulunduğu her bölgeden, yasama organına dilekçeler yağdıracaksınız.

Fakat fabrikatörler onun bu iyi niyetli seslenişine de kulaklarını tıkadılar. Onlar kârlarının artması ve hızlı sermaye birikimini sağlamak için serbest olmak istiyorlardı. Fabrikalarındaki çalışma koşullarının düzenlenmesi ise bu serbestlik için bir tehlike idi.

Bu yüzden hem Owen'in tasarısına, hem de bu tasarının arkasında yatan devlet müdahalesi fikrine karşı koydular. Tasarının büsbütün bir kenara bırakılmasını değilse de, görüşmeleri geciktirmeyi başardılar. Bu arada, Owen'in tasarısı, yapılan taddillerle ilk biçiminden tamamen uzaklaştırılmış ve etkisiz bir hale getirilmişti. Tasarıyı parlamentoda savunmayı kabul etmiş olan Peel her zaman uzlaşmadan yanaydı ve fabrikatörlerin baskıları karşısında adım adım gerilemişti.

Owen de bu işin başarıyla sonuçlandırılacağından umudunu kesmiş ve 1818'den itibaren, artık kendi hazırladığı metinden çok uzaklaşmış bulunan tasarının parlamentodaki müzakereleriyle ilgilenmez olmuştu.

Tasarı 1819'da yasallaşabildi. Fakat bu, Owen'in hazırladığı metinden çok farklı nitelikte ve uygulamada etkisiz kalmaya mahkûm bir yasa olmuştur.

Fabrikalarda işe başlama yaşı olarak 10 yerine 9, günlük çalışma süresi de yemek tatili hariç 12 saat (veya yemek tatili dahil 13,5 saat) olarak kabul edilmişti. 16 yaşından büyük işçiler için hiçbir düzenleme ve kanunun uygulanışının denetlenmesiyle ilgili hiçbir hüküm yoktu. Para cezaları konulmuş olmakla birlikte, bunlara hükmedecek bir merci olmadığından, bunun da bir değeri yoktu.

Fakat bu yasa, bütün eksikliklerine karşın, sosyal mevzuat tarihinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Devletin, fabrikadaki çalışma koşullarını düzenleme yetkisi ilk olarak 1819 tarihli bu yasayla kabul edilmiştir.

Daha önce, 1802 tarihinde, bu konuyla ilgili bir kanun çıkarılmış olmakla birlikte, yukarıda da gördüğümüz gibi, bu yasa

yalnız pamuklu fabrikalarında çalışan çırak çocuklara uygulanmak üzere yapılmış olduğundan, uygulama alanı çok dardı ve etkisiz kalmıştı.

1819 tarihli yasa ise bu alanda daha sonraki devlet müdahalelerinin temelini oluşturan bir adım olmuştur.

Owen'in, aldığı son şekil karşısında kanunun sorumluluğunu yüklenmek istememesi, fabrikalardaki çalışma koşullarının düzenlenmesi yolunda öncülük etmesi gerçeğini ortadan kaldırmaz. Daha sonraki kuşaklarca yapılan, işçileri koruyucu yasalar hep Owen'in çabalarıyla atılan temel üzerine kurulmuştur.

Nitekim Uluslararası Çalışma Örgütü 1969'da kutladığı 50. kuruluş yıldönümü dolayısıyla, işçilerin çalışma ve yaşama koşullarının düzeltilmesi uğrunda çabalarından ötürü Robert Owen'i saygıyla anmıştır.⁸

1819 tarihli Fabrika Yasası'nın sadece 9 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmasını yasaklayan ve günde en çok 12 saatlik çalışmayı öngören hükümlerinin işçiler lehine bir başarı olarak karşılanması bugün için şaşırtıcı görülebilir. Yalnız, bu konuda gözden uzak tutulmaması gereken bazı gerçekler vardır: Çocukların Endüstri Devriminden önce hür ve mutlu bir yaşayışları olduğunu düşünmek yerinde değildir. Uygarlık tarihinin başından beri yoksul çocuklar her zaman çalışmak zorunda olmuşlardır. Yalnız, Endüstri Devrimi bu çocukların ezilme ve sömürülmesini çok açık, sistematik ve insafsız bir hale getirmiştir. Fabrika sistemi, bu yoksul çocukların içinde buldukları acıklı durumun, insanlık vicdanında yarattığı rahatsızlığı arttırmıştır. 1819 Fabrika Yasası bunun bir sonucudur.

Tarihçi Wells, bu bakımdan, bütün eksikliklerine karşın, 1819 yasasını "Çocukların Magna Charta"sı olarak değerlendirmekte ve çocukların maddi ve manevi bakımlardan korunmalarının bu yasayla başladığını belirtmektedir.⁹

8 H.A. Dunning, "Uluslararası Çalışma Teşkilatının 50. Yılı İşçiler İçin Ne İfade Eder?", *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Bülteni*, 21 Mayıs, 1969.

9 H.G. Wells, *Outline of History*, Londra, 1961 s. 964-5. "Magna Charta" (Büyük Ferman), İngiliz soyluları ile Kral I. John arasında 1215'te imzalanan belgenin adıdır. Aslında, toprak sahibi soyluların, kendi durumlarını sağlamlaştırmak için giriştikleri bir uğraşın sonucu olmakla birlikte, kral otoritesini sınırlayan niteliği dolayısıyla "İnsan Hakları" belgelerinin öncüsü sayılmaktadır.

1815 Barışından Sonra İngiltere

1815'te Napolyon'a karşı girişilmiş bulunan büyük savaşın sona ermesi İngiliz tarihinde yeni ve kritik bir dönemin başlangıcı olmuştur. Toprakları muharebelerin dışında kalmış olmakla birlikte, 20 yıl kadar süren bu savaşta Avrupa ittifakına önderlik eden İngiltere, savaşın gerektirdiği mali yüklerin en büyük bölümünü üstlenmişti.

Buna karşılık olarak, İngiltere, savaş ekonomisi sayesinde endüstrisini geliştirme olanağını elde etmiş ve dünya pazarları üzerinde tam bir üstünlük kurmuş bulunuyordu.

Bir yandan endüstrisinin gelişmesi, öte yandan savaş boyunca askerî ihtiyaçların karşılanması için genişleyen talep, sanayicilerin ve tacirlerinin zenginleşmesini hızlandırmıştı. Bunlara bağlı olarak memurlar, fabrika yöneticileri ve perakendecilerden meydana gelen orta sınıf da gelişmekteydi.

Buna koşut olarak, toplum yapısındaki değişikliklerin en büyüğü, aşağı sınıflarda kendini göstermeye devam ediyordu. Endüstrinin gelişmesinin bir sonucu olarak, bu sınıflar toprağa bağlanmak durumundan çıkıyor, böylece emekçilerin sayısı gittikçe artıyordu. Nüfus, köylerden sanayi merkezlerine doğru, hızla akmaktaydı.

Fransız Devriminin etkisiyle, siyasal ve toplumsal yapıda değişiklik isteyen radikal fikir akımları da ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu akımların başlıca hedefi, seçimlerde "genel oy" ilkesinin uygulanmasını sağlamaktı. Krallığın yıkılıp bir cumhuriyet yönetimine geçilmesi gerektiğini ileri sürenler bile vardı.

Öte yandan, büyük kentlerde toplanan işçiler ve zanaatkârlar da parlamentonun yapısında reform yapılması isteklerini destekliyorlardı. Bunlar, Londra'da ve diğer şehirlerde Haberleşme Dernekleri adı verilen örgütler kurarak faaliyet göstermişlerdir. İşçilerle zanaatkârların kurmuş oldukları siyasal nitelikteki ilk örgütler bu Haberleşme Dernekleri olmuştur.

Fakat Napolyon savaşlarının başlaması, bütün bu akımların faaliyetinin durmasına yol açmıştır. Savaş, bütün dikkatleri üzerine toplayan tek konu olduğundan, başka konuların kamuoyunun dikkatini çekmesi güçtür. Bu yüzden, radikal akımlar hükümetçe kolaylıkla ezilebilmişti. Haberleşme Dernekleri, 1793'te başlayan bir dizi "Vatana İhanet" davası sonucunda kapatılmış, 1799 ve 1800 yıllarında çıkarılan Combination Act'lerle de bütün işçi örgütleri yasaklanmıştır. İşçilerin memnuniyetsizliklerinin derecesine koşut olarak yere ve zamana göre değişen ölçülerde uygulanmış olan bu kanunlar, işçilerin daha kısa çalışma süresi veya daha yüksek ücret konularında isteklerde bulunmak üzere örgütlenmelerini suç olarak kabul etmiştir. Bundan sonra işçiler örgütlenme yolundaki çabalarını yeraltı faaliyeti biçiminde yürütmek zorunda kalmışlardır.¹

1811 yılında ortaya çıkan Luddite² hareketinin gösterdiği gibi, işçiler ve aşağı sınıflar arasında, ayaklanmaya kadar gidebilecek bir memnuniyetsizlik olmakla birlikte genel olarak güçlüklerin ve sefaletin kaynağının "savaş" olduğuna inanılıyordu. Savaş bitip barış kurulunca fiyatlar düşecek, yaşam koşulları düzelecek, her şey yoluna girecekti.

Fakat barış gerçekten kurulunca, toplumda şikâyetlere yol açan durumların düzelmek bir yana, daha da arttığı görüldü. Savaş hızla gelişmiş olan endüstrinin başlıca sürüm pazarıydı. Barışın gelmesiyle bu pazarın kapanması, ekonomik krizi daha da şiddetlendirmişti.

1 Norman Mackenzie, *Socialism, A Short History*, Londra, 1949, s. 26.

2 Luddite hareketi, yeni makinelerin, kendilerini işlerinden edeceğine inanan işçilerin, bu makineleri kırmak üzere ayaklanmalarıdır. Bunda, son derece düşük olan ücretlerin ve kötü çalışma koşullarının da etkisi olmuştur. Yöneticilerin çok şiddetli tedbirlere ve cezalara başvurmalarına karşın, Luddite ayaklanmaları 1811'den 1817'ye kadar, çeşitli zaman ve yerlerde kendisini göstererek devam etmiştir.

“Barış imzalandığı gün, üreticilerin en büyük müşterisi de öldü” diyen Owen çok haklıydı.³ Artık Fransa’da çiftçilerden ekmek ve et, kumaş imalatçılarından üniforma, silah imalatçılarından silah ve cephane yollanmasını isteyen ordular yoktu.

Şimdi cephelelerden 300 bin asker geri dönüyordu. Bu işsiz askerler, karşılarında savaş boyunca talepleri karşılamak için genişlemiş, fakat barışla birlikte çökmüş bir ekonomi buldular. Kriz geçiren bu ekonomide cepheden dönen askerler için iş yoktu. Fabrikalar, artık sipariş alamadıklarından, daha askerler kentlere ulaşmadan kapanmaya başlamış bulunuyordu. İşsizlik daha önce görülmemiş bir düzeye çıkmıştı. Alıcı bulamayan mallar yığılıp kalıyor, üretim düşüyordu.

Hükümetin, karşılaşılan bu sosyal ve ekonomik problemlere çare bulmak için hiçbir düşüncesi yoktu. Öte yandan, barış, seçim sisteminde ve parlamentonun yapısında demokratik reformlar yapmak ve üst sınıfların egemenliğine son vermek isteyen akımların güçlerini arttırmalarına yol açmıştı. Savaş sırasında “tam istihdam”ın gerçekleşmesiyle küllenen, fabrika sistemine karşı nefret yeniden ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu duygular her an bir ayaklanmaya veya devrime yol açacak nitelikteydi. Halk yığınları, kendi açlık ve ıstıraplarının kaynağı olarak, karşılarındaki bozulmuş oligarşik toplum düzenini görüyorlardı.

Radikal reformlar isteyen görüşler 1816 sıralarında artık bütün ülkeye yayılmış durumdaydı. Cobbett’in⁴ çıkardığı, ucuz fiyatlı *Political Register* adlı gazete, günden güne genişleyen bir

3 Owen, *The Life of Robert Owen*, s. 172 (G.D.H. Cole, *agy*, s. 173)

4 William Cobbett (1763-1835) bir tarım işçisinin oğludur. Genç yaşta, kendi isteğiyle orduya girmiş ve kısa zamanda yükselmiştir. Fakat 1792’de yayınladığı bir kitapla, orduda gördüğü yolsuzlukları açıklamak istemesi yüzünden baskıya uğramış ve Fransa’ya kaçmak zorunda kalmıştır. Fransa’dan sonra Amerika’ya geçen Cobbett “Federalistler” ile “Demokratlar” arasındaki polemige katılmış, parlak üslubu ile “Federalistler”e yardımcı olmuştur. 1800’de İngiltere’ye dönen Cobbett 1802’de *Political Register* adlı haftalık gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. Radikal görüşleri yüzünden baskıya uğramasına karşın çıkarmaya devam ettiği bu gazetede sosyal eleştiriler ve hicivler yayınlanmıştır. Zamanın en popüler yazarı olan Cobbett 1832’de parlamento üyeliğine seçilmiş ve ölümüne kadar milletvekili olarak kalmıştır. Fakat parlamento hayatında önemli bir başarı sağlayamamıştır. Cobbett yazılarında, zenginlere, toprak sahiplerine ve asillere hücum etmiş, bu güçlü sınıfların çıkarları için tarım işçilerinin feda edildiğini ileri sürmüştür. Cobbett, İngiliz halkının, kendi çocukluğu zamanın-

halk hareketinin yayın organı durumundaydı. Ayrıca, yine Cobbett'in *Ustalara ve Emekçilere Söylev* adlı yapıtı da hemen hemen her yerde okunuyordu.

Şurada burada ortaya çıkan düzensiz grevler sonucunda bir şey elde edemediklerini gören fabrika işçileri de artık daha düzenli hareketlere girişmeye başlamışlardı. İşçiler şimdi parlamentonun yapısında radikal bir reform gerçekleştirmek ve ayrıcalıklara son vermek için uğraşıyorlardı.

Yönetici sınıflar ise Robespierre ve Napolyon'un belleklerdeki adıyla birleşen kötü anıların etkisi altında ve büyük bir "devrim korkusu" içindeydiler. Bunlar bir devrimi önlemek için her türlü baskı tedbirine başvuracak durumdaydılar. İktidardaki hükümet, toplumda meydana çıkan değişimlerin anlamını kavrayabilmekten uzak bulunuyordu.⁵

1815 Waterloo zaferinden sonraki yıllar, ayaklanma hazırlamakla suçlanan kişilerin yargılanmalarıyla dolu olarak geçmiştir. 1815 ve 1816 yıllarında daha çok yatıştırıcı ve dertlere çare arayıcı bir nitelikte görünen hükümet politikası, 1817'den itibaren, halk arasında örgütlenmiş hoşnutsuzluğu ezmeye yönelmiştir.

1817 başında, kişi güvenliğini sağlayan Habeas Corpus Act⁶ –daha önce 1794 ile 1806 yılları arasında da görüldüğü gibi– geçici olarak yürürlükten kaldırılmıştır.

Ayrıca, parlamentodan aceleyle çıkarılan kanunlarla, toplantı özgürlüğü sert bir biçimde sınırlandırılmıştı. Bu konularda

daki koşullara dönmesini istiyordu. Radikallerin genel olarak ileriye bakmalarına karşılık, Cobbett'in gözleri eskiye çevrilmişti. Tarıma dayanan bir toplum düzeninin savunucusu olan Cobbett, endüstri işçilerinin değil, köylülerin lideri olmak istegindeydi. Önemli eserleri arasında, 36 ciltlik *The Parliamentary History of England (1806-20)*, *Advice to Young Men (1829)* ve İngiltere'de sona ermekte olan eski tarım düzenini anlattığı *Rural Rides* sayılabilir.

5 Yönetici çevreler, genel olarak sosyal problemler karşısında anlayışsız ve duygusuz olmakla birlikte, aralarında sefalet çare arayan kimseler de yok değildi. Bunlar işsizleri meşgul edebilmek için, onlara çukurlar kazdırıp, sonra da toprakla doldurtmak cinsinden tedbirler üzerinde kafa yormuşlardır. Margaret Cole, *agy*, s. 107. Ayrıca Yoksullara Yardım sisteminin yeni koşullara uydurulması için de çalışmalar yapılmıştır. Bkz. ileride "Owen'in Sosyalizmi Gerçekleştirme Planı" bölümü.

6 Keyfi tutuklamaya ve gözaltına almaya karşı bireysel özgürlüğü güvenceye bağlayan yasa.

toplantıların yapılması ve okuma odalarının açılması yargıçların onayına bağlanmış bulunuyordu.

Yönetici çevreler artık tam bir panik içine düşmüşlerdi. İşsizliği ve sefaleti ortadan kaldırmak yerine, baskı yoluna başvurma eğilimindeydiler. İşçilerin durumunu düzeltmek için çare arayan herkes az çok tehlikeli bir kimse olarak görülüyordu. Bu sıralarda Lordlar Kamarası üyelerinden kurulu bir komisyon, düzenlediği bir raporda, "hükümeti, hukuku ve anayasal düzeni devirmek" ve "mülkiyete karşı yağma ve paylaşmaya girişmek" üzere bütün ülke çapında ve özellikle kalabalık endüstri bölgelerinde genel bir ayaklanma hazırlandığını ileri sürmüştü.

Fakat alınan bütün tedbirlere karşın işçilerin reform ve sefaletten kurtulma isteklerini dile getiren gösterileri yurda yayılmaya devam etmekteydi. Fransız Devriminin getirdiği görüşlerin etkisi altında bulunan aydın çevrelerinden de toplum düzeninde yenilik isteyen radikal görüşlü önderler ortaya çıkıyordu.

Peterloo Katliamı

İşçi gösterilerine karşı hükümetçe girişilen şiddet hareketleri 1819'daki Peterloo Katliamıyla en yüksek noktasına ulaştı.

Peterloo Katliamı'na yol açan gösteri 16 Ağustos 1819'da Manchester'de St. Peter's Fields'te yapılmıştır. Başta Londra ve Birmingham olmak üzere, büyük şehirlerde daha önce yapılmış olan işçi gösterilerinin gördüğü büyük ilgi üzerine, işçi önderleri bu büyük gösterinin yapılmasını kararlaştırmışlar ve hazırlıklara girişmişlerdir. 16 Ağustos günü, Manchester ve çevresinden toplanan ve aralarında birçok da kadın bulunan işçiler, ellerinde bayraklarla, toplantı alanına doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Bu büyük kalabalık gayet düzenli bir biçimde ilerliyordu. Kalabalığın disiplinli hali, hükümet çevrelerinde, düzensiz bir kalabalığın yaratacağından daha büyük bir korku uyandırmıştı. Bunun sonucunda topluluğun üzerine askerî birlikler salınmış ve aldıkları emirlere makine gibi uyan askerler kısa zaman-

da 11 kişiyi öldürmüşlerdir. Ayrıca, toplantıya katılanların 400 kadarı da yaralanmış, işçi önderleri tutuklanmıştı.⁷

Hükümet, katliamı haklı gösterebilmek çabasıyla, toplantının bir isyan niteliğinde olduğunu ve belki de genel bir devrim başlangıç olmak üzere düzenlendiğini ileri sürmüş, işçi önderlerini "vatana ihanet" suçuyla itham etmiştir. Fakat bu konuda parlamentoda ve hükümet çevrelerinde ileri sürülen iddiaların gerçeğe uymadığı ünlü *The Times* gazetesi tarafından bile belirtilmiştir. *The Times* bu konuda şunları yazmıştır:

Avam Kamarasında, Lord Castlereagh, başsavcı ve diğer sayın üyelerin, Manchester toplantısının isyancı niteliği hakkında söylediklerinin tamamıyla ve kesinlikle asılsız olduğu şimdi artık bütün dünya için apaçık ortadadır. Bu iddialar, gerçeğe yakın veya muhtemel şeyler olarak bile görülemez; bunlar gerçeğin tam zıddıdır.⁸

Peterloo Katliamı'nın kamuoyunda uyandırdığı nefret ve korku duygularına karşın hükümet sert tutumunu değiştirmemiştir. Katliamdan sorumlu bulunan yetkililer hükümet tarafından kutlanmış, işçi önderlerine ağır hapis cezaları verilmiştir.

Yönetici çevreler, baskıyı daha da arttırmak için, Altı Yasa (Six Acts) diye anılan yeni kanunlar koymuşlardır. Bu ka-

7 Toplantının en önemli söylevini verecek olan radikal önderlerden Henry Hunt (1773-1835), daha önceki konuşmalarından dolayı hükümetçe tutuklanması istenen bir kimseydi. Hunt, bu yüzden, toplantı başlamadan önce teslim olmak istemişse de yetkililer bunu kabul etmemiş ve kalabalığın toplanıp Hunt'un konuşmaya başlamasını beklemişlerdir. Konuşma başlayınca da süvariler kalabalığa kılıçlarla hücum geçmişler ve Hunt'u yakalamışlardır (G.D.H. Cole - Raymond Postgate, *The Common People, 1746-1946*, Londra, 1956, s. 226). Hunt, 1806'dan itibaren düzenlediği genel toplantılarla radikal hareketlere katılmış, bu toplantılarda yaptığı etkili konuşmalardan dolayı kendisine "hatip Hunt" adı verilmişti. Peterloo toplantısı sırasında giydiği ve bir kılıç darbesiyle delinen beyaz şapka, bundan sonra, yıllarca reformcuların sembolü sayılmıştır. İki buçuk yıl hapse mahkûm olan Hunt, hapisten çıktıktan sonra, 1830'da milletvekili seçilmiştir. Parlamentoda pek az olan işçi sınıfı temsilcilerinden biri olarak çalışmış ve özellikle kadınların haklarını savunmakla ün yapmıştır. Fakat 1832 tarihli Reform Yasasının, seçim bölgesinde birçok kimseyi oy hakkından yoksun bırakması sonucu tekrar seçilememiştir. Çok iyi bir hatip olmasına karşın, iyi bir yazar olmaması yüzünden çabuk unutulmuştur.

8 Morton, Tate, *age*, s. 44.

nunlar baskıyı, o zamana kadar görülmemiş bir ölçüye çıkar-
mıştır.

Altı Yasa ile kişi güvenliğine, toplantı ve basın özgürlükle-
rine ağır sınırlamalar konulmuştur. Bu yasalar gösteri yürüyüş-
lerini yasaklamış ve yargıçlara uygun görmedikleri toplantılara
engel olma yetkisini vermişti. Ayrıca evlerde arama yapılması,
silahlara el konulması ve silah taşıyan herkesin tutuklanması
konularında da sert hükümler getirilmişti.

Öte yandan, o sıralarda işçiler arasında yayılmaya başla-
yan ucuz fiyatlı gazete, dergi ve kitapçıklara engel olunması
için bunlara ağır vergiler konulmuştu. Böylece, fiyatları artan
bu yayınların işçiler tarafından satın alınması güçleşmiş ve etki
alanları daralmıştı.

Yeni yasalar öncekilerden daha baskıcı hükümler getirmiş
olmakla birlikte, bunların uygulanmasında fazla sert davranıl-
mamıştır. Bu yumuşamada, 1819'da en yüksek noktasına ulaş-
mış bulunan ekonomik krizin 1820'den itibaren hafiflemeye
başlaması, başlıca rolü oynamıştır. 1820'deki Cato Caddesi Sui-
kastı'ndan sonra, halk arasındaki radikal tahrik ve faaliyetlerde
bir duraklama ortaya çıkmıştır. Cato Caddesi Suikastı adıyla ta-
rihe geçen suikast girişimi, hükümetin –o zaman çok görülen
bir taktik uyarınca– işçilerin arasına soktuğu kışkırtıcı ajanlarca
teşvik edilmiştir. Kabine üyelerini öldürmek üzere hazırlanan
bu suikasta girişenler, harekete geçmek üzereyken, ajanların
yardımıyla yakalanıp idam olunmuşlardır.

1822'den sonra beliren ekonomik refahın sonucu olarak, İn-
giltere'de, geçici bir süre için, yeniden huzurun sağlanmış ol-
duğu görülmektedir.

Owen'in Sosyalizmi Gerçekleştirme "Plan"ı: Kooperasyon Köyleri

Owen, fabrikalarda çalışma koşullarının düzeltilmesi için hazırladığı tasarının parlamentoda karşılaştığı geciktirme ve "etkisiz kılma" taktikleri yüzünden bu konuyla ilgisini kestikten sonra, İngiliz toplumunun savaş sonrası durumunu incelemeye başlamıştı. Zaten Fabrika Yasasını asıl amacı olarak görmüyor, daha geniş çapta sosyal denemelere girişmek istiyordu.

1816'nın ikinci yarısında, Owen'in yeni bir kampanyaya giriştiğini görüyoruz. Bu kampanya, onun bütün hayatını etkileyecek gelişmelere yol açmıştır.

Owen 1815 barışının İngiltere'de meydana getirdiği ekonomik çöküşü şöyle belirtir:

Barıştan savaşa geçiş denilen durum, İngiltere Adalarındaki üreticiler arasında genel bir sıkıntı yaratmıştı. Çiftlikler ve ambarlar doluydu, mağazalara her çeşitten mallar yığılmıştı ve fiyatlar malların üretilebileceği maliyetin çok altına düşmüş bulunuyordu. Çiftliklerde çalışan işçiler işlerinden çıkarılmışlardı. Bunlara başka hiçbir iş de bulunamıyordu. Fabrikatörler de çiftlik sahipleriyle aynı durumdaydı ve yüzlerce işçiye yol vermek zorundaydılar. Bunlar, çoğu zaman, işlerini büsbütün durdurmak zorunda kalıyorlardı. İşçiler arasında baş gösteren sıkıntı o kadar büyüktü ki, yüksek ve zengin sınıflar, eğer durum böyle devam ederse, yüzbinlerce işsiz geçimini sağlamanın sonunda kendilerine düşeceğini gördükleri için telaşa kapılmışlardı.¹

1 Owen, *Life*, s. 168, G.D.H. Cole, *agy*, s. 174'te.

Gerçekten, Yoksullara Yardım sisteminden başka ekonominin bunalımdan kurtulup normal hale geçişi sırasında işleyecek herhangi bir sosyal yardım tedbiri de yoktu. Bu sistem ise Endüstri Devriminin toplumda meydana getirdiği değişiklikler yüzünden zaten çok zorlanmış bulunuyordu. Tarım işçilerinin korkunç ölçüde düşük olan ücretleri Yoksullara Yardım fonundan destekleniyordu. Speenhamland Sistemi² çok masrafa yol açan "sosyal bir yara" haline gelmişti.

Yoksullara Yardım, işsizliğin fazla olduğu bölgelerde yerel yönetimler için, altından kalkılmaz bir yük meydana getiriyordu.

Ekonomik çöküşün etkisiyle gittikçe daha ağır bir yük halini alan Yoksullara Yardım sisteminin gözden geçirilmesi amacıyla, 1816 ortalarında Londra'da bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya önde gelen soylular, kilise adamları, politikacılar, iktisatçılar ve belli başlı işadamları katılacaktı. Çağrılanlar arasında Owen de vardı.

Owen o sıralarda, New Lanark'taki başarılarından dolayı, iyiliksever bir işadamı olarak tanınıyordu. *Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş*'te, zamanının genel inançlarına aykırı bazı fikirler ileri sürmüş olmakla birlikte, yönetici çevrelerde kendisi hakkında uyanan düşmanlık o tarihte henüz ortaya çıkmamış bulunuyordu.

Toplantıda, kurulmasına karar verilen Canterbury piskoposunun başkanlığındaki komisyona Owen de üye seçilmişti.

Komisyonunda, endüstri konusunda pratik tecrübesi olan tek üye Owen olduğundan, kendisine önem verildi ve yoksullukla işsizliğin nedenleri konusundaki görüşlerini bildirmesi istendi.

Owen, savaşın yapay ekonomik gelişmesi üzerinde durarak söze başladı:

Savaş çiftçiler, fabrikatörler ve diğer üretimciler için büyük ve en müsrif bir müşteriydi. Savaş döneminde, bunların çoğu çok zengin oldular.

Öte yandan, mekanik icatlar ve kimya alanındaki yenilikler insan emeğini ikinci planda bırakmış bulunuyordu. Bu dönem

2 "Speenhamland Sistemi" için bkz. yukarıda "Endüstri Devriminin Sonuçları" bölümünde "Yoksullara Yardım".

uzadıkça da herkes bu durumu sürüp gidecek normal bir hal olarak görmeye başlamıştı.

Oysa savaş bitip barış sağlanınca fabrikatörler, yığılmış bulunan stokları tüketinceye kadar üretim miktarını azaltmak zorunda kaldılar. İşçilerini işten çıkardılar; bunların yerini makineler aldı. Ordu ve donanmanın terhis ettiği askerlerin de geri dönmesiyle, işsizlerin sayısı büsbütün arttı.

Owen, böylece işsizliğe, birbirine bağlı iki nedenin yol açtığını ileri sürmekteydi. Birincisi, savaşın sonra ermesi, ikincisi de makineli üretimde savaşın yapay olarak hızlandırdığı gelişme.

Owen'in bu görüşleri komisyon üzerinde şaşırtıcı bir etki yapmıştı. Kendisinden, durum hakkındaki teşhislerini ve teklif edeceği çareleri gösteren bir rapor hazırlayıp komisyona sunmasını istediler.

Owen'in kısa zamanda hazırladığı bu rapor hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Owen, daha sonraları çok ün kazanan, yoksul fabrika işçilerinin kurtarılması konusundaki "Plan"ını ilk olarak burada açıklamıştır. Daha sonra, *Fabrikalarda Çalışan Yoksullara Çareler Arama Komitesine Rapor (Report to the Committee for the Relief of the Manufacturing Poor)* adı altında yayınladığı bu raporla Owen hayatının "fabrika reformcusu" ve "öncü eğitimci" olarak tanındığı dönemlerini kapatmış oluyor ve "sosyalizmin kurucuları"ndan sayılmasına yol açacak görüşler ileri sürüyordu.³

Görüşlerinde yavaş yavaş oraya çıkmış bulunan değişim, Owen'in "Plan"ında, yönetici sınıfların eliyle yürütülecek, insanseverlik duygularına dayanan bir reform biçiminde belirmiştir. Fakat bu "Plan"da Owen kendi sosyalist doktrininin esasını da ortaya koymuş bulunmaktadır.⁴

Owen "Plan"ı ile, ilk defa olarak, kendi küçük çevresini aşan bir alanda reform yapılması konusunda somut görüşlerle ortaya çıkmıştır. Gerçi, daha önce yayınladığı *Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş*'ün Dördüncü Denemesinde⁵ de devletçe yürütülen bir eğitim sistemi, öğretmen yetiştirici okullar, iş-

3 Morton, *agy*, s. 29.

4 G.D.H. Cole, *agy*, s. 177.

5 Bkz. yukarıda s. 96 vd.

sizler ve ücret durumları konusunda ülke çapında bilgiler toplanması, ekonomik bunalımlar sırasında işsizlerin devlet eliyle kamu işlerinde çalıştırılması ve Yoksullara Yardım sisteminin yavaş yavaş kaldırılması konularında öneriler öne sürmüştü. Fakat bunlar genel gözlemler niteliğinde görüşlerdi. "Plan"da ise, belirli bir sorunla, savaş sonrasının doğurduğu işsizlik ve bunun sosyal sonuçlarıyla ilgilenmek durumundaydı. "Plan"ını doğrudan doğruya bu soruna çözüm bulmak için hazırlamıştı. Fakat daha sonra, Yoksullara Yardım probleminin, tek başına ele alınamayacağı sonucuna vardı.

Owen, "Plan"ını açıkladığı *Fabrikalarda Çalışan Yoksullara Çareler Arama Komitesine Rapor* adlı yapıtında, gerek İngiltere'nin, gerek diğer ülkelerin içinde buldukları sıkıntının ilk nedeni olarak (daha önce komisyonda sözlü olarak belirttiği gibi) "insan emeğinin değerden düşmesi"ni ileri sürüyordu. İnsan emeği, Avrupa ve Amerika'da endüstriye makinelerin uygulanmasıyla değerini yitirmişti. Bu bakımdan İngiltere başta gelen bir ülkeydi. Arkwright ve Watt'm icatları İngiltere'deki değişimi geniş ölçüde hızlandırmıştı.⁶

Mekanik alanındaki gelişmeler, bireylerin zenginliklerini arttırmalarını sağladı ve yeni icatların yapılmasına yol açtı. Böylece, birkaç yıl içinde yalnız İngiltere'de değil, Amerika ve Avrupa ülkelerinde de makineleşme hızlandı.

Savaşın bütün bu gelişmeleri kamçılmasıyla İngiltere zenginlik ve kuvvet bakımından "düşmanlarını korkutan, dostlarını hayran eden" bir ülke durumuna gelmişti.

Barış yapıldığı zaman İngiltere'nin elinde devamlı hareket halinde büyük bir güç vardı. Bu, çalışkan 100 milyon insanın emeğini aşacak ölçüde bir güçtü. Owen burada, örnek olarak 2.500 kişilik bir fabrikanın bütün İskoçya halkının elli yıl önceki metotlarla yapabileceği üretimden daha fazla üretim yaptığını ileri sürüyor.

Savaş sonunda İngiltere'nin üretim gücü sanki nüfusu 15-20 misli artmış gibi yükselmiş bulunuyordu. Ama savaş süresince ortaya çıkan koşullar da değişmişti. Savaşın yarattığı talep orta-

6 Owen, "Report to the Committee for the Relief of the Manufacturing Poor", *A New View of Society and other writings*, Londra, 1949, s. 156.

dan kalkmış, ürünlere pazar bulunamaz olmuştu. Büyük mekanik gücün ürettiği mallar elde kalıyordu.

Russell, Owen'in "Plan"ında açıkladığı görüşlerin önemini belirtmek için, şu ekonomik gerçeklere dikkati çekiyor:

İyimser bir görüşe göre, makineyle yapılan malların ucuz oluşu bu mallara olan talebi çok arttırdığı için, geniş işçi yığınları yine iş bulabileceklerdi. Bu görüşte bir gerçek payı olmakla birlikte, işçilerin iş bulabilmeleri aslında günden güne genişleyen dış pazarlara bağlıydı. Oysa 1816-1817 yıllarında dış pazar genişlemiyordu. Kara Avrupası ülkelerinde gümrük vergisi konuluyordu; Güney Amerika pazarı da henüz bütünüyle açılmış değildi. Ayrıca, bugün artık herkesin bildiği gibi, dış pazarların durmaksızın genişlemesi mümkün değildi.

İşte, Owen bu gerçekleri ve makinelerin üretim gücünün ortaya çıkardığı sorunları bütünüyle kavrayan ilk kişi olmuştur.⁷

Owen'in gözlemlerine göre, üretimde ve kaynaklarda kısıntı yapmak zorunluğu ortaya çıkınca, makine gücünün insan emeğinden çok daha ucuz olduğu anlaşılmış ve "makine, insanın yerini almıştı". Artık insan emeği kişinin ortalama bir hayat yaşayabilmesi için gerekli olan ücretten çok daha düşük bir karşılık ödenerek elde edilebilir hale gelmişti.

Owen, işçi sınıflarının elinde mekanik güçle rekabet edecek hiçbir olanak kalmadığını belirttikten sonra, şu üç sonuçtan birinin ortaya çıkacağını ileri sürüyor:

- 1 – Makinelerin kullanılması geniş ölçüde azaltılmalı veya
- 2 – Milyonlarca insanın açlıktan ölmesine göz yumulmalı veya
- 3 – Yoksul ve işsiz sınıflar için uygun işler bulunmalı ve makineler, bugün olduğu gibi, bunların emeğini ezen değil, onlara tabi olan bir duruma getirilmeli.

Kurulmuş bulunan ticaret sistemi içinde, bir ülkenin makineler kullanmaktan tek başına vazgeçmesi ve diğer ülkelerin bu yolda devam etmeleri, o ülkenin mahvolmasına yol

7 Russell, *agy*, s. 183-4.

açacaktır. Bu bakımdan hiçbir ülkenin bunu yapması düşünülemez.

Herhangi bir hükümetin, mekanik gücün milyonlarca insanı açlıktan öldürmesine müsaade etmesi de barbarlık olacaktır.

İlk iki olasılığın sakıncalarını böylece belirten Owen sadece üçüncü olasılığı, yani işsizlere yeni iş alanları bulunmasını, üzerinde durmaya değer görüyor.⁸

Kendisi de başarılı bir sanayici olan Owen'in, Luddite'ler⁹ gibi, makinelere düşman olup bunları ortadan kaldırmak ve endüstrinin gelişmesini engellemek istemesi düşünülemezdi.

Ancak Owen işsiz ve yoksul insanların, ürettikleri mallara pazar bulamamanın sıkıntısı içindeki fabrikalarda işe yerleştirilmelerinin mümkün olmadığını da görüyordu. O halde bu insanlara yeni iş alanları bulmak için yepyeni bir fikir gerekiyordu.

Bu fikre ulaşmak için de emekçi sınıflarla ilgili devlet politikasında zamana uygun değişiklikleri yapmak mutlak olarak gerekliydi.

Yalnız Owen'in ani ve sert değişikliklerden kaçma eğilimi burada da kendini gösteriyor. O, öfkeli ve şiddetli tutkuların yol açacağı, vaktinden önce ortaya çıkan bir değişimi öngörmektedir. Eğer böyle bir gelişme kendini gösterirse, insanlığın içinde bulunduğu koşulları düzeltmekten başka hiçbir isteği olmayan, çıkar gözetmeyen kimseler ortadan çekilecek ve toplum karışıklığa düşecektir.

Oysa Owen'e göre, geçmişin ve özellikle son 25 yılın deneyleri, insanlara sağduyuyu öğretmiş ve zihinleri soğukkanlı incelemelere hazırlamış olmalıdır. Toplumun içinde bulunduğu kötülöklere çareler böyle aranmalı ve uygulamada adımlar, itidal ve sağduyu ile atılmalıdır.

Owen, bundan sonra, mevcut sistemin insanların emeğini değerlendirmedeğini belirtmekte, aylaklık ve tembelliğin karakter üzerindeki kötü etkilerine değinmektedir.

Ona göre, yoksulların durumunu düzeltmek amacıyla olan bir planda şu özellikler bulunmalıdır:

8 Owen, "Report to the Committee...", s. 158-9.

9 Luddite'ler için bkz. "1815 Barışından Sonra İngiltere" bölümü.

- Yoksulların çocuklarının kötü alışkanlıklar kazanmalarına engel olunması ve bunların iyi alışkanlıklar kazanmalarının sağlanması,
- Bunlara faydalı eğitim ve öğretim verilmesi,
- Yetişkinlere uygun işler sağlanması,
- Bunların emeklerinin ve giderlerinin gerek kendilerine, gerek topluma en büyük yarar sağlayacak biçimde yönetilmesi,
- Bunların kendilerini gereksiz eğilimlerden kurtaracak, çıkarlarını ve görevlerini sıkıca birleştirecek koşullar altında yaşatılmaları.

İşte, Owen bütün bunları gerçekleştirecek yöntem olarak ünlü "Plan"ını ileri sürüyor. Bu "Plan"ın ana fikri, yoksul ve işsizleri Kooperasyon Köyü denilen topluluklarda bir araya getirip yerleştirmektir. Bu köylerde, işsiz halk kendine bir iş bulmuş olacak ve böylece, Yoksullara Yardım sistemi yüzünden devlete yük olma yerine, ulusal gelire katkıda bulunacak hale gelecektir.

Owen bu Kooperasyon Köylerinin nasıl kurulması gerektiğini hayli ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır. Kooperasyon Köyleri birçok bakımdan New Lanark'a benzeyecektir. Yalnız, New Lanark'ın sadece bir endüstri topluluğu olmasına karşılık, bu örnek köylerde endüstrinin yanı sıra tarıma da önem verilecektir. Owen endüstri ile tarım arasındaki işbirliğini her topluluk için ideal bir temel olarak kabul etmiştir.¹⁰

Owen'in bu konuda üzerinde durduğu ilk nokta, her köyün nüfusunun ne olması gerektiğidir. "Plan" tek tek bireylere ya da ayrı ayrı ailelere veya geniş topluluklara uygulanırsa yararlı sonuçlar alınması umulamaz. Uygulamanın başarılı olabilmesi için her bir köyün nüfusu 500 ile 1500 arasında ve ortalama 1000 kişi kadar olmalıdır.

"Birlikte çalışma" ilkesinin ekonomik değerine inanan Owen bu ilkenin tarıma uygulanmasıyla endüstride elde ettiği başarıları bu alanda da sağlayacağından şüphe etmiyordu. Dalton ve diğer bilim adamı dostlarından, kimyasal yeniliklerin tarıma uygulanmasının geniş olanaklar vaat ettiğini öğrenmişti.

¹⁰ Morton, *agy*, s. 29.

New Lanark'ta iplik üretiminde sağlamış olduğu başarıya şimdi de Kooperasyon Köyleri yoluyla tarımda ulaşmak istiyordu. Bu köylerin ekonomik temeli, bilimsel yöntemlerle yürütülen bir tarım olacaktı. "Kooperasyon" ve "birlikte çalışma" ilkesi, köy halkının çalışmasında olduğu kadar, genel olarak yaşayışında da egemen olacaktı. Herkesin karşılıklı ve ortaklaşa yararı esas alınacak ve çalışma gibi harcama da ortaklaşa bir nitelik taşıyacaktı.¹¹

Owen, bu durumun, köylerde yaşayacak insanlar arasında mülkiyeti ele geçirme ve bölüşme konusunda çekişmelere yol açacağına inanmamaktadır. Çünkü ona göre, mevcut sistemde emek cahilce boşa harcandığı içindir ki, insanların ortalama bir rahatlıkta geçimlerini sağlayabilmeleri ancak büyük zahmet ve ıstıraplar sonunda mümkün olabilmektedir. Bu yüzden de insanlar bu kadar zahmetle elde ettikleri mülkiyet parçasına vazgeçilmez bir sevgiyle bağlanmaktadırlar.

Yüzeyle kalan bir gözlem bu duygunun insanın doğal yapısında var olduğunu sanısını verebilir. Fakat Owen'e göre, bundan daha yanlış bir inanış olamaz. Çünkü insanlar ortalama bir uğraşma ile ve ıstırap çekmeden, yaşamaları için gerekli her şeyi bol bol elde edebilecekleri bir ortamda bulunurlarsa, bunların bölüşülmesi konusunda çekişmelerine gerek kalmamış olacaktır.

Nasıl şimdi doğanın hava gibi, su gibi herkesçe elde oluna-
bilecek ürünleri için bir çekişme olmuyorsa ve kimse bunlardan gerektiğinden daha fazlasını ele geçirip biriktirmek istemiyorsa, o zaman bu, her şey için geçerli bir kural haline gelecektir. "Plan" uygulanmaya başlanınca, herkes şimdi ancak büyük zahmetlerle eline geçirebildiği şeylerden daha fazlasına sahip olduğunu görecektir.

Kooperasyon Köylerinin kuruluşu şöyle olacaktır:¹²

Her köy, benzeri köylerden uygun bir uzaklıkta kurulacak ve yeteri kadar toprağı bulunacaktır.

Köyün bütünü kare biçiminde ve kamu binaları bu kareyi

11 Owen, "A Catechism of the New View of Society and three Addresses", *A New View of Society...*, Londra, 1949, s. 175.

12 Owen, "Report to the Committee ...", s. 161 vd.

paralelkenara ayırmış olacaktır. Merkezdeki binada ortaklaşa (*communal*) mutfak, yemekhaneler ve yemek pişirmede ekonomi ve rahatlık sağlayacak araçlar bulunacaktır.

Bu binanın bir yanında, küçük çocuklar için bir okulu, bir okuma odasını ve bir "ibadet yeri"ni içine alan bir bina bulunacaktır. (Owen'in kilise veya benzeri bir sözcük yerine "ibadet yeri" demiş olması ilginçtir.)

Merkez binanın öbür yanında da daha büyük çocuklar için bir okul binası bulunacaktır. Bu binada aynı zamanda bir kitaplık, yetişkinler için de bir oda olacaktır. Köyde ayrıca, yöneticiler, din adamları, öğretmenler ve hekim için evler ile revir, mez-baha gibi binalar da yapılacaktır. Ayrıca, gelecek ziyaretçilerin kalacağı bir misafirhane de bulunacaktır.

Binaların arasında ağaçlıklı oyun ve dinlenme alanları bırakılacaktır.

Köyün bütününün oluşturduğu dörtgenin üç kenarında, evli çiftçilerin oturacağı evler bulunacaktır. Bu evler dörder odalı olacak ve her oda, karı, koca ve 3 yaşından küçük iki çocuğu barındıracak genişlikte inşa edilecektir. Görüldüğü gibi Owen "aile"yi karı, koca ve en çok iki küçük çocuktan meydana gelen bir birim olarak düşünmektedir. "Plan"a göre, 3 yaşından büyük çocuklar ve her ailenin ikiden fazla çocukları ailerinden alınmaktadır. Bunlar dörtgenin dördüncü kenarında inşa olunacak yatakhanelerde yatacaklardır.

Owen, daha önceki çalışmalarında ve kitaplarında olduğu gibi, "Plan"ında da çocuklara özel bir önem vermiştir. Çocuklar 3 yaşından itibaren okula başlayacaklar, yemekhanelerde birlikte yemek yiyecekler ve yatakhanelerde yatacaklardır.

Ana babaların çocuklarını yemeklerde ve diğer uygun zamanlarda görüp konuşmalarına izin verilecektir.

Çocukların ana babalarından veya başkalarından kötü alışkanlıklar edinmelerine engel olmak için mümkün olan her şey yapılacaktır. Bütün amaç, çocuğun mutlu bir hayata hazırlanması ve bağlı bulunduğu topluma yararlı bir varlık olarak yetiştirilmesidir.

"Plan"da, köyde yaşayan kadınların yapacağı işler üzerinde de durulmuştur. Kadınların çalışacakları işler şöyle sıralanmıştır:

- 1 – Çocuklarına ve evlerine en iyi biçimde bakmak.
- 2 – Ortaklaşa mutfak için sebze yetiştirmek.
- 3 – Kadınların yapabileceği endüstri işlerinde çalışmak. Fakat bu alanlarda kadınlar günde dört-beş saatten fazla çalıştırılmayacaklardır.
- 4 – Köy halkı için elbise yapımında çalışmak.
- 5 – Ortaklaşa mutfakta, yemekhane ve yatakhanelerde nöbetleşe çalışmak ve iyice eğitim gördükten sonra, okuldaki çocukların eğitiminin bazı bölümlerine nezaret etmek.

Erkeklerin hepsi tarım ve endüstride, köyün yararı için gerekli diğer işlerde çalışacaklardır. Ayrıca büyük çocuklar da günün bir bölümünde, bahçe ve endüstri işlerinde, güçlerine göre, büyüklere yardımcı olacaklardır.

Owen'e göre:

Yoksulların cahilliği, kötü yetiştirilmiş olmaları ve akılcı bir eğitime olan ihtiyaçları, mevcut kuşağın gündüzleri faal ve düzenli olarak bazı faydalı temel işlerde çalıştırılmalarını gerekli kılmaktadır. Fakat bunların çalışmalarının sağlığa uygun ve verimli olması da sağlanmalıdır. Sunulmuş bulunan plan bunu en geniş biçimde gerçekleştirecektir.

Owen "Plan"ının uygulanması için ne kadar para harcanması gerektiğini de ayrıntılı bir biçimde hesaplamıştır. 1200 kişilik bir köyün kurulması için gerekli kapital eğer arazi satın alınırsa 96.000, kiralanırsa 60.000 pound olacaktır. Bununla köyün bütün binaları, yolları, eşya ve araçları için yapılacak giderler karşılanacaktır. Owen, bu konuda, her bir gider kalemi için ne kadar para gerektiğini bir tablo halinde hesaplamıştır.

Köy kurulup çalışmaya başlayınca kendi kendini geçindirecek, faizi ve bir süre sonra da ana sermayesini ödeyebilir hale gelecektir.

Owen "Plan"ının uygulanmaya başlaması için hükümetin harekete geçmesini istemektedir.

Gerçekten, plan bütün ülke çapında bir nitelikte olmadıkça, bunun bütün toplum için doğuracağı faydaların birçoğu gerçekleşmeyecektir. Fakat eğer hükümet harekete geçmezse, planın uygulanması için çeşitli yollar vardır. Bireyler, büyük küçük yerel yönetimler bu işi üzerlerine alabilirler. Böyle çeşitli yolların denenmesi, ayrıca, yerinde de olacaktır. Çünkü çeşitli uygulamalardan alınacak dersler, sonunda, genel olarak kabul edilecek en iyi yolun hangisi olduğunu ortaya çıkaracaktır.

Owen'e göre, "Plan"ın uygulanması pahalıya mal olacak gibi görünüyorsa da bu "Plan" bir kuşağın ömrü içinde Yoksullara Yardım Kanunlarını gereksiz hale getireceğinden, gerçekte çok ekonomiktir. Çünkü mevcut kanunlara göre, işsiz işçiler bir yandan zengin ve çalışan sınıfların ürettiklerini tüketerek geçinmekte, öte yandan da beden ve akıl güçleri üretime yönelmemiş olmaktadır. Oysa Owen üretim yapmayan bu sınıfı verimli üretim yapar hale getirecek ve ahlak bozucu bir çevre yerine, yeterlik ve mutluluklarını arttırıcı koşullar altında yaşatacaktır.

Bütün sonuçları dikkate alan, anlayışlı bir inceleme bu sistemin şimdiye kadar düşünülenlerin en ekonomik olanı olduğunu gösterecektir.

Kurulacak olan Kooperasyon Köylerinin sağlayacağı yararlar şu üç ana grupta özetlenebilir:

- 1- Yoksul halkın çocuklarının eğitimi için en basit ve en etkili yöntem budur.
- 2- Bu köyler belirli bir arazi parçası üzerinde en büyük sayıda nüfusun geçinmesini en iyi biçimde sağlayacaktır.
- 3- Bu sistemin uygulanmaya konulması yeni bir fabrika kurmaktan daha kolaydır.¹³

"Plan"ın ilk biçiminde Owen'in ilgilendiği başlıca konu, rekabet ilkesi yerine işbirliği ilkesi üzerine kurulmuş genel bir toplum düzeni yaratmak değil, işsizliğe çare bulup krizi önlemektir. Owen bu ilk biçiminde "Plan"ı ideal bir sistem olarak ileri sürmüştüğü değildi.

Bu yüzden de kurulmasını öngördüğü Kooperasyon Köyleri bu ilk tasarıda, kendi kendini yöneten bir nitelikte olmaksızın uzaktı. Tam tersine, bunlar, hükümetçe atanacak memurların kontrolü altında işleyecek veya yöneticilerini bu köylerin kurulmasına yardım eden iyiliksever kapitalist gruplar seçeceklerdir.

Owen daha sonraları teknik yanlarını değiştirmemekle birlikte "Plan"da önemli düzeltmeler yapmıştır. Bu düzeltmelerde eşitlik ve "kendi kendini yönetme" ilkelerine, köyler arasındaki ilişkilere ve bunların ulusal ve uluslararası planda örgütlenmeleri konularına çok önem vermiştir.

Owen, yukarıda açıkladığımız "Plan"ı bitirerek başpiskoposun başkanlığındaki komisyona sunduğu zaman –Owen'in deyişiyle– "Başpiskopos ve komisyon şaşkınlığa düşmüşler ve ne diyeceklerini, ne yapacaklarını bilememişlerdi."

Komisyon, sonunda, Owen'in "Plan"ını, kendi kuruluş amaçlarını aşan konulara değindiğini ileri sürerek, görüşmeyi reddetti. Geniş ve yasama organınca alınması gereken tedbirler öngördüğü için "Plan"ın parlamento tarafından, Yoksullara Yardım Kanunlarını gözden geçirmek üzere kurulmuş bulunan özel komisyona havale edilmesi uygun görülüyordu. Owen de bu tavsiyeye uydu ve "Plan"ını açıklamak üzere parlamento komisyonuna gitti.

Ancak parlamento komisyonu da Owen'i iki gün kapısında beklettikten sonra, hiçbir neden göstermeksizin, kendisinin dinlenemeyeceğini bildirmişti. Karşılaştığı bu davranış Owen'i haklı olarak çok üzmüş ve bu durumu, fikirleriyle çatıştığı Malthus'un etkisine yormuştu.

İyi niyetli Owen yönetici sınıfların kendi durumlarını tehlikeye sokan bir "Plan"ı kabul etmeyeceklerini anlayamıyor ve bunu anlayışsızlığın veya kişisel düşmanlığın bir sonucu olarak görüyordu. Oysa o yıllarda hükümet, işçilerin durumunu düzelterek tedbirler almak yerine, başkaldırma eğilimindeki işçilerin arasına casuslar ve ajanlar sokmak ve bunları şiddetle ezme amacındaydı. Owen ise bu durumu görmüyor ve toplumdaki önde gelen kimseleri kendi görüşlerinin doğru olduğuna ikna etmeye uğraşıyordu.

Owen'in "Plan"ını Açıklama ve Benimsetme Çabaları

City of London Tavern Toplantıları, Owen'in Kooperasyon Köylerini Betimlemesi ve "Din"lere Hücumu

"Plan"ının komisyonda görüşülmemesinin yarattığı üzüntü sonucunda Owen fikirlerini daha geniş topluluklara duyurmasının gerekli olduğunu düşünmeye başlamıştı.

Bu amaçla, ilk olarak gazeteler yoluyla görüşlerini yaymaya girişti. "Plan"ını açıklayan yazılarının, başta *The Times* olmak üzere, önemli gazetelerde yayınlanmasını sağladı. Yazılarını basan gazetelerden günde 30 bin nüsha satın alıyordu. Owen'in bu davranışın gazetelerin kendisini tutmasına yol açmıştır. Margaret Cole, gazetelerin Owen'i desteklemesini sadece bu nedene bağlamanın doğru olmadığını, Owen'in fikirlerinin zamana göre ilginç olması yüzünden, gazetelerde geniş bir biçimde yer bulduğunu ileri sürüyor.¹

Owen satın aldığı gazeteleri parlamento üyelerine, ülkenin her yanındaki yöneticilere ve akla gelebilecek bütün önemli kimselere yolluyordu. Yollanan bu gazeteler yüzünden posta seferlerinin aksadığı bile olmuştu.

Bir süre için Owen İngiltere'de kendisinden en çok bahsolen adam haline gelmişti. *The Times* 9 Nisan 1817 tarihli sayısında Owen'in "Plan"ını yayınlamış, daha sonra 29 Mayıs'ta da aynı metni, bir Kooperasyon Köyü örneğinin güzel bir resmiyle

1 Margaret Cole, *agy*, s. 116.

birlikte basmıştı. Ayrıca Owen'in bir açıklaması da yayınlanmıştı. Aynı sayıda bir başmakale de Owen'in kişiliğini ve başarılarını övüyordu.

Owen makalelerini ayrıca küçük kitapçıklar halinde de bastırıyordu. Bunlardan 40 bin tanesini ücretsiz olarak, üç gün içinde dağıttırmıştı.

Owen'e göre, "Plan"ı görüşmeyi reddeden parlamento komisyonu üyelerinin çoğunluğu "Malthus'un nüfus fazlalığı konusundaki akla aykırı doktrinlerinin etkisi altında, yoksullara uygun bir ücretle iş bulmak yerine, bunları, varlıklarını ortadan kaldıracak biçimde ezmeye kararlıydılar."

Owen ise Malthus'un "nüfus kanunu" denilen² kuralının tamamıyla yanlış olduğuna inanıyordu. "Plan"ım açıklamak için yayınladığı makalelerde, bu konu üzerinde özellikle durmuş ve Malthus'un görüşlerini çürütmeye çalışmıştır.

Her insanın kendisiyle birlikte dünyaya getirdiği olanaklar, mevcut bilimsel bilgilerin yardımıyla ve iyi bir yönetim altında, kendi tüketeceği miktarın on mislini üretmeye yeterlidir. Bütün yeryüzünün en yüksek bir ölçüde tarım yapılan bir bahçe haline geleceği güne kadar, nüfus fazlalığından korkmak sadece bir hayalden, bir hortlaktan korkmak demektir. Bu ancak insanların gereksiz bir cehalet, günah ve suç içinde tutulması için tasarlanmış bir görüş olabilir.

Bu görüş, toplumun karşılıklı iyi niyete dayanan ve mutlu bir düzen içinde –yani olması gerektiği gibi– olmasına engeldir. Güçlük, yeteri kadar üretim yapabilmekte değil, üretilen mallara alıcı bulabilmektedir.

Owen bir ayaklanma ihtimaline de dikkati çekmiştir. Yoksul ve emekçi sınıfların içinde buldukları koşullarda yaşamaları daha fazla devam ederse, bunlar bir gün bütün sosyal sistemi şiddet yoluyla yıkmaya kalkışacaklardır.³

Owen, "Plan"ını açıklayan bu makaleleri, gerçekte, düzen-

2 Bu konu için bkz. yukarıda "Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş" bölümü, Dördüncü Deneme.

3 Owen, "A Catechism...", s. 182.

lediği bazı genel toplantılara hazırlık olmak üzere yayınlamaktaydı. Bu toplantıların amacı "ülkeyi içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak" ve "bütün alçaltıcı sonuçlarıyla birlikte yoksulluğu ortadan kaldırmak" gibi konuları içine alan bir "Plan" üzerinde görüşmeler yapmaktı. Owen'in, New Larnark'ta yaptığı gibi, bir veya birkaç köyde deneylere girişmek için artık sabrı yoktu. Bütün ülke çapında harekete geçilmesi gerektiğine inanıyordu.

Owen'in bu düşüncelerle düzenlediği toplantılardan birincisi City of London Tavern denilen yerde 14 Ağustos 1817'de yapıldı. Toplantıya Robert Torrens,⁴ David Ricardo⁵ gibi zamanın önde gelen iktisatçıları ve Henry Hunt⁶ gibi radikal önderler katılmışlardı.

Toplantıda, heyecanlı bir kalabalık önünde yaptığı konuşmaya, Owen kendisinin ün kazanmak için değil, çok önemli bir görevi yerine getirmek için konuştuğunu belirterek başladı. Onun bütün amacı, insanların, tabiatın sunduğu mutluluktan yararlanmalarını sağlamaktı. Bu konuyla ilgili olarak şu gerçeklerin hareket noktası olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu:⁷

İşçi sınıfı sefalet içinde bulunan veya yararsız işlerde çalıştırılan bir ülke hiçbir zaman, gerçekten zengin bir ülke olamazdı.

Sefalet ve çok kötü eğitim, halkın ahlakını bozar, onu günahkâr, suçlu ve tehlikeli bir hale getirir. Böylece baskıyla, za-

4 Robert Torrens (1780-1864), askerlikteki başarıları ve ekonomi alanındaki eserleriyle tanınmıştır. Özellikle mali ve ticaris politika ile ilgili yayınları, o zaman için önemli sayılmıştır. Torrens 1831'de milletvekili seçilmiştir.

5 David Ricardo (1772-1823), genç yaşta, ticaret ve borsacılık alanında başarı kazanarak zengin olmuş ve kendini bilimsel incelemelere vermiştir. 1799'da okuduğu Adam Smith'in yapıtlarının etkisinde kalarak ekonomi konularına merak sarmış ve bundan sonra, bu alanda yaptığı çalışmalar dolayısıyla, ekonomi biliminin kurucularından sayılmıştır. Malthus, James Mill ve Jean-Baptiste Say gibi, zamanın ileri gelen iktisatçı ve düşünürleriyle yakınlık kuran Ricardo, bunların fikirlerinden esinlenmiştir. Yayınladığı bazı broşürlerden sonra, 1817'de çıkardığı *Politik Ekonomi ve Vergilemenin İlkeleri*'nde (*Principles of Political Economy and Taxation*) bütün temel görüşlerini açıklamıştır. İş hayatından tamamiyle ayrıldıktan sonra, 1819'da Avam Kamarası üyeliğine seçilen Ricardo, parlamento hayatında, ekonomik konularda çok faal ve etkili olmuştur.

6 Henry Hunt için bkz. yukarıda "1815 Barışından Sonra İngiltere" bölümü, s. 118, dipnot 6.

7 Owen, "A Catechism...", s. 193 vd.

lim ve adaletsiz cezalar ortaya çıkar. Bu durum da halk arasında hükümet çevrelerine karşı memnuniyetsizliğe ve her çeşit muhalefete yol açar.

Halkın gerçek değerlere bağlanmasına engel olan ve her türlü kötülük ve suç eğilimine müsaade edilen böyle bir düzende ise "yoksul ve emekçi sınıfların ahlaklarını ve içinde buldukları koşulları ıslah etmekten ve dinden söz açmak, sağduyu ile düpedüz alay etmek olur". Bu, toplumu aldatmak için yapılmış bir girişimdir. Owen burada sözlerine şu tümceleri de eklemiştir:

Dostlarım, bunlara öfkelenmek yerine böyle sapık zihinler yaratan koşulları ortadan kaldırma çabalarımda bana katılın. Bu yüzden zarar görmüş olan insanlara acıyın, onlara yardım edin, onları iyi hale getirin.⁸

Toplum böyle düzensiz koşullar altında yaşadığı sürece genel bir düzelmeyi ummak, bütün dünya nehirlerinin sularını boşalttığı okyanusların kurummasını beklemeye benzer.

Yoksul sınıfların ve genel olarak toplumun içinde bulunduğu koşulları düzeltmek, ancak, işçi sınıfının çocuklarına iyi eğitim, iyi iş ve iyi bir hayat sağlamakla başarılabilir.

Buna da, yumuşak ve adil yasaların egemenliği altında, işçi sınıfına kendi emeğiyle bu nimetleri kazanabilme olanağının verilmesiyle ulaşılabilir. Bu kanunlar, halkın ahlaki davranışları ve entelektüel niteliklerindeki yükselmeye orantılı olarak, insanların özgürlüğünü arttıracaktır.

Bütün bu değişikliklerin bir tek kişiyi bile zarara uğratmadan başarılabilmesi için elde yeteri kadar araç ve deneyim vardır. Bundan kimse zarar görmeyecek, tersine, en düşük ahlaklı insandan en büyük devlet adamına kadar herkes yararlanacaktır.

Owen, söylevinde, bundan sonra da "Plan"ını eleştirmek için ileri sürülen Malthusçu görüşleri cevaplandırmaya girişmiştir. Malthusçular Owen'in "Plan"ının nüfusu ve dolayısıyla sefaleti arttıracığını ileri sürüyorlardı. Owen bunu kesinlikle reddediyor ve şu soruları soruyor:

8 Owen, "A Catechism...", s. 194.

Her çocuğu, küçük yaştan başlayarak, dikkatli ve iyi bir biçimde yetiştirmek mi yoksulluğu yaratacak, arttıracak ve devam ettirecektir?

İşçi sınıfından her erkeğe tarım, ticaret, endüstri konularında bilgi vermek; her kadına çocuklarına iyi bakmayı, evine yararlı olmayı, bahçe ve endüstri işlerini öğretmek mi yoksulluk yaratacaktır?

Owen bütün bunların tam tersine inanmaktadır. "Plan"ı kabul edilirse, dünya yüzündeki zenginlikler dört, belki de on misli artacaktır. Hatta yüz misli artması bile umulabilir.

Fakat bütün bu gerçekler ortada iken ve binlerce insan her gün artan bir ıstırap içinde kıvrılırken, parlamento komisyonları konunun önemini kavramaktan uzak kalmışlardır. Bunların böyle davranması, ülke çapında bir umut kırılmasına yol açmıştır.

Owen bu komisyonlar hakkındaki kanısını şu sözlerle açıklamaktadır:

Görevim şu gerçeği söylememi gerekli kılmaktadır: Bunlar, böyle daha yüzyıl görüşmeler yapsalar bile, yine karanlıkta kalacaklar ve İmparatorluğun refahı için bu hayati konuda bir tek akli yasa çıkaramayacaklardır.

Owen bu durum karşısında sessiz ve hareketsiz bir gözlemci olarak kalamayacağını belirtmektedir. Eğer gerçeğin henüz zayıf olan sesini insanlara duyurmak görevinden, kişisel düşünceler gibi bir nedenle, geri kalırsa, insanlara karşı en büyük suçu kendisi işlemiş olacaktır.

Söylevinin sonunda, toplantıya 15 tane karar tasarısı sunulmuştur. Bunlardan ilk üçü, yoksul ve emekçi sınıfların işsizlik ve sefalet içinde bulunduğu ve Yoksullara Yardım sisteminin masraflarının altından kalkılmaz bir yük haline geldiğinin tespiti konusundaydı. Dördüncü tasarı, yoksulluğun nedenini el emeğinin değerden düşmesine bağlıyor; beşinci tasarı da toplumda yapılacak düzeltmelerle "çalışılabilir durumda olan ve çalışmak isteyen herkese üretici bir iş bulunmadıkça" el emeğinin gerekli değere ulaşamayacağını belirtiyordu. Diğer tasarılar, Owen'in "Plan"ı üzerinde çalışmak üzere bir Genel

Soruşturma Komisyonu kurulması ve Kooperasyon Köylerinin kurulması için para toplanması konularıyla ilgiliydi.⁹

Owen'in söylevini bitirmesinden sonra tartışmalara geçildi. Owen'in Malthusçular, radikaller ve reformcular diye adlandırılabilir olan muhalifleri "Plan"ın eleştirisine giriştiler.

Malthusçuların görüşlerini dile getiren William Hone¹⁰ yoksulluğun nedeninin, nüfus fazlası olduğunu ileri süren bir konuşma yaptı. Ona göre, Owen'in "Plan"ı nüfusu arttıracak ve böylece sefaletle yol açacaktı. Öte yandan, "her şeyin ortaklaşa olması, bütün ülkeyi bir atölye haline getirecekti." Hone, toplantıdan sonra yayınladığı bir makalede, Owen'in insanları köklerinden çıkarılmış bitkiler gibi gördüğünü ve bunları "dörtgenlerin içine dikmek istediğini" ileri sürmüştü.

Owen'in muhaliflerinden olan radikaller ise o sıralarda "yüksek vergiler"e karşı bir savaş açmış durumdaydılar. Bunlar da yoksulluğun nedeni olarak yüksek vergilerin kabul edilmesini isteyen önerilerde bulunmuşlardı.

Bir sözcü de Owen'i "insanları kışlalara hapsedmek" istemekle ve kişisel bağımsızlığı ortadan kaldırmakla suçluyordu.

Owen ise toplantıdan beş gün sonra, 19 Ağustos 1817'de gazetelerde yayınlanan bir yazısında, bu eleştirileri yanıtlamış ve kendisinin "Devlet içindeki bütün mezhep, parti ve sınıfların yanlışlarına ve önyargılarına doğrudan doğruya karşı olduğunu" belirtmiştir. Bu yazıda Owen "Plan"ının "devrimsiz bir düzelme ve reform" sağlayacağını ileri sürmüş ve politik yapıda reform isteyenlere hücum etmiştir. Owen'e göre, halk yığınlarına uygun eğitim ve iş sağlamadan girişilecek bir reform girişiminin hemen devrime yol açması kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu ise insanlardaki bütün kötü tutkuları yeniden kamçılacak ve bunun ardından da şiddet kendini gösterecek, sonunda, toplum anarşiye sürüklenecektir.¹¹

9 Owen, *A New View of Society...*, s. 202-204. Owen toplantıda, ayrıca, bir zengin "Kooperasyon Köyü" kurulması için arazi vermeye hazır olduğunu bildiren mektubunu da okumuştur.

10 William Hone (1780-1842), politik hicivleriyle tanınmış bir yazardır. 1817'nin şubat ve ekim ayları arasında yayınladığı *Reformer's Register* adlı gazetede, hükümetin yolsuzluklarını eleştiren yazılar yayınlamış ve bu yüzden kovuşturmayla uğramışsa da sonunda beraat etmiştir.

11 Owen, *A New View of Society...*, s. 206.

Owen kendi fikirlerine karşı çıkan bazı kimselerin de "hükümetin yaptığı her şeye muhalefet edenler" olduğunu ileri sürmüştü. Owen'in bu sözleri, "Plan"ının destekleneceği umuduyla, hükümete karşı verilmiş bir ödün olarak görülebilir. Nitekim Owen birinci toplantıdan sonra başbakanı ziyaret etmiş ve "Plan"ını incelemek üzere kurulmasını teklif ettiği soruşturma komisyonuna bakanların da katılması için izin almıştır. Bu desteği de sağlayan Owen toplantılarda yeniden kalabalık önüne çıkmaya hazırlanmıştır.

Owen'in uzun çabalar sonunda kazandığı ün ve yönetici çevreler üzerindeki olumlu etkisi fazla ömürlü olmamıştır. Bu etkinin sona ermesine, Malthusçular gibi muhaliflerinden çok, yine kendisi yol açmıştır. Bilerek, isteyerek seçtiği bir politika ile Owen birdenbire dine karşı hücumla geçmiş ve böylece kendisine karşı düşmanlık duygularının uyanmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak, o zamana kadar kendisine "Plan"ını gerçekleştirmekte yardım edeceğini umduğu yönetici çevreler üzerindeki etkisi ortadan kalkmış ve dinsiz olduğu yolundaki propagandalar yayılmıştır.

Owen'in yüksek sınıfların desteğini kaybetmesini bu söylevinde dine karşı yaptığı hücumlara bağlamak ancak kısmen doğrudur. Gerçi eski dostlarının birçoğunun Owen'i terk edişleri bu sıralara rastlar. Yalnız, bu, birdenbire değil, yavaş yavaş olmuştur. Burada, dine hücum etmesinden çok, "Plan"ın gittikçe daha fazla ortaya çıkan sosyalist niteliğinin etkisi olduğunu düşünmek daha doğrudur. Münkirlik ve dinsizlik ithamı, gerçekte Owen'e başka nedenlerden ötürü karşı olanların başvurdukları bir bahane olarak da görülebilir. Çünkü Owen "din"den sonra "özel mülkiyet" ve "aile" kurumlarına da hücum etmiştir.

Ne olursa olsun, Owen'in yönetici çevreler arasında parlayan yıldızının bir günde söndüğünü düşünmek yanlıştır. Nitekim bu söylevini vermesinden üç yıl sonra bile, 1820'de, Owen'in, Lanark yerel yönetimi tarafından, yoksul ve işçi sınıflarının durumunun düzeltilmesi için bir "Plan" hazırlamak üzere çağrıldığını görüyoruz.¹²

12 Bkz. ileride "Owen Ekonomik Görüşlerini Açıklıyor".

Owen ikinci genel toplantıdaki fırtına yaratan söylevini birkaç gün önceden hazırlamış, hiç kimseye danışmamış, dine karşı hücumu geçeceğini kimseye söylememiştir.

Bu konuşmasının başında yine sefaletin nedenleri üzerinde durmuştur. "İnsanlık için en büyük nimet olabilecek olan maki-neleşme, mevcut koşullar altında en büyük kötülük haline gelmiş" bulunmaktadır. İşsizlere iş bulmak ve emeğin değerini yükseltmek için "bir şeyler" yapılmalıdır.

Her işçiye bir parça toprak ve bir küçük kulübe verilmesi bir çözüm yolu olarak düşünülebilirse de bu çok pahalı ve masraflı bir yöntem olacaktır. Ayrıca, insanları bir kulübeye, hatta bir saraya yerleştirerek "bireyleştirmek" Owen'e göre bir çare olamaz. İnsanların karakterinde ve içinde yaşadıkları çevrede bir değişiklik yapılmadıkça "insan diğer insanlara düşman olacak, diğer insanlar da ona düşman olacak ve karşı duracaklardır". Bu toplum düzeni devam ettiği sürece, Hıristiyanlığın iyi tarafları da hiçbir zaman uygulamaya konulamayacaktır. Nitekim tarihin gelişmesi de bunu doğrulamaktadır.

Owen yoksul ve çalışan sınıfların durumlarını ıslah etmek için bunlara daha fazla özgürlük verilmesini de gerekli görmektedir. Bunlar daha iyi yetiştirilmedikçe, daha yararlı bilgiler kazanmadıkça ve devamlı iş sahibi olmadıkça, bunlara mevcut İngiliz Anayasasının verdiği kadar daha fazla özgürlük tanımak devletin güvenliği için bir tehlikedir.¹³

Ancak, Owen yoksulların Kooperasyon Köylerine gidip yerleşmek için zorlanmalarını öngörmediğini de belirtmektedir. Yoksullar istemezlerse bu köylerde bir saat bile tutulmayacaklardır.

"Plan"ın ilk biçiminde Owen'in amacı sadece, ortaya çıkmış bulunan işsizliğe çare aramak ve Yoksullara Yardım sisteminin yerine geçecek bir tedbir bulmaktır. Fakat kısa bir süre sonra, "Plan"a, toplumun yeniden ve kökten örgütlenmesi için bir temel olmak gibi daha genel bir anlam vermiştir. İkinci söylevinde, köylerin "kendi kendini yönetme" ilkesini kabul etmiş olması da bunu göstermektedir. Bilindiği gibi, "Plan"ın ilk biçimi

13 Owen, *A New View of Society...*, s. 209, 212.

minde, Kooperasyon Köylerinin, hükümetçe veya iyiliksever kapitalistlerce tayin olunacak memurların yönetimi altında işleyeceklerini belirtmişti.

Oysa şimdi, her köyün 40-50 yaş arasındaki herkesin katılacağı bir komite tarafından yönetilmesini kabul etmiştir. Eğer bu yaşlarda bulunanların sayısı çok olursa, komiteye yalnız 45-50 yaş arasındakiler alınacaktır. Bu komite, yönetilenlerin her biri ile yakın bir birlik içinde bulunan ve kimsenin muhalefet etmeyeceği devamlı ve deneyimli bir yerel yönetim meydana getirmiş olacaktır.

Bu komite, en yaşlı üyesinin aracılığıyla, hükümetle doğrudan doğruya ilişki halinde bulunacak, böylece yürütme ve yasa organlarıyla halk arasında en geniş bir uyum sağlanmış olacaktır.

Ulusal kurumlarda hiçbir değişiklik yapılmasına gerek olmaksızın, sadece emekçi sınıfların bu yolla yeniden yerleştirilmeleri sonucunda büyük yararlar sağlanacak ve sonunda herkes bunları görüp anlayacaktır.

Owen böylece seçme hakkının genişletilmesi yoluyla parlamentonun yapısında bir reform yaratmak isteyen radikallerin görüşlerine de karşı çıkmış oluyordu.

Bu söylevinde, politik yapıda değişiklik yapılmasını isteyenlere karşı şunları söylemektedir:

Eğer hükümeti gerçekten ıslah etmek istiyorsanız, atacağımız tek pratik ve faydalı adım, halkın davranışlarını düzeltmek ve bilgisini arttırmaktır... Bu ülkenin hükümeti şimdi, doğru olsun yanlış olsun, halkın sesine karşı direnemez.

Şu halde insanların akıl sahibi varlıklar olarak ve iyi bir biçimde yetişmesi en önemli görevdir. Bu görevi yerine getirmek hem hükümete, hem de halka düşmektedir. Owen tekrar ediyor: Tek çözüm yolu, bütün işçi sınıflarına iyi eğitim ve bununla birlikte üretici iş sağlamaktır.

Owen her zamanki sakin ve ikna edici tutumuyla, kooperasyon köylerindeki hayatın ne kadar güzel olacağını anlatırken, birdenbire tonunu değiştirmiş ve konuyu din'e getirmiştir.

Önce, bütün güzel fikirlerin tarih boyunca niçin uygulanamamış olduğu sorusunu ortaya atmıştır:

Birbiri ardından gelen her kuşakta, milyonlarca insan niçin cehaletin, batıl inançların, akli düşkünlüğün ve sefaletin kurbanı olmuşlardır?

Owen'e göre, insanların karşısında buldukları en önemli soru budur. Ancak bu soruyu cevaplandırmak bir cesaret işidir. Buna cevap verebilmek için insanın kendini "gerçek uğruna" ve "dünyayı uzun zamandan beri süregelen anlaşmazlık, suç ve sefalet köleliğinden kurtarmak uğruna" kurban etmeye hazır olması gerekmektedir. Owen bu uğurda kendini feda etmeye hazırdır. Kendini göstererek "İşte Kurban!" diye haykırmıştır.

Bugün, bu saatte –hatta hemen şimdi– bu zincirler, dünya durdukça bir daha bağlanmamak üzere kırılmalıdır. Bu hareketin benim için doğuracağı sonuçlar ne olursa olsun, aldırımıyorum... Sonuçlar ne olursa olsun, size ve dünyaya karşı görevimi şimdi yerine getireceğim. Bu, hayatımın son işi olsa bile, yine de memnun olacağım ve önemli bir amaç için yaşamış olduğuma inanacağım.

Owen, bu girişten sonra, coşkunun içinde dine karşı ünlü hücumunu yapmıştır:

Arkadaşlar, bugüne kadar mutluluğun gerçekte ne olduğunu bilmenize bile engel olunmuştur. Bu durum, şimdiye kadar insanlara öğretilen bütün dinlerin temel kavramlarıyla birleşmiş yanlışlıkların –büyük yanlışlıkların– bir sonucudur. Böylece, bu yanlışlıklar, insanı, varlıkların en tutarsız ve en mutsuzu yapmıştır. Bu sistemlerin yanlışlıkları yüzünden insan zayıf, budala bir hayvan, öfkeli bir dar kafalı ve mutaassıp veya aşağılık bir ikiyüzlü haline gelmiştir. Bu nitelikler, kurulmasını tasarladığımız köylere değil, cennete götürülmüş olsa, cennet bile cennet olmaktan çıkardı!

Owen, sözlerine devam ederek, kendisinin hiçbir dine bağlı olmadığını açık açık belirtmekten çekinmemiştir:

Ben ne sizin dininize, ne de dünyada bugüne kadar yayılmış herhangi bir dine bağlıyım. Benim için bütün dinler çok –evet, pek çok– yanlışlıklarla doludur.

Birlik ve karşılıklı yardımlaşma ilkeleri üzerine kurulacak olan köylere dinsel hoşgörüsüzlüğün en küçük bir parçası bile girerse, bu köylerden umulan uyum ve mutluluk ortadan kalkacaktır. O halde dünya bütün yanlış dinsel kavramlardan vazgeçmedikçe ve din özgürlüğü en sınırsız bir biçimde tanınmadıkça bu köylerin kurulması hiçbir olumlu sonuç veremez. Bu girişimin başarıya ulaşması herkesin komşusunu Musevi veya putperest, Müslüman veya pagan, dinsiz veya Hıristiyan olduğuna bakmadan kendisi gibi sevebilmesine bağlıdır. Bunu sağlayamayan, bundan farklı duygular yaratan her din yanlıştır ve insan ırkı için bir bela sayılmalıdır.¹⁴

Bu ikinci toplantıya Owen'in muhalifleri daha hazırlıklı gelmişlerdi. Owen'in "Plan"ını reddeden ve sefaletin nedeni olarak ağır vergilerin kabul edilmesini isteyen bir önerge verdiler. Owen, sonunda, kendi "Plan"ının reddedildiğini ilan etti ve toplantıyı kapattı. Böylece Owenciliğin kamuoyu önündeki ilk aşaması sona ermiş oluyordu.

Owen'in bütün dinlere karşı bu açık hücumunu anlamak kolay değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu hücum, yönetici çevrelerden gördüğü desteği tamamıyla ortadan kaldırmamış olmakla birlikte, hayli azalmıştır. Örneğin daha önceleri "Plan"ı öven *The Times* gazetesi, derhal düşmanca bir tavır takınmıştı. Tabii, din adamları da Owen'le ilgilerini kesmek durumundaydılar.

Owen, bu davranışlarıyla, muhaliflerinin eline, kendisine karşı her zaman kullanacakları "öldürücü bir silah" vermiş oluyordu. Bundan sonra "dinsizlik" ithamı Owen'in ardını bırakmamış ve fikirlerini değersiz göstermek için muhalifleri hep bu ithama başvurmuşlardır.

Bu bakımdan, din kavramına karşı saldırısı gerçekten Owen'in hayatının dönüm noktalarından biri olmuştur. Ancak bu saldırının etkileri, daha çok, sonraki yıllarda kendini göstermiştir. Bir laiklik anlayışı olarak Owencilik çok yıllar sonra örgütlü bir hareket biçiminde ortaya çıkmıştır.

Öte yandan, dine karşı hücumu geçişini Owen'in kişiliği ve mücadele yöntemi bakımından da açıklamak güçtür. Bilindiği gibi Owen hep hükümetten ve üst sınıflardan destek aramış ve bu çevrelerde hayli sempati toplamıştı. Owen'e karşı muhalefet de din adamlarından değil, iktisatçılardan, Malthusçulardan ve radikallerden gelmişti. Bunların da dindar kimseler oldukları söylenemez.

O halde Owen niçin doğrudan doğruya ve açık bir biçimde dine karşı hücumu geçmiş ve bu konuyu ikinci söylevinin ana teması haline getirmişti? Bu soru, Owen din konusunda gerçekten böyle düşünüyordu ve uzlaşma uğruna fikirlerinden fedakârlık etmekten de nefret ediyordu diye cevaplandırılabilir. Öte yandan, hiçbir sonuç elde etmeden, bir komisyondan öbürüne yollanmaktan artık bıkmış olmasının da bunda etkisi bulunabilir.

Zaten bunlar Owen'in yeni bağlandığı fikirler de değildi. Daha önce de gördüğümüz gibi, çocukluğundan beri dine karşı olumlu bir tutumu olmamıştı Owen'in.

İnsan karakterinin çevrenin bir ürünü olduğuna inanan Owen için insanlığın ilerlemesine engel olan şeylerin başında, insanların birbirlerini suçlamaları geliyordu. Oysa insan karakteri çevrenin bir ürünü olunca, insanlara yüklenebilecek bütün kusur, günah ve suçlar anlamsız hale geliyordu. İnsanların ellerinde olmayan nedenler yüzünden kazandıkları kötü alışkanlıklar için suçlanmaları temelden yanlıştı.

Fakat Owen yoksulların, içinde buldukları kötü çevre yüzünden kapıldıkları kötülükler nedeniyle suçlandıklarını görüyordu. O, suçun bu insanlarda değil çevrede olduğunu anlatmak istiyor, ama bu gerçeğin anlaşılmasına din engel oluyordu. Mademki insanları bu yanlışığa düşüren neden, dinsel inançlardı, o halde Owen'in dine karşı çıkması gerekiyordu.

Owen'in tutkuyla bağlandığı tek isteği, "Plan"ında öngör-

düğü Kooperasyon Köylerini gerçekleştirmektir. "Plan"ma karşı çıkan kimselerin anlayışsızlığını ise tek nedene, dinsel inançlara bağlıyordu. Owen'in inancına göre, bu yanlış inançlar olmasa, herkes "Plan"ı anlayıp benimseyecek ve herkes mutlu olacaktı!

Bu konuyla ilgili olarak şunu da belirtmemiz gerekir: Owen'in dine karşı bu ani ve sert çıkışı, daha sonraki yıllarda kendini gösteren peygamberce ve hayalci tutumunun ilk belirtisi olarak görülebilir. Bir çeşit vecd ve çılgınlık olarak nitelendirilebilecek olan bu tutum, Owen'in kendini insanlığın kurtuluşu uğruna çarmıha gerilecek bir kahraman gibi görmesine yol açmıştır.¹⁵

Owen'e göre, ikinci söylevini verdiği 21 Ağustos 1817 günü, "taassubun, batıl inancının ve hatalı dinlerin öldürücü darbeyi yedikleri" gün olmuştur.

Owen Aix-la-Chapelle Kongresinde

Londra'daki toplantılarda uğradığı başarısızlıklardan sonra New Lanark'a dönen Owen, 1818 yazında bir Avrupa yolculuğuna çıktı. Yol arkadaşı olarak yanında Fransız natüralistlerinden, o sıralarda Fransız Akademisinin sekreteri olan Georges Cuvier de vardı.

Yurtdışına yaptığı bu ilk yolculuk Owen için çok ilginç ve zevkli olmuştur. Owen Avrupa'da herhangi bir turist olarak değil, başarılı eğitimciliği, fabrikatörlüğü ve sosyal konular üzerindeki görüşleri dolayısıyla çok ün kazanmış bir kimse olarak karşılanmıştır. New Lanark'ı ziyaret etmiş olan Avrupalılar Owen'in adını ve başarılarını ülkelerinde de duyurmuş bulunuyorlardı. Ayrıca, *Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş* de Avrupa ülkeleri hükümetlerine, üniversitelerine ve önde gelen bilginlere yollanmıştı. İngiliz asilleri arasındaki dostlarından almış olduğu tanıtma mektupları da Owen'in Avrupa'nın yüksek çevrelerinde iyi karşılanmasını sağlamıştı.

Owen Paris'te, ileride Louis Philippe adıyla Fransız tahtına

çıkacak olan Orleans düküyle ve başbakanla görüşmüş, bilim adamları Pierre Simon Laplace ve Alexander von Humboldt ile dostluk kurmuştur.

O sıralarda Owen'in fikirleri Avrupa'da, özellikle "aydın despot" diye adlandırılabilir olan yöneticiler arasında çok ilgi toplamıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Owen halkın kendi sorunlarını kendisinin çözebileceğine inanmıyordu. İlk önce, iyiliksever, fakat otokratik bir tutumla "Plan" yürürlüğe konulmalıydı. Bunun ardından, sağlanacak daha iyi yaşama koşullarının ve eğitimin sonucu olarak insanların karakterleri düzelecek ve en sonunda da toplum kendi kendini yönetmeye bırakılacaktı.¹⁶

Owen'in kendini radikal reformcu görüşlerden dikkatle uzak tutmuş olması, vatandaşlarının yaşama koşullarını düzeltmek isteyen, fakat yetkilerini parlamentoyla paylaşmaktan veya daha geniş bir seçmen kütlesine oy hakkı tanımaktan yana olmayan yöneticilerin Owen'e ilgi duymalarını kolaylaştırıyordu.

Örneğin, genellikle en gerici politikacılardan sayılan Avusturyalı devlet adamı Klemens Metternich'in New Lanark eğitim sistemiyle ilgilenmesinde böyle gizli bir amaç vardı. Bu örnek, Owen'in fikirlerinin nasıl kolaylıkla otokratik bir rejimin amaçlarına hizmet için kullanılabilirliğini göstermektedir. Oysa iyi niyetli Owen, Metternich'in kendi görüşlerini içtenlikle benimsediğine inanmıştı.

Paris'te altı hafta kadar kaldıktan sonra İsviçre'ye geçen Owen burada Johann Heinrich Pestalozzi ve Jean Frederic Oberlin gibi eğitimcilerin okullarını ziyaret etti. Cenevre'de tanıştığı Sismondi¹⁷ Owen'in işçi sınıfının daha fazla tüketim ya-

16 A. M. Carr Saunders, P. Sargent Florence, Robert Peers, *Consumers's Co-operation in Great Britain, Co-operative Movement*, gözden geçirilmiş bası, Londra, 1942, s. 30.

17 İsviçreli tarihçi ve ekonomist Simonde de Sismondi (1773-1842) kapitalizmin eleştirisini yapmış, zanaatkâr ve köylülerin küçük mülkiyetine dayanan bir sistem kurmayı tasarlamıştı. Bu sistem, düzen ve huzuru sağlayacak bir hükümetin yönetimi altında işleyecekti. Ancak, Sismondi "genel oy" ilkesinin aleyhindeydi. Sismondi, İngiltere'yi de ziyaret etmiş ve makineleşmenin doğurduğu problemleri yakından incelemişti. *Ekonomi Politik'in yeni ilkeleri veya zenginliğin nüfusla ilişkileri (Nouveaux Principes d'économie politique ou la richesse dans ses rapports avec la population)* adlı eserini, İngiltere'yi gördükten sonra

pabilmesi konusundaki fikirlerini kabul ediyordu.

İsviçre'den sonra Alman Diet'inin toplandığı Frankfurt'a giden Owen İngiliz soylularının tanıtma mektuplarının yardımıyla burada da çok iyi karşılandı.

Owen Avrupa yolculuğuna Fransa, İsviçre ve Almanya'nın en aydın devlet adamları, insanseverleri ve bilim adamlarıyla, "bütün dünya ülkelerinde halk yığınlarını tehdit eden yeni güçler" ve "toplumun artan dertleri için en uygun çareler" üzerinde görüşmeler yapmak üzere çıkmıştı. Rakipleri Owen'in bu yolculukta nüfus artışı problemine çare olmak üzere gebeliği önleyici tedbirler üzerinde inceleme yaptığı yolunda iddialar ileri sürmüşlerdi. Oysa Owen, daha önce gördüğümüz gibi, üretimin nüfus artışını bol bol karşılayacak ölçüde artacağına inanmaktaydı. Bu bakımdan, ileri sürülen iddialar, Owen'in görüşleriyle çelişiyordu. Owen rakiplerinin iddialarını kesinlikle reddetmiş ve yolculuğu sırasında yaptığı görüşmelerde gebeliği önleyici tedbirlerin hiçbir zaman söz konusu olmadığını belirtmiştir.

Owen, Avrupa yolculuğunu yaptığı sıralarda toplanmış bulunan Aix-la-Chapelle¹⁸ Kongresini fırsat bilerek, görüşlerini zamanın en kuvvetli ülkelerinin devlet adamlarına sunmak fırsatını kaçırmadı. Owen, Aix-la-Chapelle Kongresine sunulmak üzere "Emekçi Sınıflar Adına Muhtıralar" yazmış ve bunları İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak hazırlamıştı. Muhtıralarını, konferansa katılan Rus Çarı Aleksandr'a sunmak istedi, fakat bu girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Çünkü otelinden ayrılmakta olan Çar bu kâğıtları koyacak yer bulamadığını ileri sürerek Owen'i atlatmıştı. Fakat konferanstaki İngiliz temsilcisi Lord Castlereagh, Owen'e daha önce verdiği söze uyarak, bu muhtıraları konferansa sundu.

Owen, "Emekçi Sınıflar Adına" sunduğu muhtıralarda, in-

yayınlanmıştır. Sismondi'nin, kapitalist ekonomi düzeni konusundaki eleştirileri şu üç noktada özetlenebilir: 1- Serbest rekabet, liberal iktisatçıların söylediklerinin aksine, menfaatlerin uyumunu ve koşullarda eşitliği değil, servetlerin temerküzünü doğuruyor. 2- Bu temerküz de fazla üretim ve buhranlara yol açıyor. 3- Büyük endüstrinin gelişmesi, işçi sınıfının durumunu düzeltmiyor, tersine, daha da kötüleştiriyor.

18 Bugün Almanya sınırları içindeki Aachen.

sanlık için bir bolluk çağıının gelmekte olduğu inancını belirtmeye önem vermiştir. Bu inancına göre, yeni üretim tekniklerinin uygulanmasıyla gerek tarımda, gerek endüstride herkese yetecek bir bollukta üretim yapılabilecekti. Owen “zenginlik herkesin isteklerini tatmin edebilecek bir bollukta yaratılabilir” diyordu. Owen’e göre, pamuk endüstrisine buhar makinesinin uygulanmasıyla sağlanan büyük üretim artışı bütün endüstri alanlarında elde olunabilirdi. Ayrıca, uygulanacak bilimsel tekniklerle yapılacak yoğunlaştırılmış tarım da çok büyük bir üretim artışını gerçekleştirecekti.

Owen “zenginliğin egemenliğinin ve zenginlik elde etme ve biriktirme isteğinden doğan kötülüklerin sona erme noktasında olduğunu” ileri sürüyordu. Aix-la-Chapelle’de toplanmış bulunan diplomatların dikkatini ekonomik sorunlara çekiyor ve onlara şöyle sesleniyordu:

Bugün için çözülmesi gereken büyük problem, yeterli bir zenginliğin nasıl yaratılabileceği değildir. Bu en kolay bir biçimde başarılabilir. Problem, herhangi bir ülkede, mevcut kurumları ve düzeni vakitsiz olarak bozmaksızın, bu zenginliğin toplum içinde herkese yararlı bir biçimde dağılımını sağlayabilmektir.

Sistemin değiştirilebilmesi için işin uluslararası çapta ele alınması gerekmektedir. Bu bakımdan Owen, konferansın, kendi görüşlerini incelemek ve büyük devletler arasında yapılacak bir sonraki konferansa bu konuda tavsiyelerde bulunmak üzere bir komisyon seçmesini istiyordu.

Aix-la-Chapelle Kongresinde Owen’in muhtıraları üzerinde görüşme yapılmış¹⁹ olmakla birlikte kongrece düzenlenen antlaşmalarda ve protokollerde bu muhtıraların etkisini gösteren bir sözcük bile yoktur. Ama Owen bir Fransız bakanını, kendisine, bu muhtıraların kongreye sunulmuş en önemli belgeler olarak kabul edildiğini söylediğini ileri sürmüştür.²⁰

19 Margaret Cole, *agy*, s. 129, not 1.

20 Harvey, *agy*, s. 84.

Owen'in görüşlerinin kongrede toplanan diplomatlar üzerinde nasıl bir etki yarattığını göstermesi bakımından şu olay ilginçtir: Dostları, Owen'le kongreye sekreterlik eden diplomat Friedrich Gentz'i bir ziyafette bir araya getirerek tartışmalarını sağlamak istemişlerdi. Ziyafette Owen bilimsel metotların uygulanması ve akli eğitimin sonucu olarak halkın bütün sınıflarının nasıl refaha kavuşacağını anlatırken, Gentz onun sözünü kesmiş ve şöyle demiştir: "Evet, bunu biz de gayet iyi biliyoruz. Fakat biz halk yığınlarının zengin ve bizden bağımsız olmalarını istemiyoruz. Sonra onları nasıl yönetebiliriz?"²¹

Owen, sekreterin bu itirafının gözünü açtığını, gerek yönetenleri gerek yönetilenleri, etkisi altında buldukları cehaletten kurtarmanın çok uzun ve güç bir iş olduğunu anladığını belirtir. Bunları gerçek çıkarlarına ve mutluluklarına engel olan çatışmalarından kurtarmak için çok sabırlı bir çalışma yapmak gerekiyordu. Bu çalışmada "yılan gibi zeki, güvercin gibi zararsız ve aslan gibi cesur" davranmalıydı.²²

Bir zamanlar "Plan"ını öven yazılar yayınlayan *The Times*'de, artık, iyiliksever Owen'le ince alay eden yazılar çıkıyordu. *The Times*'in Aix-la-Chapelle'deki muhabiri, Owen'in hükümdarları New Lanark'ı görmek üzere davet ettiğini ve hükümdarların, imparatorluklarını bırakıp, köylerin başına geçip geçmeyeceklerinin merakı değer bir konu olduğunu yazıyordu. Fakat Owen her şeye karşın yolculuğunun yararlı geçtiğine inanıyordu ve İngiltere'ye, yöneticilere görüşlerini kabul ettirmek için yeni teşebbüslere girişmek üzere döndü.

Emekçi Sınıflara Sesleniş

İngiltere, sonunda Peterloo Katliamı ile en yüksek noktasına ulaşan sosyal karışıklıklar içinde çalkalanırken,²³ Owen "Plan"ın kabulü için çalışmalarına devama başladı. Londra'daki iki toplantıdan ve Aix-la-Chapelle Kongresinden sonra, "Plan"ın hükümet tarafından bütün yurttan uygulanması umudu ortadan kalkmıştı.

21 Margaret Cole, *agy*, s. 130.

22 Edmund Wilson, *To the Finland Station*, s. 94.

23 Bkz. yukarıda "1815 Barışından Sonra İngiltere" bölümü.

Ama Owen şimdi gayretlerini yerel yönetimlere ve zengin sempatizanlara yöneltmiş bulunuyordu. Hiç olmazsa küçük çapta bir örneği gerçekleştirerek, daha geniş uygulamalara hazırlık yapmak istiyordu.

Owen'in, "Plan"ının "yoksullar tarafından değil, yoksullar için" uygulanması fikrinde bir değişiklik yoktu. Yoksulları kurtarmak için yoksullara değil, yine zengin ve güç sahibi kimsele-re başvuruyordu.

İşçiler arasında 1818 ve 1819 yıllarında baş gösteren karışıklıklar, Owen için, sadece genel hastalığın bir belirtisiydi. Kendi "Plan"ının uygulanmasıyla sağlanacak sosyal düzen ise doğrudan doğruya hastalığı ortadan kaldıracaktı.

Owen, bir halk hareketinin önderi olarak değil, yine halkın iyiliksever bir efendisi olarak ortaya çıkıyordu. Hunt ve Cobbett gibi radikal önderlerin yönetimindeki halk hareketi, Owen'in inancına göre, tamamıyla yanlış yoldaydı; yeterli bilgi ve eğitimden yoksul olan halkın eline siyasal iktidarı vermekle hiçbir sorun çözülmez, tam tersine, toplum çok kötü sonuçlara götürülürdü.

1819 başlarında, Londra gazetelerinde "Emekçi Sınıflara Sesleniş" (Adress to the Working Classes) adıyla bir yazı yayınladı. Fakat adının akla getirebileceğinin aksine, bu "Sesleniş"te, bir sınıfı diğer bir sınıfa karşı harekete geçmeye çağıran herhangi bir ifade yoktu. Owen, bu yazısıyla, bütün sınıfların çıkarlarının gerçekte aynı olduğunu belirtmeye önem vermiştir.

Owen, işçilerin durumunun, "düşman" ve "baskıcı" olarak gördükleri insanların ellerinde olmayan nedenlerle böyle olduklarını ileri sürüyordu. Bu, onların kusuruyla değil, toplum düzeninin sonucu olarak ortaya çıkmış bir durumdu.

Mevcut düzen bazı insanları iktidar, kazanç ve ayrıcalık sahibi yapmıştır. Bu durum böyle devam ederse, zenginle yoksul arasındaki çatışma hiçbir zaman bitmeyecek ve iktidarı ele geçiren, güçsüz bulduğunu ezecektir. İşçilerin durumunun düzelmesi ise, her şeyden önce, zenginle yoksul arasındaki hiçbir tarafa yararı olmayan bu çatışmanın sona ermesine bağlıdır.²⁴

24 Owen, "An Address to the Working Classes", *A New View of Society...*, s. 149.

Owen'e göre, işçiler "bütün Avrupa'da, ayrıcalıklı sınıfların, rahat bir hayat yaşayabilmelerini sağlayacak olanakları kendilerine ayırabilmek amacıyla, işçileri ezmek istediklerine" inanmaktan vazgeçmelidirler. Kendilerinin elde edecekleri iyi koşulların ayrıcalıklı sınıflara hiçbir zarar vermeden gerçekleşeceğine onları inandıracak yolda davranmalıdırlar. Böylece işçilerin ulaşacağı iyilikler, gerçekte, ayrıcalıklıların da mutluluğunu arttıracaktır.

Owen, sonuç olarak, "zengin ve fakir, yöneten ve yönetilen herkesin, gerçekte tek bir çıkarı olduğunu" ileri sürüyor ve işçilere şöyle sesleniyor:

Yüksek sınıflar artık sizleri alçaltmak istememektedirler. Onların istediği, sadece, sizin yararınız için önerilecek herhangi bir değişikliğin, hiç olmazsa, şimdi sahip oldukları çıkarların ellerinden çıkması sonucunu doğurmamasıdır. Bu duygu da tamamıyla doğaldır. Eğer onların yerinde olsaydınız, siz de aynı şeyi isteyecektiniz.

Yönetici çevrelerin işçi hareketlerine karşı en şiddetli baskı tedbirlerine başvurmakta olduğu 1819'da yayınlanan bu "Sesleniş"te Owen'in bu baskıları kötileyen en küçük bir imada bile bulunmaması, radikal işçi önderlerini son derece kızdırmıştı.²⁵

Owen ise bu sıralarda bir yandan Leeds şehri Yoksullara Yardım yöneticilerinin New Lanark'a yaptıkları ziyaretlerle ilgileniyor, bir yandan da "Plan"ının desteklenmesi için Londra'da yeni bir komisyonun kurulmasına uğraşıyordu.

Bu komisyon sonunda kurulmuş, fakat yaptığı toplantılar sonucunda, Owen'in "Plan"ının ilkelerinden çok uzak bir tasarı hazırlamıştı. Tabii, yapılan bu yeni girişim de, daha önce olduğu gibi, hiçbir sonuç vermedi. Yalnız, bu komisyona birçok soylu kişinin üye olarak katılmış olması, Owen'in yüksek çevrelerdeki itibarını bütünüyle kaybetmemiş olduğunu göstermektedir. Üstelik bu komisyon, Owen'i dinsizlik ithamlarına karşı korumak için, raporunda şunları da belirtmişti: "Bay Owen'in, çalıştırdığı kimselerin dinsel görüşlerini değiştirmeye herhangi

bir biçimde uğraştığı görülmüş değildir." Komisyon, Owen'den dinsel görüşlerini açıklamasını istememiş, fakat kendisinin iyiliksever ve samimi bir kimse olduğunu belirtmiştir.²⁶

Bu komisyon, toplantılarına devam ederken, Owen Lanark bölgesinde yapılan ara seçimlerinde parlamento için adaylığını koymuştu. Bu seçimi, kendi deyimine göre, sadece 4 oy farkla kaybetmiştir. Owen ertesi yıl yapılan genel seçimlere de katılmış ve yine kendi deyimine göre, biraz da rüşvetin rol oynaması yüzünden kaybetmiştir. Fakat seçilmiş olsaydı bile parlamentoda başarı kazanamayacağı, politika alanında daha önceki başarısızlıklarına bakılarak söylenebilir.

Owen Ekonomik Görüşlerini Açıklıyor

Owen yeni yeni teşebbüslere girişmekte iken, İngiltere Bankası 1797'den beri bırakılmış bulunan "altın esası"na dönüş kararı almış bulunuyordu. İşçilerin içinde buldukları kötü koşullar bu yeni kararla bir kat daha kötüleşmişti. Owen altın esasına dönülmesine şiddetle karşı durmuş ve bu kararın etkisiyle genel olarak düşen işçi ücretlerine karşın New Lanark'ta ücretleri indirmemişti. Owen'in bu davranışı ve New Lanark'ta hâlâ devam eden başarısı, Lanark bölgesi yöneticilerinin işçi sorunlarıyla ilgili olarak kendisine başvurularına yol açmıştı. Owen yapılan çağrıyı hemen kabul etmiş ve kısa zamanda hazırladığı bir raporu ("Report to the County of Lanark") 1 Mayıs 1820'de, Lanark yerel yönetimi yetkililerine sunmuştur. Owen'in bu raporu, getirdiği öneriler ve görüşler bakımından, sadece Lanark bölgesindeki işsizlik ve Yoksullara Yardım problemlerinin çapını çok aşan bir niteliktedir.

Bu raporda Owen, görüşlerini 1817'dekinden çok daha soğukkanlı ve açık bir biçimde ortaya koymuştur. "Plan"ma karşı yapılmış olan eleştirilerden yararlanarak fikirlerini geliştirmiş ve özellikle ekonomik alanda kesin görüşlerle ortaya çıkmıştır.

Owen'in burada ilk defa olarak ayrıntılı bir biçimde açıkladığı ekonomi doktrininin esası şudur:

26 G.D.H. Cole, *agy*, s. 218-19.

- 1- Bütün zenginliklerin ve ulusal refahın kaynağı, uygun bir biçimde yönetilen el emeğidir.
- 2- Uygun bir biçimde yönetildiği zaman, emek; topluma, emekçiye rahatça yaşamak için gerekli olan giderlerden çok daha fazla zenginlik kazandırır.²⁷

Owen, ayrıca, Malthusçu görüşlere karşı eleştirilerini de tekrarlamakta ve uygun bir biçimde yönetilecek emeğin yaratacağı değerlerin nüfus artışının gerektireceği tüketim fazlasını bol bol karşılayacağını belirtmektedir.

Owen yaratılan zenginliğin toplum içindeki dağılımı sorunu üzerinde de durmuştur. Ancak, bu konuda öne sürdüğü çare, özel mülkiyet ve rekabet ilkelerini reddeden bir kimseden umulandan çok farklıdır: Owen üretim araçlarının ve zenginliğin dağılımının sosyalizasyonun değil, sadece değer ölçüsü olarak altın esası yerine "emek esası"nın kabulünü istemektedir. Bu konuda şunları ileri sürmüştür:

Dünyanın uygar bölgelerinde, bu amaç için çok uzun zamandan beri altın ve gümüşün kullanıldığı bir gerçektir. Fakat bu madenler sadece yapay ölçülerdir ve uygulamada çok eksik ve uygunsuz kalmaktadırlar.

Bu yapay değerler, "toplumun genel ilerlemesini geciktiriyor." Öyle ki, bu konuda "para, bütün kötülüklerin kaynağıdır" denilebilir.²⁸

Owen'e göre, parlamentonun 1797'de kabul edilen bir yasayla altını değer ölçüsü olmaktan çıkarmasının nedeni zenginliğin hızla artmış olmasıydı. Çünkü deneyler, altın ve gümüşün İngiliz endüstrisinin yarattığı zenginliği temsil etmediğini göstermiş bulunuyordu. "Bu madenlerin cehaletin kendilerine yüklediği görevleri artık yerine getiremez olmaları toplum için yararlı olmuştur."

Altın esasının bırakılmasıyla, değer ölçüsü olarak İngiliz Bankasının çıkardığı kâğıtlar kabul edilmişti. Bu da toplumun

²⁷ Owen, "Report to the County of Lanark", *A New View of Society...*, s. 246.

²⁸ Owen, "Report to the County of Lanark", s. 249. Owen'in bu konudaki görüşlerini uygulama çabaları için bkz. ileride "Owen İşçiler Arasında" bölümünde "Emek Pazarları".

–gerçekten değerli olsun olmasın– herhangi bir şeyi, yasal değer ölçüsü olarak kabul edebileceğini gösteriyordu. Nitekim şimdi de, 1797’de yetersiz olduğu ileri sürülerek bırakılan eski yapay ölçüye dönülmüştü.

Owen, bunları açıkladıktan sonra, “değer ölçüsü” konusundaki fikrini şöyle ortaya koymuştur:

“Doğal değer ölçüsü, ilke olarak, insan emeği veya birlikte kullanılan el ve akıl gücüdür.”²⁹

Bu ilkenin hemen uygulanması kesin bir gerekliliktir ve çok yararlı olacaktır. İnsan emeğinin veya gücünün kişiden kişiye değişmesi, bir ortalamanın bulunmasına engel değildir. Nitekim güçleri birbirinden farklı olan atlar için de, bilimsel amaçlarla, bir ortalama “beygir gücü” ölçüsü bulunmuştur. Aynı yolla, ortalama insan gücü de hesaplanabilir. Bu, bütün zenginlikler için bir ölçü olarak kabul edilir ve üretilen her malmın değeri bu ölçüye vurularak bulunur. Böylece her malın diğer mallarla “mübadele değeri” ortaya çıkmış olur, insan emeği doğal değerini kazanır ve bu değer bilim ilerledikçe daha da artar.

Pilot Kooperasyon Köyleri ve Hükümetle İlişkileri

Owen, Lanark yerel yönetimine sunduğu raporda toplu-
mun yeniden düzenlenmesi konusu üzerinde yine durmuş; tarım ve küçük endüstri esasına dayanan Kooperasyon Köyleri kurulmasını öngörmüştür. Bu köylerin kurulması pilot köylerle başlayacaktır. Pilot köyler toprak sahipleri, kapitalistler veya Yoksullara Yardım giderlerinden kurtulmak isteyen yerel yönetimler tarafından ya da “mevcut sistemin kötülüklerinden kendilerini kurtarmak isteyen çiftçilerin, orta sınıfın ve emekçi sınıfların, makinistlerin ve tacirlerin” meydana getirecekleri birlikler tarafından kurulacaklardır.

Owen köylerde herkesin tek bir iş ve meslek sahibi olması biçimindeki “doğal olmayan” meslek ayırımına karşıdır. Ona göre,

29 Owen, “Report to the County of Lanark”, s. 246.

kurulacak köylerde 12 yaşına kadar çocuklar her konuda bilgi kazanarak yetiştirilmeli, sonra da kendilerine en uygun mesleklere girmelidirler. Fakat bunlar seçtikleri mesleğe bütün ömürlerince bağlı kalmayacaklar, zaman zaman başka işlerde de çalışacaklardır. Bunu mutluluğun sağlanması için gerekli görmektedir.

Owen, kurulacak Kooperasyon Köylerinin yönetimi konusunda, "Plan"ının ilk biçiminde ileri sürdüğü görüşleri tekrarlamıştır. İyi düzenlenmiş bir toplumda yönetim, geniş ölçüde, kendi kendine işleyen bir mekanizma olacaktır.

Topluluğun genel işleri belirli bir yaştaki (örneğin 25-45 yaş arasında) herkesin katılacağı bir kurul tarafından yürütülecektir. Owen'in yönetim konusundaki görüşlerinin demokrasi ilkelerinden uzak oluşu burada da kendini göstermiştir. Toprak sahipleri ve kapitalistler ile yerel yönetimler tarafından kurulacak köylerin yönetimi için "yaşlılar kurulu" bile söz konusu değildir. Bu köyler, kurucularının koydukları ilkelere göre ve bunların atayacakları memurlar eliyle yönetileceklerdir.

Owen'e göre, kurulacak adil ve doğal düzenle insanlar seçimlerin yarattığı bütün "kötülüklerden" kurtulmuş olacaklardır. Owen'in, geçirdiği başarısız iki seçim denemesinden sonra seçimlerin "kötülüğü" sonucuna vardığı düşünülebilirse de, seçim, parlamento gibi politik kurumlara öteden beri karşı olduğu bir gerçektir.

Owen'in seçimleri küçümseyen bu görüşleri, en büyük amaçları parlamento seçimlerinden reform yapılmasını sağlamak olan radikalleri öfkeden çıldırtacak nitelikteydi.³⁰

Owen ise köylerin hükümetle ve "eski toplum"la ilişkileri üzerinde dururken merkezî hükümetin yapısında hiçbir değişiklik yapılmasını öngörmüyordu. Köylerin hükümetle tek ilişkileri, gerekli vergileri ödemelerinde görülecekti. Mevcut düzende toprak, kapital ve emek üzerinden ne kadar vergi alınıyorsa, aynı miktar vergi kurulacak köylerden –üstelik daha kolaylıkla– toplanacaktı. Öte yandan, kurulacak bu yeni toplum düzeni suçları ve kötülükleri önleyeceğine göre, mahkemelere, cezaevlerine ve cezalara gerek kalmayacağı için, vergi yükü kendiliğinden hafiflemiş olacaktı.

30 Margaret Cole, *agy*, s. 140.

Kooperasyon Köyleri savaş zamanında da hükümetin yardımcısı olacaktır. Çünkü bu köylerdeki çocuklar sağlıklarını ve güçlerini arttıracak eğitimlerle yetiştirilecekler ve gerektiği zaman "yurdun en iyi savunucuları" olarak hizmet göreceklerdir.

Sonuç olarak, bir Kooperasyon Köyü hükümetin "eski toplum"da aynı büyüklükteki bir köye yaptığından çok daha az masraf yapmasını gerektirecek, buna karşılık, ülkeye daha çok yarar sağlayacaktır.

Bu köylerde yaşayacak insanlar kuracakları yeni toplum düzeni içinde, bencilce birikim yapma duygusundan uzak bulunacakları için, gerektiğinden fazla mal üretimi problemi ortaya çıkmayacaktır. Kooperasyon Köyleri, kural olarak, kendilerine yetecek ölçüde üretim yapacaklardır. Buna sadece vergileri ve yatırılmış kapitalin faizini, hasta ve yaşlıların geçimini ve bir de diğer köylerden alınması gereken malları karşılayacak üretim eklenecektir. Ayrıca, çok geçmeden, verimlilik öylesine artacaktır ki, köyde herkes temel ihtiyaçlarını karşıladıktan başka, canının çektiği malı ortaklaşa dükkândan serbestçe alacaktır.³¹

Lanark yerel yönetiminin yöneticileri, Owen'in fikirleri karşısında biraz şaşırılmış olsalar da bunları saçma bulmamışlardı. Owen'in görüşlerini incelemek üzere yeni bir komisyon kuruldu. Zengin bir Lanarklı, arazisini bu komisyonun emrine verdi. Fakat daha önce olduğu gibi, bu sefer de uygulamaya geçilemedi.

Lanark bölgesi dışında da Owen'e karşı ilgi tamamıyla kesilmiş değildi. 1821 ve 1823'te, görüşlerinin Avam Kamarası önüne getirildiğini görüyoruz. Ayrıca İngiliz ve Yabancı İnsan-severler Derneği adında bir örgüt, 1822'de Londra'da topladığı, tanınmış kimselerin katıldığı bir konferansta, Owen'in görüşlerine dayanarak bir denemeye girişmek için para toplamaya çalıştı. Fakat bunlar da hiçbir sonuca ulaşamayan çabalar olarak kaldı.³²

31 Owen, "Report to the County of Lanark", s. 289.

32 Margaret Cole, *agy*, s. 142.

Owen Yeni Dünya'da: New Harmony Deneyi

1822'de bir İrlanda yolculuğuna çıkan Owen burada da ilgiyle karşılandı. Owen, İrlanda adasının, o zamanki nüfusu olan 7 milyondan çok daha fazla insanı rahatça yaşatabilecek kadar zengin olduğunu ileri sürüyordu. Fakat buna karşın ülkenin her yanında korkunç bir sefalet hüküm sürmekteydi. Owen'e göre, bu sefalet, İrlanda halkının yanlış bir sistem altında çalışmasından ileri geliyordu.

18 Mart 1823'te Dublin'de düzenlediği büyük bir toplantıda, İrlanda halkının kurtuluşu için planını açıkladı. Toplantıya seçkin kimseler katılmış ve belediye başkanı da başkanlık etmişti. Owen, 3 saat süren uzun söylevinde, yine dine hücum etmekten geri durmadı. Oysa dinleyiciler arasında bir hayli de din adamı bulunuyordu. Bunlar "köylülerin, Owen'in 'kışlalarında' oturmaktansa, kendi kulübelerinde oturmayı tercih edeceklerini", Owen'in teklif ettiği sistemin, toprak sahibi ile kiracı arasındaki kutsal bağı koparacağını ve "zenginle fakir arasındaki farkı ortadan kaldıracığını" ileri sürüyorlardı. Bir din adamı da halkı "İncil'i Owen'in kitabına, İsa'yı Owen'in metafizikğine feda etmemeye" çağırmıştı.¹

İrlanda yolculuğuna çıktığı sıralarda Owen New Lanark üzerindeki kontrolünü artık tamamıyla kaybetmeye başlamıştı. Dindar ortakları özellikle okullardaki dans dersleri gibi uygulamalara bir son vermek üzere bu sırada kesin olarak harekete geçtiler. 1824 Ocağında yaptıkları bir anlaşmayla, Owen'in ilkelilerinin uygulanmasının durdurulmasını kararlaştırdılar.

1 Harvey, *agy*, s. 90-91.

Owen ise artık New Lanark'la ilgisini kesmeye başlamıştı bile. O şimdi fikirlerini yepyeni bir çevrede, Yeni Dünya'da uygulamak için hazırlıklara girişiyordu. Owen'i bundan sonra Amerika'da ideal topluluklar kurmaya çalışırken görüyoruz.

Owen'in girişmeye karar verdiği yeni ve daha köklü bir deneme için Amerika topraklarını seçmesi yerinde bir davranıştı. O çağlarda Amerika, "bozulmuş" Avrupa geleneklerinin henüz giremediği bir ülke olarak görülüyordu. Binlerce göçmen Avrupa'dan Amerika'daki bu "vaat edilmiş toprağa" göç ediyor, talihlerini bu Yeni Dünya'da denemeye geliyorlardı. Amerika, sınırsız genişlikteki toprakları ve doğal zenginlikleriyle, her türlü denemeye açıktı. Üstelik bu ülkede geniş yetkili merkezî bir hükümet kurulmamış olduğundan, genel olarak hükümetin müdahalesi de çok zayıftı.

Owen Amerika'yı ticaret düşüncesinin ve sınıflar arası düşmanlığın egemenliği altına girmemiş bir ülke olarak görüyordu. Doğal bir toplum düzeninin koşullarına daha yakın durumda bulunan bu ülkede yapılacak girişimler daha az engelle ve güçlkle karşılaşacaktı. Yeni Dünya'nın geniş ufukları insanlara daha serbest bir hava vaat etmekteydi.

Öte yandan, Amerika birçok ideal topluluk kurma denemelerine de sahne olmuş bulunuyordu. Avrupa'dan gelen göçmenler Amerika'nın çeşitli yerlerinde birçok topluluk kurmuşlardı. Bunlar genellikle din kardeşliğine ve yardımlaşmaya dayanan, köy biçiminde topluluklardı.

Owen bu topluluklardan biri olan "Shaker"leri tanıtmak amacıyla yayınlanan bir kitapçığa, 1817'de yazdığı önsözde, bu denemeyi "birlikte çalışma ve birlikte harcama ilkesinin sonuçlarının basit, fakat inandırıcı bir delili" olarak nitelemişti.² Bu sözlerin de gösterdiği gibi, Amerika'da kurulan topluluklara karşı ilgi duyuyordu. Bu topluluklardan "Rappite"lerin³ kur-

2 Morton, *agy*, s. 34.

3 "Rappite"ler, 1803'te Amerika'ya göçmüş George Rapp'ın bin kadar Alman köylüsüyle birlikte meydana getirdiği bir topluluktur. Bunlar sofu, namuslu ve çok çalışkan insanlardı. Oturdıkları köyü gayet güzel imar etmişler ve kısa zamanda zengin olmuşlardı. Topluluk üyelerinin evlenmeleri yasak edilmiş olduğundan 20. yüzyılın başlarında topluluğu sürdürecekt hiç kimse kalmadı ve "Rappite"ler ortadan kalktı.

dukuları köyü satmak istediklerini öğrenince hemen almaya karar verdi. O kadar çabuk karar vermişti ki, "Rappite"lerin satım için İngiltere'ye yolladıkları temsilci bile bu işin bu kadar kolay olmasına şaşıtı.

Owen zaten çabuk karar veren bir insandı ve ayrıca Amerika topraklarını da bir deneme için çok çekici buluyordu. Fakat bütün bu nedenlerden başka, Owen'in artık İngiltere'de ve genel olarak Avrupa'da fikirlerini uygulamaya koyamayacağını anlamış bulunması da kararında rol oynamış olsa gerekti. Hiçbir sonuç almadan, bir komisyondan öbürüne, bir toplantıdan ötekine sürüklenerek enerjisini tüketmek istemiyordu. Öte yandan, New Lanark'ın yönetimi de artık elinden çıkmış durumdaydı.

Yepyeni ve tamamıyla kendi kontrolü altında olarak yapılacak bir deneme için yepyeni bir çevre gerekiyordu. Bu da en iyi Amerika'da gerçekleşebilecekti. İnsan çevrenin bir ürünü olduğuna göre, yeni bir çevrede kurulacak olan ideal bir topluluk yepyeni insanlar yaratacağı.

Owen bu düşüncelerle 1824 Kasımında Amerika'ya gitti. Burada da aydın çevreler kendisine yakın ilgi gösterdiler. Owen daha Amerika'ya gelmeden önce bu ülkede tanınmaktaydı. 1821 sıralarında, Owen'in ilkeleri üzerine ideal topluluklar kurmak amacıyla New York'ta bir dernek oluşturulmuştu. New Lanark'a gelen Amerikalı ziyaretçiler de Owen'i Amerika'da iyiliksever ve başarılı bir sanayici olarak tanıtmışlardı. Dine karşı hücumda bulunmuş olması da bu yeni ülkede, İngiltere'de olduğu kadar düşmanlık çekmiyordu.

Owen, Amerika'ya gelir gelmez, görüşlerini yaymak için çalışmaya girişti. Çıktığı gezilerde her fırsattan yararlanarak, tasarladığı Yeni Toplum Düzeni'ni anlatmaya çalışıyor ve her zaman dinleyici buluyordu. 25 Kasım 1824'te Washington'a geldiği zaman, başkentin seçkin çevreleri tarafından çok iyi karşılandı. Cumhurbaşkanı seçilmiş, fakat henüz göreve başlamamış bulunan John Quincy Adams (1767-1848) ve maliye bakanıyla görüşmeler yaparak fikirlerini anlattı. Washington'a ilk gelişinde bu şehirde fazla kalmayan Owen alacağı köyü görmek ve satış işlerini tamamlamak üzere "Rappite"lerin köyüne doğru yola çıktı.

"Harmony" [Uyum] adı verilmiş olan bu köyde "Rappite"ler elbirliğiyle çalışarak çok üstün bir refaha ulaşmışlardı. Toprak çok verimliydi. Ayrıca, pamuklu ve yünlü kumaşlar dokuyan tezgâhlar kurulmuştu. "Rappite"ler kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan başka, elde ettikleri üretim fazlasını satarak çok para kazanmışlardı. Köyde, halkın ikameti için evler, kilise, okul ve dükkânlar gibi, her türlü ihtiyacı karşılayan binalar vardı. Rappite'ler bütün bunları, olduğu gibi Owen'e bırakıyorlardı.

Owen New Harmony [Yeni Uyum] adını verdiği köyü satın alır almaz, görüşlerini açıklamak üzere yeniden geziye çıktı. 1825 Şubatında Washington'da John Q. Adams'la yeni görüşmeler yaptı, ayrıca, Cumhurbaşkanı James Monroe ile de görüştü.

Washington'a bu ikinci gelişinde, Owen'in çok seçkin dinleyiciler önünde iki söylev verdiğini görüyoruz. *Yeni Bir Toplum Düzeni Konusunda Söylevler (Discourses on a New System of Society)* adıyla yayınladığı bu söylevleri dinleyenler arasında görevi sona eren ABD Başkanı Monroe ve yeni cumhurbaşkanı seçilmiş Adams başta olmak üzere, Yüksek mahkeme ve Temsilciler Meclisi üyeleriyle senatörler bulunuyordu.

Amerika'daki kampanyasını açış niteliğinde olan bu söylevinde Owen önce o güne kadar yaptıklarını anlatmıştır. Bir fabrikatör olarak başarılarını, New Lanark'taki çalışmalarını ve yeni bir sosyal düzen kurulması için yaptığı girişimleri açıklamıştır.

Owen Amerikalılara şöyle sesleniyordu:

Zorlu bir mücadele ile politik özgürlüklerinizi kazanmış bulunuyorsunuz. Fakat henüz, gerçek akli özgürlüğü elde edemediniz. Buna sahip olamazsanız, politik özgürlükleriniz de tehlike içinde olacak ve çok değersiz kalacaktır.⁴

Owen, bütün ticaret düzenini bir "aldatmaca" olarak niteledikten sonra, kendisinin New Harmony'de yeni bir toplum düzeni kuracağını açıklamıştır. İyimser Owen bu yeni teşebbüsünün gerçekleşmesi için de zengin kimselerin ve Amerika'daki Eyalet hükümetlerinin yardım edeceğini ummaktadır.

4 Harvey, *agy*, s. 99-100.

Owen bu söylevinde kendisinin bir "dünya yurttaşı" olduğunu ileri sürmüş ve ilk defa olarak bir "akli din" (*rational religion*) kurmak niyetinde olduğunu da açıkça belirtmiştir. Bu din basit gerçeklere dayanmaktadır. Owen Amerikan Anayasasının sağladığı din özgürlüğünden, bu "akli din" in de yararlanmasının sağlanmasını istemektedir. Owen'ın inancına göre, bu din bencilliği öldürecek, yeni bir sosyal düzen kuracak ve "bütün insanlar arasında sürekli barışı ve iyi niyeti sağlayacaktır." Bütün bunlar, elbirliği ile çalışma ilkesine dayanan bir topluluk içinde gerçekleşebilecektir. Owen, sonunda, "bütün uluslardan, çalışkan ve iyi niyetli insanları" New Harmony'ye gelmeye ve yeni toplum düzenini yürürlüğe koyma çabalarına katılmaya çağırmıştır.

Owen'ın *Söylevler*'inde açıkladığı görüşler, dinleyicileri arasındaki seçkin Amerikalıların hepsi tarafından kabul edilmişse de büyük bir saygı ve dikkatle dinlenmişti. Thomas Jefferson ve James Madison gibi önde gelen fikir ve politika adamları Owen'le günlerce süren görüşmeler yapmışlardı.

Jefferson, Owen'ın ahlaki ilkelerinin, insanseverliğinin ve insanların eşitliği konusundaki görüşlerinin övgüye değer olduğunu belirtmiştir. Fakat Owen'ın ilkelerinin -küçük topluluklarda başarıyla uygulanabilirse de- bütün ABD çapında aynı sonucu veremeyeceğini ileri sürmüştür. Madison ise Owen'e Malthusçu görüşlerle karşı çıkmıştır.

Owen'ın görüşleri, kabul edilsin edilmesin, çok ilgi toplamış ve kendisi Temsilciler Meclisi üyeleri önünde de iki konuşma yapma olanağını bulmuştur.

Owen'ın New Harmony'ye "bütün uluslardan çalışkan ve iyi niyetli insanları" çağırması üzerine, yüzlerce kişi bu köye akın etmeye başlamıştı. İlk haftalar içinde gelenlerin sayısı 800'ü bulmuştu. Fakat bunların çoğu, iyi niyetli olsalar bile, çalışkan olmaktan uzak kimselerdi. Hiçbir iş yapmayan ve sadece teorik problemler üzerinde tartışmalarla vakit geçiren aydınlar ya da yeni bir çevrede rahatlık ve macera arayan kimseler çoğunlukta idi. Ama hemen hemen hepsi, cehalet ve sefaletin olmadığı, çocuklarının ideal bir eğitim görecekleri bir toplulukta yaşamanın heyecanı içindeydiler.

Owen'ın yanma yardımcı olarak aldığı oğlu William, hiçbir

elemen den geçirilmeden her gelenin köye alınmasına engel olmaya çalışmış ve özellikle ihtiyaç duyulan usta işçilerin kabulünü istemiştir. Fakat Owen, sonsuz iyimserliğiyle, her gelenin New Harmony'ye alınmasını savunmuş ve hiçbir eleme yaptırmamıştır. Onun inancına göre, bu düzenli çevrenin etkisiyle, her gelen insan en kısa zamanda topluluğa en yararlı bir ye haline gelecekti.

Joad'a göre, New Harmony'ye yalnız renkli insanlar (zen-ciler) kabul edilmemiştir.⁵ Başka kaynaklarda bunu doğrulayan bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, New Harmony'de beyaz ırk dışında kimselerin bulunduğu da belirtilmiş değildir.

Owen 1825 baharında New Harmony'ye geldiği zaman, ilk işi, topluluğu düzenlemeye girişmek oldu. New Harmony'de bütün gözler Owen'e bakıyordu. Eskiden "Rappite"lerin toplantı salonu olan yerde yapılan toplantıda verdiği söylevde, New Harmony halkına şunları söylemiştir:

Bu ülkeye, tamamıyla yeni bir toplum düzeni kurmak, cahil ve bencil düzeni aydın ve sosyal bir düzene dönüştürmek için geldim. Bu yeni düzen, yavaş yavaş, bütün çıkarları bir tek çıkar halinde birleştirecek ve bireyler arasındaki bütün çatışma nedenlerini ortadan kaldıracaktır.

Owen, bundan sonra, New Harmony'ye katılan üyelerin "eski dünya"da kazanmış olabilecekleri kötü alışkanlıklar üzerinde durmuş ve New Harmony'nin bu alışkanlıklardan kurtulma yarışında "yarı yol" niteliğinde olduğunu ileri srmuştr. Owen şöyle diyordu:

Her yaştan kadın ve erkekler için, kklklerinden beri edinmiş oldukları alışkanlıkları değiştirmek kolay bir işi değildir. Başlangıçta birçok güçlüklerle karşılaşacaklardır. Kurtuluşa doğru çalışmalar yürütülürken, eski duygularla çok mücadele etmek gerekecektir. Fakat bu mücadelenin kısa süreli olacağına ve hem kendimiz, hem de başkaları için çok yarar sağlayacağına eminim.

5 Joad, *agy*, s. 10.

Bu hatırlatmadan sonra Owen, istemeye istemeye, başlangıçta üyeler arasında para bakımından belirli bir ölçüde eşitsizlik bulunacağını, fakat bunun sadece kısa bir süre için söz konusu olduğunu, sonunda tam eşitliğe ulaşılacağını belirtmiştir.⁶

Gelirler arasındaki eşitsizliğin başlıca nedeni, yüksek bir hayat düzeyine alışmış bulunan bilim adamlarını New Harmony'ye çekebilmek isteğiydi. New Harmony'ye sermayelerini ve bilgilerini getiren bu kaliteli üyeler fazla gelir sahibi olacaklar, fakat gelirler arasındaki eşitsizlik hiçbir zaman statüler arasında bir eşitsizlik olduğu anlamına gelmeyecekti.

New Harmony'de kurulmuş bulunan bu "yarı bireyci" düzen, ideal bir ortaklaşa topluluk düzenine geçiş için bir "ara dönem" olarak düşünülmüyordu.

New Harmony'nin yönetim ilkelerini belirten ilk anayasayı Owen tek başına hazırlamıştır. Demokratik ilkelere yer veremeyen bu anayasaya göre, New Harmony üç yıllık bir süre için Owen'in tam kontrolü altında bulunacak ve üyelerin yönetime katılmaları söz konusu olmayacaktı. New Harmony'de üyeler için çıkarılan gazetede yayınlanan bu anayasa, topluluğun kuruluş amacını şöyle açıklıyordu: New Harmony "üyelerin karakterlerini ve içinde buldukları koşulları düzeltmek ve onları ortak mülkiyete dayanan bağımsız topluluklara katılmak üzere hazırlamak için" kurulmuştur. Üyeler statü bakımından eşittirler ve uygulamada mümkün olduğu kadar eşit işlem göreceklendir.

Anayasaya göre, topluluğu, üyeleri doğrudan doğruya Owen tarafından atanacak bir komite yönetecektir. Fakat Owen gerçekte sadece dört üye atamış, komitenin geri kalan üyeleri topluluk tarafından seçilmişlerdir.

Anayasa her ailenin, köyün ortaklaşa mağazasından gerekli malları alabilmesi için bir hesap açılmasını öngörmüştür. Buna göre, her üyenin en çok 180 dolarlık borçlanması mümkündür.

Kadınların üye sayılabilmesi ve ortaklaşa mağazadan alışveriş yapabilmeleri, toplum için çalışmalarını koşuluna bağlamıştır.

6 Harvey, *agy*, s. 104-105.

Anayasada, topluluk üyelerinin çocukları için, mümkün olan en iyi eğitimin sağlanacağı da belirtilmiştir. Gerçekten, New Lanark'ta olduğu gibi, New Harmony'de de en başarılı uygulama okullarda olmuştur.

Owen, fikirleri bakımından, dine ve din eğitimi karşı olmakla birlikte, Anayasaya din ve vicdan özgürlüğünün mutlak olarak tanınacağı yolunda hükümler de koymuştur.

Bu anayasa, New Harmony topluluğunun yönetimi için çok uygun bir düzenleme getiriyordu. Ayrıca topluluk üyelerine her türlü serbestlik de tanınmıştı. Üstelik, üyelerin Owen'e karşı tam bir güven ve saygıları vardı. Owen de, üyelerin üç yıl içinde, tam eşitliğe dayanan bir topluluk kurmaya hazırlanacaklarına ve "böylece eski bencil bireyci sistemin bütün kötülüklerini tamamıyla ortadan kaldıracaklarına" inanıyordu.

Owen, çok iyi karşılanan bu anayasayı ilan edip Geçici Toplumu kurduktan bir ay kadar sonra New Harmony'den ayrılarak İngiltere'ye dönmüştü.

Owen'in ayrılmasından sonra, New Harmony'yi düzen içinde yürütmek çok güç olmuştur. Kentlerden tamamen uzaktaki bu köyde en basit ihtiyaç maddelerinin bile köyün kendi olanaklarıyla sağlanması gerekiyordu. Çünkü dışarıdan mal getirilmesi çok uzun ve pahalı bir yoldu. Ekonomik güçlükler, değişik amaçlarla bir araya gelmiş çeşitli sosyal çevrelerden insanlar arasındaki uyuşmazlıklar ve sert iklim koşulları New Harmony'nin ideal bir topluluk görünümünü kazanmasını engelliyordu. İdealist aydınlar, hayatının son günlerini özgür bir atmosfer içinde geçirmek isteyen aristokratlar ve ormanlık bölgelerden gelmiş basit insanlar New Harmony'de bir araya toplanmışlardı. Üstelik, köydeki evler bu kalabalığa yetecek sayıda olmadığından, iki üç aile bir evde yaşamak zorunda bulunuyorlardı.

Kişilikler ve kültürler arasındaki uyuşmazlıklara bir de dinsel görüşler arasındaki çatışmalar eklenmişti. Topluluk üyeleri arasındaki dindarlar, aydın üyelerin din konusundaki tutumundan çok rahatsız oluyorlardı. Dindarların kilisede ayin yapmalarına, ayinin sonunda diğer üyelerin yapacakları tenkitleri ve soracakları soruları cevaplandırmaya razı olmaları koşuluyla izin verilmişti.

Bunlar, New Harmony'in bir dinsizlik ve ahlaksızlık yuvası olduğu yolunda söylentilerin yayılmasına yol açıyordu. Gazeteler, Owen'in New Harmony'de dinsiz insanları serbest aşk hayatı yaşamak üzere topladığı konusunda haberler yayınlıyorlardı.

Öte yandan, üyeler tarlalarla uğraşmak yerine tartışmalara girişmek ve birbirlerini tembellikle suçlamakla vakit geçirmekteydiler.

Owen'in New Harmony'nin yönetimini kendisine bıraktığı oğlu William topluluğu kargaşadan kurtarmak için uğraşıyordu. Babasına yazdığı bir mektupta New Harmony'nin marangoz, duvarcı gibi usta işçilere ihtiyacı olduğunu bildiriyor, fakat aynı zamanda, köyde bunlar için yatacak yer bulunmadığını da belirtiyordu. Owen ise bu gerçeklere aldırmamış, New Harmony'ye ikinci gelişinde birçok bilim adamı getirmişti. Bu kalabalık grup eğitimci, botanikçi ve jeolog gibi kimselerden oluşuyordu.

Kargaşa içinde bulunan New Harmony halkı 12 Ocak 1826'da ikinci defa gelen Owen'i büyük bir umutla karşıladı. Halkın ona tam bir güveni vardı ve onun bütün güçlükleri yeneceğine inanılıyordu. Öte yandan, Owen'in her zamanki iyimserliği de New Harmony'de işlerin kötü gitmekte olduğunu görmesine engeldi. Hayal ettiği düzeni bir an önce kurmak konusundaki isteği Owen'i günden güne gerçeklerden uzaklaştırıyordu. Bu yüzden aceleci bir tutum içindeydi. 25 Ocak 1826'da, New Harmony'de kurulmuş bulunan geçici düzene son verip, tam eşitliğe dayanan bir topluluğa geçilmesini kararlaştırdı. Oysa, yukarıda da belirttiğimiz gibi, başlangıçta, üç yıllık bir sürenin geçmesini gerekli görmüştü.

Yapılan bir toplantıda, yeni Anayasayı hazırlamak üzere yedi kişilik bir komisyon seçildi. Bu komisyonun hazırladığı yeni Anayasa mülkiyette tam ortaklık ve tam eşitlik ilkelerine dayanıyordu. Anayasa ile birlikte, artık New Harmony Eşitlik Topluluğu adını alan toplumun dayandığı temel ilkeler de tespit edilmişti. Buna göre, New Harmony'nin amacı halkın mutluluğunu sağlamaktı. Topluluğun ilkeleri de şöyle sıralanmış bulunuyordu:

- Cinsiyet ve sosyal durum farklarına bakılmaksızın, bütün yetişkinler arasında hak eşitliği,
- Beden ve zihin durumları göz önünde bulundurulmak üzere, görev eşitliği,
- Hayatın güçlükleri ve zevklerinde kooperatif birlik,
- Mülkiyet ortaklığı,
- Söz (anlatım) ve hareket (seyahat) özgürlüğü,⁷
- Bütün işlemlerde samimiyet,
- Bütün davranışlarda nezaket,
- Bütün ilişkilerde iyilikseverlik,
- İşlerde düzenlilik,
- Sağlığı koruma,
- Bilgi kazanma,
- Ekonomiye veya her şeyin üretim ve kullanımında en yararlı yolda davranmaya bağlılık,
- Yaşanılan ülkenin kanunlarına uyma.⁸

Anayasada, ayrıca –Owen’in karakterin meydana gelişi konusundaki görüşlerinin bir sonucu olarak– eğitimin önemi de belirtilmişti.

Yine Anayasaya göre, topluluğun bütün üyeleri bir tek aile gibi sayılacak ve mesleklerin birbirine üstünlüğü gibi bir şey söz konusu olmayacaktı. Herkes birbirine benzer evlerde yaşayacak, aynı biçimde giyinecek, aynı yemekleri yiyecek, aynı eğitimi görecekti. “Her üye, bütünü iyiliği için, elinden gelen en iyi biçimde hizmet edecek”ti.

Anayasaya göre, topluluk 21 yaşından büyük bütün üyelerin katılacağı bir Genel Kurulun yapacağı yasalarla yönetilecekti. New Harmony meslek esasına göre altı bölüme ayrılmıştı. Bu bölünme şöyleydi: Tarım; İmalat; Edebiyat, Bilim ve Eğitim; Yerel Ekonomi; Genel Ekonomi; Ticaret. Bu bölümlerin her biri kendi yöneticilerini seçecek ve bu yöneticiler bir araya gelerek köyün Yürütme Kurulunu oluşturacaklardı.

Topluluğa üye olabilmek için üyelerin çoğunluğunun kararı gerekiyordu. Herhangi bir üyenin topluluktan çıkarılması

7 İngilizce ve Fransızca gibi dillerde seyahatin yanı sıra dilediği yerde kalma anlamını da kapsamak üzere “hareket” özgürlüğü deyimini kullanılır.

8 Harvey, *agy*, s. 116.

için de üyelerin üçte iki çoğunluğunun oyu aranıyordu.

Mülkiyette tam bir ortaklık olacak, fakat topluluktan ayrılan üyeler hiçbir mülkiyet payı iddiasında bulunamayacaklardı.

Topluluk içinde alım satım yasaktı. Herkes yeteneği ölçüsünde çalışacak ve ihtiyacı kadar yiyecek, giyecek ve barınak sahibi olacaktı.

Bu Anayasa gerçekten ideal bir belge niteliğindedi. Ancak, ideal bir Anayasanın yapılmasının, onun uygulamada tam olarak işleyebileceği demek olmadığı da açık bir gerçektir. Nitekim bu Anayasanın hürriyet, eşitlik konusundaki hükümleri, Margaret Cole'un deyimiyle, topluluğa kuvvetli dozda verilen bir ilaç etkisi yapmış⁹ ve sonunda birçok yeni uyumsuzluklara yol açmıştır.

Anayasanın kabulünden sonraki birkaç hafta içinde, New Harmony'de ne gibi olaylar geçmiş olduğunu kesinlikle bilmiyoruz. Topluluğun resmî yayın organı olan *New Harmony Gazette*'de bu konuda aydınlatıcı bir bilgi yayınlanmamıştır. Fakat Genel Kurul, Owen'den "topluluğun işlerini Anayasa ilkelerine uygun olarak, bir yıl süreyle yürütmek üzere" yardım istemiş ve Owen de bunu kabul etmiştir. Genel Kurul, böylelikle, "şaşkınlık ve belirsizliğin yerini, genel memnuniyetin aldığını" ve Owen'in tek başına yönetimi altında, geleceğe umutla baktıklarını belirtmiştir.

Fakat bu umutlar boşa çıkmış, topluluk günden güne daha büyüyen güçlükler karşısında dağılmaya ve bölünmeye başlamıştır. Owen'in, üyelerin isteğiyle kurulan otokratik yönetimi bunu önleyememiştir. Owen, New Harmony'de düzeni sağlamaya ve örneğin üyeleri tek tip elbise giymeye razı etmeye uğraşırken, bütün dünyaya yön vermek isteklerinden de vazgeçmiş değildi. 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisinin ilanının yıldönümü olan 4 Temmuz 1826'da, ünlü *Akli Bağımsızlık Bildirisi*'ni (*Declaration of Mental Independence*) açıkladı. Owen, Washington ve Franklin gibi değerli kimselerin, akli serbestlik ışığını sadece biraz yakabildiklerini ileri sürüyordu. Owen'e göre, bu değerli insanlar, Eski Dünyanın önyargılarıyla çevrelenmiş olduklarından,

9 Margaret Cole, *agy*, s. 155.

insanlar arasındaki koyu akli karanlığı ortadan kaldırmalarına imkân yoktu. Fakat işte şimdi kendisi, her türlü önyargıdan uzak bir kimse olarak, yeni özgürlüğü ilan ediyordu:

Size ve bütün dünyaya şunu ilan ediyorum: İnsan, bu saate kadar dünyanın her yerinde, en korkunç bir kötülükler üçlüsünün etkisindeydi. Bu kötülükler üçlüsü şunlardan meydana geliyordu:

- Özel veya kişisel *mülkiyet*
- Saçma ve akla aykırı *din* sistemleri
- Bu, akla aykırı din sistemlerinden biri ile birlikte kişisel mülkiyete dayanan *evlilik*.¹⁰

Böylece, Owen City of London Tavern toplantılarında yaptığı gibi, yine eski düzene karşı açıkça hücumu geçmişti. Fakat sonuç yine aynı oldu. Owen'in dinsiz olduğu yolundaki propagandalar alıp yürümüş, gazeteler kişiliğine ve New Harmony'deki düzene karşı saldırıya başlamışlardı. Fakat Amerikan basınında Owen'e yöneltilen eleştiriler ve hücumlar, ekonomik olmaktan çok, dinsel temellere dayanmıştır.

Owen ise yapılan eleştirilere aldırmıyor, söylevini verdiği 4 Temmuz 1826'yı tarih başlangıcı olarak kabul ettirmek için uğraşıyordu. New Harmony'de çıkarılan gazete, tarih yerine "Akli Bağımsızlığın İlk Yılı" deyimini kullanıyordu. Owen, böylece, Fransız Devrimcileri gibi, geçmişle bütün bağları koparmaya çalışmış, ama çok geçmeden, insanların geçmişe çok sıkı bir biçimde bağlı olduklarını görmüştür.

Owen'in bütün yeniden düzenleme çabalarına karşın New Harmony dağılmaya doğru gidiyordu. Örneğin, köye bir hayli sermaye yatırmış olan nüfuzlu üyelerden Macdonald adında biri, seçime ve temsilî hükümet sistemine yer vermiş olmasından dolayı Anayasaya muhalifti. Bu üyenin inancına göre, bu ilkeler özgür topluluk duygusu ve eşitlik ilkesiyle çelişiyordu.

10 Margaret Cole, *agy*, s. 157. Burada, Owen'in eşine ve çocuklarına çok bağlı bir aile babası olduğunu da belirtmek gerekir.

Bir yandan, böyle teorik konulardaki görüş ayrılıkları, bir yandan da karşılaşılan pratik güçlükler, New Harmony içindeki birbirinden ayrı birkaç topluluğun ortaya çıkmasına yol açmıştı. 1827'de, köyün meslek esasına dayanan ayrı ayrı topluluklar halinde ve bir çeşit lonca düzeni içinde örgütlendiğini görüyoruz. Fakat bütün bu yeniden düzenleme teşebbüsleri de başarısızlığa uğramıştır. Bunun başlıca nedeni, üyelerin birbirleriyle uyuşamamaları ve geçinememeleridir. Üyeler arasında geniş çapta sosyal, dinsel ve ırksal ayrılıklar olması New Harmony'de işleri çok güçleştirmiştir. Başarısızlığın kaçınılmaz olduğu daha başlangıçtan belliydi. Orta sınıftan gelme aydın üyeler el işleriyle uğraşmayı beceremiyor veya bu işleri aşağı görüyorlardı. Bunlarla işçi sınıfından gelen üyeler hiçbir zaman uyuşamamışlardı.¹¹

Bu durumda, New Harmony'deki denemenin başarısızlıkla sonuçlanmasına değil, kısa bir süre için olsa bile sürebilmesine şaşmak gerekir. Bütün karışıklığa karşın üyeler arasında dostluk havasının kurulabilmiş olduğu da bir gerçektir.¹²

Owen 1827 başlarında, artık New Harmony'nin sonunun geldiğini anlamış bulunuyordu. Bu konuda verdiği söylevde, ideal toplulukların yaşayabilmesi için üyeler arasında birbirlerine karşı iyilik duygusu ve sabır gibi ahlaki esasların bulunmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Owen'e göre, New Harmony denemesinin de gösterdiği üzere, batıl inançlara dayanan bireycilik sistemi içinde yetişen aileler bu ahlaki ilkelerden uzak kalmışlardır.

Owen insanların, ahlaki bir eğitimden geçirilmeden, ideal bir toplulukta yaşayamayacakları sonucuna varmıştır. Bundan sonra New Harmony arazisinin büyük bir bölümü satışa çıkarılmış, geri kalanını da Owen'in oğulları ele almışlardır.

New Harmony denemesi başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte, Owen'in inançları, birçok insanın ideal topluluklar kurma yolunda yeni denemelere girişmelerine yol açmıştır. New Harmony'nin kuruluşundan sonraki yirmi yıl içinde, Amerika toprakları üzerinde ütopyaları gerçekleştirmek amacıyla topluluklar kurma yolunda birçok girişimler yapılmıştır. Bunların çoğu

11 Morton, *agy*, s. 35.

12 Margaret Cole, *agy*, s. 158 ve 274.

Owen'in fikirlerinin etkisi altındaki kimseler tarafından yürütülmüştür.¹³

Owen New Harmony denemesi sonucunda, servetinin beşte dördünü yitirmiş olmakla birlikte, ideal topluluklar kurma tutkusundan vazgeçmiş değildi. İngiltere'ye döner dönmez, yeni bir maceraya girişmek üzere hazırlıklara başladı. Yine "Yeni Dünya"da, ama bu sefer Meksika'da, bir topluluk kurmak istiyordu. Londra'daki Meksika elçisinin vazgeçirmek istemesine karşın, Owen, Meksika'ya gitti. Meksika'nın bir ayaklanma içinde bulunması bile Owen'i durdurmamıştı. Owen'in niyeti, o zamanlar Meksika'ya bağlı olan Teksas'ta bir ideal topluluk kurmaktı. Fakat bu konuda Meksika cumhurbaşkanı ve askerî önderleriyle yaptığı görüşmeler hiçbir sonuç vermedi. Owen, 1826'da, artık zengin olmaktan çıkmış bir adam olarak İngiltere'ye döndü.

13 John Humprey Noyes, *History of American Socialism* adlı eserinde, Owen'in fikirleri üzerine kurulmuş topluluklarla ilgili olarak şu listeyi vermektedir: Indiana'da "Blue Spring Community", Pennsylvania'da "Co-operative Society", New York'ta "Coxsackie Community", Indiana'da "Forrestville Community", Indiana'da Franklin Community", New York'ta "Haverstraw Community", Ohio'da "Kendal Community", Indiana'da "Macluria", "Tennessee'de "Nasoba" ve Ohio'da "Yellow Spring Community" (Harvey, *agy*, s. 133, not 12).

1820-1830 Sıralarında İngiltere

İngiltere'de 1820'den başlayarak yeni bir ekonomik refah döneminin başladığını görüyoruz. Bu dönemde fiyatlar düşmüş, ihracat artmış ve iç pazar yeniden genişlemiştir. Böylece İngiltere Napolyon Savaşlarından sonra içine düştüğü karışıklığı ve sıkıntıyı atlatmış oluyordu. İngiliz kapitalizminin dünya pazarları üzerindeki egemenliği de yeniden kurulmuştu.

Öte yandan, ağır sanayi yerel nitelikte kalan üretimi ezme-ye devam ediyor, sanayi üretimi gittikçe artıyordu. Bu durum, 1789 Fransız Devriminin yarattığı korku üzerine çıkarılmış bulunan ve sendikaları yasaklayan 1799 ve 1800 tarihli Combination Act'lere karşın, işçilerin sendikalaşma hareketinde yeni gelişmelere yol açmıştır.

İşçilerin elinde, patronların ücret indirimleri karşısında top-luca direnmeye gitmekten başka çare yoktu. Bu direnmenin etkili olabilmesi için de, işçilerin örgütlenmeleri gerekiyordu. Böylece, patronla tek tek pazarlık etme durumundan çıkmaları ve belirli bir ücretten aşağı çalışmaya razı olmamaları sağlanmak isteniyordu. İşçiler bu amaçla, gizli veya sahte maksatlı dernekler kurmuşlardı. Bu derneklerin, gizli olmaktan gelen çok sert usulleri vardı. Derneğe katılmayan veya arkadaşlarından daha az ücrete razı olan işçilere karşı şiddete başvuruluyordu.

Yasadışı olarak kurulan sendikalar geliştikçe birbirleriyle ilişkiler kurmaya ve daha geniş biçimde örgütlenmeye başlamışlardı. Bu hareketler Combination Act'lerin kaldırılması için girişilen çabalarda önemli bir rol oynamıştır. Yönetici çevreler bu yasaların uygulanamayacağını ve işçi hareketleri kar-

şısında bir zorlamaya girmenin tehlikeli sonuçlar vereceğini sezmişlerdi.

İngiliz sosyalizmi, 1815 barışını izleyen yıllardan sonra gelişen ve üretim araçlarının kontrolü için kolektif bir hareketin gerektiği fikrine dayanan bir işçi sınıfı davranışı olarak görülür. Bu davranış, barıştan sonraki yılların çöküntüsü içinden yavaş yavaş beliren örgütlü bir isyan hareketi niteliğinde kendini göstermiştir. Endüstri Devrimiyle ortaya çıkmış bulunan emekçi yığınlar savaşın baskısı altında uzun süre ezilmişlerdi. Savaş bittikten sonra bu yığınlar seslerini yalnız grevlerde ve karışıklıklarda duyurmakla kalmamış, yeni ekonomik ve sosyal görüşlerin etkili bir biçimde yayılmasını da sağlamışlardır.

Combination Act'lerin kaldırılması yolundaki çabalar, gerçekten, bu yeni emekçi güçlere dayanıyordu. Hareketin önderliğini de Francis Place¹ yapıyordu. Bu çabaların sonucunda, Combination Yasalarını kaldıran ve sendikaları "yasadışı" olmaktan kurtaran bir tasarı parlamentoya sunuldu. Bu tasarının bir haftadan kısa bir süre içinde ve gürültüsüz bir biçimde yasalaşması sağlandı.

Fakat sendikaları yasaklayan yasaların kaldırılmasıyla, İngiltere'nin her yanında grevler ve şiddet hareketleri baş gösterdi. İşveren çevreleri de, durumlarının tehlikeye girdiğini görerek, tedbir alınmasını ve eski duruma dönülmesini istemeye başladılar. Bu çabaların sonucunda, parlamento, sendika çalışmalarını sınırlandırdıysa da, sendikaları tamamen yasaklamadı.

F. Place'in amacı, böylece hayli başarılı bir biçimde gerçekleşmiş oluyordu. Fakat sonuç Place'in umduğu gibi çıkmadı. O, sendika özgürlüğünün, sendikalaşma isteklerini azaltacağını düşünüyordu. Çünkü, Place'in inancına göre işçiler, sendikaların belirsiz amaçlar için çalışan şüpheli kurumlar olduğunu göreceklerdi. Oysa Place'in bu görüşü tamamıyla yanlış çıktı. Sendikalar bütün İngiltere'ye ve bütün endüstri kollarına yayıldı. Ayrıca çeşitli iş kolları arasında ortak örgütler kurulması için de çabalara girişildi.

Bu olayların sonucu olarak, Owen'in New Harmony ile uğraşmak için daha çok ABD'de bulunduğu yıllarda, İngiliz işçi

1 Francis Place için bkz. "Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş" bölümü, dipnot 1.

sınıfı çok gelişmiş ve hareketlenmişti. Yine birçok hukuki güçlüklerle karşı karşıya bulunmakla birlikte, sendikalar ülkenin her yanında gerek sayı, gerek güç bakımından gelişmeye devam ediyordu.

Öte yandan, 1819 Peterloo Katliamından sonra yavaşlamış bulunan politik yapıda reform istekleri de yeniden ortaya çıkmıştı. Bu hareket 1832'de Reform Kanununun çıkmasıyla sonuçlanan bunalıma kadar sürdü. Bu hareket içinde işçiler daha bağımsız bir rol oynamaya ve kendi liderlerini ortaya çıkarmaya başlamışlardı. 1830'da kurulan *Poor Men's Guardian* gazetesi gibi organlar sadece işçi sınıfının sesini duyurmak amacını güdüyordu.

Yine bu yıllarda, ilk İngiliz sosyalistleri sayılabilecek yazarların kitaplarını yayınladıklarını görüyoruz. Bu sıralarda "sosyalist" sözcüğü "kooperatifçi" ile eş anlamda kullanılıyordu.²

William Thompson'un³ *Servetin Dağılımının İlkeleri Üzerine Araştırma'sı* (*Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth*) 1824'te yayınlamıştır. Bunu 1825'te yayınlanan, Thomas

2 "Sosyalizm" ve "sosyalist" sözcüğünün, ilk olarak ne zaman ve kimin tarafından kullanılmış olduğu kesinlikle bilinmemektedir. "Sosyalizm" sözcüğü, ilk olarak 1803'te, İtalyan yazarlarından Giuliani'nin bir eserinde, basılmış olarak görülmüştür. Fakat bu, "sosyalizm" in daha sonra aldığı anlamdan uzak anlamda bir kullanılıştı. Bundan sonra, 1827'ye kadar, sosyalizm sözcüğünün kullanıldığına rastlanmamaktadır. "Sosyalist" sözü 1827'de, Owenci *Co-operative Magazine*'de kullanılmıştır. Burada "sosyalist", Owen'in kooperatifçilik konusundaki görüşlerini benimseyenleri belirtmek amacıyla kullanılıyordu. Fransızca "socialisme" sözü, basılı olarak iki defa, 1832'de *Le Globe* adlı dergide görülmüştür. O sıralarda Pierre Leroux (1779-1871) tarafından çıkarılan bu dergi, Saint-Simoncuların organıydı ve "socialisme" sözü de Saint-Simoncu doktrinin özelliğini belirtmek üzere kullanılmıştı. Leroux ve Reynaud *Nouvelle Encyclopédie*'deki ve diğer yazılarında sosyalizm sözünü çok kullanmışlardır. Bundan sonra sosyalizm sözü, insan haklarının ekonomik ve sosyal bir anlayış içinde ele alınışına dayanan yeni bir toplum düzenini belirten geniş bir anlam kazanmıştır. Böylece, "sosyalizm" ve "sosyalist" terimleri sık sık kullanılan sözler haline geldi. Bu terimler, daha sonra, Almanya'ya, diğer Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya yayıldı (G.D.H. Cole, *Socialist Thought*, s. 1-2; Russell, *agy*, s. 200).

3 İrlandalı bir toprak sahibi olan William Thompson (1783-1833) önceleri, Bentham'ın, daha sonra da Owen'in görüşlerinin etkisi altında kalmıştır. 1824'te yayınlanan *Servetin Dağılımının İlkeleri Üzerine Araştırma*'da (*An Inquiry into the Principles of the Distribution of wealth*) Owen'in etkileri bellidir. Daha sonra yayınladığı *Değerlendirilmiş Emek*'te, Thompson, emeğin tek değer olduğu görüşünden hareket eder. Fakat, Thomas Hodgskin'in yarı anarşist bir tutumla vardığı ➤

Hodgskin'in⁴ *Savunulan Emek'i (Labour Defended)* izledi. Thompson 1827'de çıkan *Değerlendirilmiş Emek'i (Labour Rewarded)* ile Hodgskin'in görüşlerini eleştirmiştir.

Orijinal görüşler getirmiş olmakla birlikte bütün bu kitaplar genel olarak Owenci bir karakter taşıyorlardı. Özellikle Thompson, Owen'in "Plan"ı ile sömürü kavramı arasında bir bağ kurarak, önemli görüşler ileri sürmüştür. Owen de bu kitabı okumuş ve etkisi altında kalmıştır. Owen'in "Plan"ının sömürüye son verecek bir araç olarak görülmeğe başlanması da bundan sonra ortaya çıkmıştır.

Daha önceleri "sınıf" kavramının tamamen dışında genel bir görüş olan Owencilik, böylece, 1825 ile 1830 arasında yeni bir biçim almış, bir işçi sınıfı doktrini olmaya yönelmiştir.⁵

→ kapitalist olmayan ve bireyci üretim sonucuna değil de, Owenci bir sosyalist görüşe varır. En önemli kitabı *Servetin Dağılımının İlkeleri*'nde açıkladığı görüşlerine göre, bir topluluğun zenginliği, zenginlik miktarıyla değil, bunun en yüksek mutluluğu sağlayacak biçimde dağıtılıp dağıtılmadığına göre belli olur. En yüksek mutluluk da ancak kooperatif veya sosyalist ilkenin kabulüyle gerçekleşebilir. Emekçi, sendikalar ve kooperatif dernekleri kurarak, kendini kapitalistlerin sömürmesinden kurtarmalıdır. Sendikalar kooperatifler hem emekçiyi kapitalistin sömürmesinden kurtaracak, hem de kendi kendini yönetmeye hazırlayacaktır. Böylece, emekçiler ileride, kapitalizmin yerine, bütün üretim kaynaklarının kolektif mülkiyette olduğu kendi kendini yöneten kooperatif topluluklar düzenine geçişi sağlayacaklardır. Thompson da Hodgskin gibi, artı-değer ve kapitalist sömürme konularında Marx'a öncülük etmiş bir yazar olarak görülmektedir. *Servetin Dağılımının İlkeleri* bu alandaki ilk sosyalist yayınların en iyisi olarak kabul edilmektedir.

4 Thomas Hodgskin (1787-1896) ekonomik ve felsefi incelemeler yapmış, gazetelerde birçok yazı yayınlamış ve işçi sendikalarının ateşli bir savunucusu olmuş bir yazardır. Ayrıca yetişkinlerin eğitimi konusundaki görüşleriyle, bu hareketin öncüleri arasında yer almıştır. Hodgskin, genel olarak bir sosyalist diye kabul edilmekle birlikte, politik görüşleri anarşizme yakındır. Devletin sadece barış ve düzeni sağlamasını ve bunun ötesinde kişiyi tamamen serbest bırakmasını savunmuş bir yazardır. Bireyciliği her çeşit devlet müdahalesine o kadar karşıydı ki, nüfus sayımında soru sorulmasını bile hoş görmüyordu. Fakat ekonomik görüşleri, onun sosyalist olarak nitelendirilmesine hak verdirebilir. Değeri ve zenginliği yalnız emeğin yarattığını ve bütün ürünlere emekçilerin sahip olması gerektiğini ileri sürmesi bunu gösterir. Ona göre, emekle mülkiyet aynı ellerde birleştirilmediği sürece yeryüzünde ne barış, ne de mutluluk olacaktır. Kapitalistin endüstride önemli bir yeri vardır. Ama o ancak, yönetim görevini aktif olarak yerine getirirse bir ücrete hak kazanacaktır. Hodgskin, Marx'ın öncüsü olarak görülebilir. Fakat değeri emekle ölçme yolunda hiçbir ciddi çabası olmadığını ve iddialarını kanıtlamaya girişmediğini de belirtmek gerekir.

5 Morton, *agy*, s. 36.

Bunda Owen'in İngiltere dışında bulunması da rol oynamıştır. Çünkü bir hareketin başında Owen olduğu zaman her şey yalnız onun "iyiliksever diktatörlüğü" altında yürütülürdü. Ortada gerçek bir hareket değil, sadece Owen ve onun söylediklerini yerine getiren hayranları bulunurdu. Owen bu hareket içinde başkalarıyla eşit olarak çalışmayı bilmezdi. İnancına göre, o tamamıyla haklıydı ve böyle olduğuna göre de başkalarının ne düşündüğünün bir önemi olamazdı. Fakat Owen'in İngiltere dışında bulunduğu süre içinde, onun görüşlerinin etkisi altında, ama daha geniş ve demokratik nitelikte bir hareket ortaya çıkmıştı. Bu harekette bir tek lider değil, William Thompson ve William Lovett⁶ gibi, isim yapmış birçok kimse vardı.

Bu gelişmelerin sonucu olarak, Londra ve diğer büyük kentlerdeki usta işçilerin Kooperatif Derneklerini (Co-operative Societies) kurduklarını görüyoruz. Bu dernekler kesinlikle Owen'in görüşlerinin etkisi altında bulunuyorlardı ve amaçları,

6 İngiliz reformcularından olan William Lovett (1800-1877) işçi sınıfı hareketlerine önderlik etmiş ve 1836'da Londra Çalışanlar Birliği'ni (London Working Men's Association) kurmuştur. Bundan sonra Chartism hareketinin önde gelen kişilerinden olmuş, işçiler yararına giriştiği çabalar yüzünden 1839-40 arasında hapse atılmıştır. Lovett, işçilerin eğitimine önem vermiş, işçi sınıfının manevi ve politik baskılardan kurtulması için çalışmıştır. Bu amaçla işçilere dersler vermiş, kitaplar yazmıştır. Bütün Chartistler gibi, Lovett de genel oydan yanadır. Yalnız diğerlerinden farklı olarak Lovett kadınlara da oy hakkı verilmesini savunmuştur. Lovett, ayrıca, parlamento seçimlerinde aday olacakların bir sınavdan geçirilmeleri, parlamentonun bazı konularda yetkilerini yerel meclislere devretmesi ve Lordlar Kamarasının yetkilerinin azaltılması konularında da görüşler ileri sürmüştür. Gençliğindeki kısa bir dönem dışında, Owencilığe ve ideal topluluklar kurulması fikirlerine yakınlık duymamıştır. Lovett emekle kapital arasında kurulacak işbirliğiyle büyük yararların sağlanacağına inanmış, zenginliklerin tekellerde toplanmaması için de yüksek veraset vergileri alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca bütün dolaylı vergilerin de kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Lovett bütün hayatı boyunca bir enternasyonalist olarak kalmış, bütün ülkelerdeki emekçilerin çıkarlarının aynı olduğunu savunmuştur. Savaşı, endüstri ürünlerinin boşa harcanması ve uluslar arasında düşmanlığı ve politik köleliği sürdürme aracı olarak görmüş, savaşın ortadan kaldırılması için bir "Uluslar Kongresi" kurulmasını önermiştir. Bu "Uluslar Kongresi" bir uluslararası hukuk kod'u meydana getirecek ve savaş tahrikçiliğini kanun dışı ilan edecekti. Lovett, ayrıca, uluslar arasındaki uyumsuzlukları makul çözüm yollarına bağlayacak bir uluslararası mahkemenin kurulması gerektiğini de ileri sürmüştür. Önemli eserleri şunlardır: *Life and Struggles* (Hayat ve Mücadeleler), *Chartism* (J. Collins'le ortak) ve *Social and Political Morality* (Sosyal ve Politik Ahlak).

sonunda, kooperatif çalışma ilkesine dayanan ideal topluluklar kurabilmektir.

İngiltere’de daha önceleri de kooperatif kurma çabaları görülmüş ve bazı kooperatifler gerçekleştirilmiştir. 1795’te kurulmuş olan The Hull Corn Mill gibi kooperatifler üyelerine uygun fiyatlarla mal sağlamakdan öte bir amaçları olmayan ve birbiriyle bağıntısız çabalar olmaktan ileri gidememişlerdi. Oysa Owen’in etkisiyle kooperatifçilik yeni ve bilinçli bir sosyal düzen ilkesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni kooperatifçilik kavramı, rekabet ilkesine karşı savaşmanın ve halk yığınlarını sefaletten kurtarmanın yolu olarak ortaya atılıyordu.⁷

Owen daha Amerika’ya gitmeden önce ve işçilere değil de zengin ve yönetici çevrelere hitap ederken bile, doktrinleri şehirlerdeki işçiler arasında kök salmıştı. Politik yapıda reform yapılmasını amaç edinen orta sınıf radikalleri, Owen’in kapitalist bireyciliği ve “laissez faire” politikasını tenkit eden görüşlerine katılmıyorlardı. Ama özellikle genç işçiler, Owen’in fikirlerinde, kendileri için umut bulmuşlardı. Bunlar Owen’in fikirlerini hem benimsenecek bir ideal, hem de yapıcı bir ekonomi politikasının esası olarak görmekteydiler.⁸

Kooperatif derneklerini kuran işçiler, Owen’in temel görüşlerini kabul etmekle birlikte, işçi sınıfının durumunun ancak, işçilerin kendi aralarında girişecekleri çabalarla düzeltilebileceğine inanıyorlardı. Bunların görüşüne göre, “ideal topluluklar” yapay kurumlardı. Çünkü bu toplulukların kurulmasında girişimler dışarıdan gelmiş ve bunlar zengin kimselerin paraca desteğine dayanmışlardır. Bu dış destek çekildiği zaman, topluluklar çökmeye mahkûmdur.

1820’den itibaren, açıkça veya dolaylı olarak bu görüşlerin etkisi altında bulunan birçok kooperatif derneği kurulmuştur. Bu dernekler arasında oldukça önemli farklar olmakla birlikte, Brighton Co-operator adlı bir organda, kooperatif derneklerinin genel amaçları şöyle açıklanmıştır: “Üyelerini yoksulluktan korumak, onlara rahat bir hayat ve bağımsızlık sağlamak”. Bu amaçlara ulaşmak için de üç çeşit yola başvurulacaktır: İlk olarak, bir kapi-

7 Carr-Saunders, Florence, Peers, *agy*, s. 25.

8 G.D.H. Cole, Robert Owen, s. 24.

tal meydana getirebilmek için, üyelerden aidat toplanacak, ikinci olarak, üyeler kendi ihtiyaçları olan malları kendileri üretmeye girişecekler ve en sonunda "yeteri kadar kapital toplanınca, üzerinde bir topluluk kurarak yaşamak üzere arazi satın alacaklardır".

Kooperatif dernekleri kuranların umdukları en büyük yarar, alıcı ile satıcı arasına giren "aracılar"dan kurtulmaktır.

Bir süre sonra, kooperatif derneklerinin yanı sıra, doğrudan doğruya üretim yapmak amacıyla Üretim Dernekleri (Productive Societies) de kuruldu. Bu derneklerde işçiler ile kendi başlarına çalışan zanaatkârlar bir araya geliyorlardı. Amaçları, bir kapitalist veya tüccar için çalışmak yerine, elbirliğiyle kendileri için üretim yapmaktır. Böylece, kapitalistten ve aracıdan kurtulmuş olacaklar, yaptıkları üretimle de hem kendi ihtiyaçlarını karşılayacaklar, hem de halka doğrudan doğruya satış yapabileceklerdi.⁹

Hareketin önderlerinden, Owen'in fikirlerini benimseyen William Thompson, yazılarıyla, hareket için gerekli teorik temeli sağlıyordu. Thompson'a göre, bütün değerler emeğin ürünüydü ve emekçi, yarattığı değerın bütününü üzerinde, vazgeçilmez bir hakka sahipti. Thompson, çalışan sınıfların kuracakları bir toplulukta, bunların emeklerinin bütün ürününe kendilerinin sahip olacaklarını ileri sürüyordu. Bu topluluklar "herkesin ihtiyaçlarınının karşılanması için karşılıklı yardımlaşma" ve "elbirliğiyle çalışmaların sonucunda elde olunacak bütün ürünlerin herkese eşit bir biçimde dağıtılması" ilkelerine dayanacaktı.¹⁰

Kooperatif dernekleri ve üretim dernekleri birkaç yıl içinde bütün İngiltere çapında yaygınlaşmıştı. Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak, yerel nitelikteki dernekleri, karşılıklı yardımlaşma ilkesi üzerine kurulmuş bir federasyon içinde birleştirme çabaları da ortaya çıktı.

Owen 1829'da Amerika'dan döndüğü zaman hareket bu noktaya ulaşmış bulunuyordu.

9 Morton, *agy*, s. 37.

10 Joad, *agy*, s. 19.

Owen İşçiler Arasında

Emek Pazarları

Owen Amerika'dan döndüğü zaman, kendini, işçiler tarafından büyük saygı gören bir kimse olarak bulmuştu. Daha önce de belirttiğimiz¹ gibi, işçilerin girişmiş oldukları kooperatifçilik hareketi, Owen'in görüşlerinden geniş ölçüde esinlenmişti. Ama Owen başlangıçta bu harekete karşı biraz uzak bir tutum takınmak eğilimi gösteriyordu. Owen'e, bu kooperatif dükkânları, kendisinin yeni bir toplumsal düzen kurmayı amaçlayan büyük idealleri yanında pek küçük ve değersiz girişimler olarak görünüyordu.

Owen, büyük amaçlarına ulaşmak için, yine bir dizi bildiri yayınlayarak işe girişti. 1830'un ocak ve şubat aylarında gazetelerde yayınlanan bu bildirilerin ana fikri, yine, Owen'in "Plan"ının yürürlüğe konularak toplumun kurtarılmasıydı.

Owen, aristokratlardan, yeni akli toplum düzeninin yaratacağı zenginlikten kendilerinin de yararlanacaklarına inanmalarını yine istiyordu. Aristokratlar şimdi sahip oldukları her şeyi, üstelik insanları baskı altında tutmalarına gerek kalmaksızın, yeni toplum düzeninde de elde edeceklerdi. Yalnız, yeni toplum düzeninde kimsenin kimseye baskı yapmasına izin verilmeyecekti. Owen, sanayicilere de, ekonomik sistemde yapılacak bir değişiklikle, "kâr için değil, kullanma için üretim" ilkesinin benimseneceğini söylüyordu. Bu ilkenin kabulüyle, sanayiciler içinde buldukları manevi işkenceden, emirlerinde ça-

1 "1820-1830 Sıralarında İngiltere" bölümü.

lısan "köleler" de sefaletten kurtulacaklardı. Owen, kendisi gibi, fikirleri hakkında çok dedikodu yapılmış bir kimsenin yazılarını yayınladıkları için gazete sahiplerine teşekkür etmeyi de unutmamıştı. Owen'e göre, gazete sahipleri yanlış fikirleri yaymak yerine, halkı yeni düzene hazırlamak yolunda büyük sorumluluk altında bulunuyorlardı.

Owen, böylece, bu bildirilerinde herkes için söyleyecek bir şey, bir öğüt bulmuştu. Fakat yönetici çevreler, kendi durumlarının toplumun çıkarlarına aykırı bulunduğunu ve kendilerini yeni düzene hazırlamaya girişmeleri gerektiğini işitmekten yine hoşlanmamışlardı ve tabii bu bildiriler de hiçbir sonuç vermedi.²

Owen'i kendi görüşlerinin etkisiyle ortaya çıkmış bulunan kooperatifçilik hareketinden uzak tutan diğer bir neden de kendisinin işçilere karşı genel tutumuydu. Owen'in işçilere karşı davranışı öteden beri "babaca" olmuştu. O, işçilerin durumunun düzeltilmesi için planlar yapmıştı, ama işçilerin kendilerinin kendileri için planlar yapmasını yadırgıyordu. Owen'in görüşlerine göre, dış koşullar işçilerin karakterini o kadar bozmuştu ki, bunların doğru yolu kendi başlarına bulmaları beklene mezdi. İşçiler "güdülmemeli", "yönetilmeliydi", fakat Owen'e göre, bu yönetimi kendileri sağlayamazlardı.

Owen'in bundan önce işçilerle yakın ilişki içinde bulunduğu deney New Lanark olmuştu. Owen, New Lanark'ta, adil ve yumuşak bir yöneticiydi, ama yetkileri de tartışmasız ve mutlaklı. O, işçilerin iyiliği için çalışıyor, işçilerden de görüşlerine tam olarak uymalarını istiyordu. New Lanark'taki işçiler de politik görüşler bakımından geri ve örgütsüz bir durumdaydılar.

Daha önce işçi örgütleri ile hiçbir ilgisi olmamış ve yazılarında sendikalara hiç değinmemiş olan Owen şimdi İngiltere işçi sınıfının en gelişmiş bölümü olan Londralı işçilerle karşı karşıya bulunuyordu. Bu işçilerin bir mücadele geleneği vardı ve kendilerini sınıflarının doğal lideri olarak görüyorlardı.

Owen daha önce buyruklarla yönettiği işçileri şimdi ikna etmek durumundaydı. Londralı işçiler Owen'den çok şey öğren-

2 Margaret Cole, *agy*, s. 178.

mişlerdi, ona saygı ve hayranlık duyuyorlardı. Ama Owen'e kayıtsız şartsız itaat etmeye de niyetleri yoktu.³

Owen, böylece, kendisini işçi hareketlerine katılmaya zorlayan nedenlerle, kendi "babaca" tutumunun çelişkisi içine düşmüştü. Bir işçi önderi olabilmesi için bu "babaca" tutumdan vazgeçmesi gerekiyordu. Bu duyguyu tamamıyla yenemediyse de, çok geçmeden işçilerle yakınlık kurmaya girişti.

Owen olayların akışı içinde, adeta isteği dışında ve kendine karşın, işçi hareketlerinin başına geçmişti. Fakat bu, işçilerin idealleriyle Owen'in görüşleri arasında tam bir uygunluk bulunduğu yolunda yorumlanmamalıdır. Böyle bir uygunluğa engel olan iki ana neden vardı: birincisi, Owen'in her türlü sınıf kavgası düşüncesine karşı olması, ikincisi de, siyasi alanda mücadeleye önem vermemesi.

Oysa işçilerin büyük çoğunluğu bu sıralarda oy hakkını genişleterek parlamentonun yapısında değişiklik sağlayacak olan Reform Yasasının çıkması için siyasi mücadeleye katılmışlardı. İşçiler bu mücadelede orta sınıf radikalleriyle işbirliğine girişiyorlardı. İşçiler arasında Reform Yasasının kendilerine doğrudan doğruya bir yarar sağlamayacağını görenler ve diğer sınıflarla bir işbirliğine karşı olanlar bulunmakla birlikte, çoğunluk reform tasarısını, daha köklü reformlar için ilk adım olarak destekledi. Owen'in işçi sınıfından gelen izleyicilerinin çoğu reform tartışmalarında aktif bir rol oynuyorlardı. Fakat Owen'in kendisi bu tartışmaların dışında kaldı. O, hiçbir parlamento reformunun, gerçekte ekonomik ve sosyal olan bozukluğu düzelterebileceğine inanmıyordu.

Reform Yasası için yapılan mücadele sırasında Owencilik yayılmaya devam ettiyse de, çoğunluk daha çok siyasi yapıda gerçekleştirileceği umulan değişikliklerle ilgiliydi. Fakat Reform Yasasının çıkacağı güne yaklaştıkça, bu yasanın gerçekte iktidarın, işçilerin dışında olarak bir elden öbürüne geçmesini sağlayacağı görülmeye başlandı.

Nitekim, 1832 Reform Yasası, seçimlerin dayandığı, günün gerisinde kalmış bölge sınırlarını değiştirmiş, oy hakkı için aranan mülkiyet sahibi olma koşulunu yumuşatmış olmakla bir-

3 Morton, *agy*, s. 38.

likte, seçmen sayısını, sonuç olarak, sadece yüzde 49 arttırmış ve işçiler yine oy hakkından yoksun kalmışlardı. Bu yasa, sosyal yapıdaki değişmelerin sonucu olarak, Kral, Lordlar ve Avam arasındaki eski dengeyi bozmuş; endüstri kapitalistlerinin ve onları destekleyen orta sınıfların da siyasal iktidar üzerinde söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Reform Yasası, böylece, iki kuşaktan beri süregelen ekonomik devrimin gerekli kıldığı siyasal değişimi sağlamış oluyor, fakat işçilere bir şey kazandırmıyordu.⁴ Fakat bu sonucu görebilen işçi sınıfı önderleri bile Reform Yasasını, işçilerin kurtuluşu yolunda atılacak adımlara bir hazırlık olduğunu düşünerek, desteklemekten geri durmadılar.⁵

Bu arada, siyasal mücadelenin yanı sıra kooperatifçilik hareketi de gelişmeye devam ediyordu. İki yüz yerel kooperatiften temsilcilerin katılımıyla, 1831 Mayıs'ında Manchester'de ilk Kooperatif Kongresi toplandı. Bu kongrede, her üye dernekten 30 sterlin toplanarak bir "ideal topluluk" kurulması kararı alındı. Her dernek bu ilk topluluğa üye olmak üzere bir kişi yollayacaktı. Owen bu paranın amacı gerçekleştirmek için yeterli olmadığını ileri sürerek karara karşı durmuştu. Fakat yeterli olup olmaması bir yana, para toplanamadı bile.

Öte yandan, kooperatifçiler Emek Pazarları (Labour Exchanges) kurma yolunda başarılı denemelere girişiyorlardı. Mal alım satımında değer ölçüsü olarak o mallar için harcanan emeğin kabul edildiği bu pazarların ilki 1830'da Londra'da kuruldu. Daha sonra yine Londra'da Birmingham ve Liverpool'da açılan pazarlarla hareket genişledi.

Emek Pazarlarının en büyüğü ve en ünlüsü 1832'de Owen tarafından Londra'da kurulmuş olan Ulusal Adil Emek Pazarıydı (National Equitable Labour Exchange).

Owen'in "Lanark Yerel Yönetimine Rapor"unda açıkladığı görüşlerle, emeğin bütün değerlerin ölçüsü olduğunu ve bütün alım satımlarda bu ölçünün uygulanması gerektiğini ileri sürdüğünü görmüştük.⁶ Ortalama beygir gücünün fizikte güç birimi olarak kabul edilmesi gibi, insanın ortalama gücü de hesap-

4 Morton, Tate, *agy*, s. 65.

5 G.D.H. Cole, *agy*, s. 256.

6 Bkz. yukarıda "Owen Ekonomik Görüşlerini Açıklıyor".

lanabilir ve emek birimi olarak kabul edilebilirdi. Böylece, her malın değeri özel pazarlıklarla değil, o malın üretimi için harcanan ortalama insan emeği ölçüsüne göre bulunacaktı.

Owen Emek Pazarında bu ilkeyi uygulama alanına koydu. Bu pazarda, yeni değer ölçüsü olarak, Emek Bonoları kullanılıyordu. Yalnız, bu konuda gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardı: Owen, bir malın değerinin hesabında, sadece o malın yapımı için harcanan saatlerin sayısını göz önüne almakla kalmıyordu, cari piyasa fiyatına göre hesaplanan malzeme fiyatını da hesaba katıyordu. Ayrıca, farklı emek cinslerinin farklı ölçülere göre değerlendirilmesini de kabul etmişti. Bu ayırimda da değişik işlerde çalışan işçilerin para olarak almakta oldukları ücretler arasındaki farkları göz önünde tutuyordu.

1 saatlik çalışmanın ortalama ücreti 6 peni olarak kabul edilmişti. Fakat yapılan işin niteliğine göre, piyasada bundan daha yüksek ücretle çalışan işçilerin durumu da göz önüne alınıyor ve örneğin bir usta işçinin saat başına ücreti 1 şilin (12 peni) olarak hesaplanıyordu.

Böylece, Emek Pazarında bir malın değerinin hesabı için şöyle bir yöntem uygulanıyordu: Önce malın üretimi için harcanan malzemenin para olarak değeri bulunuyor, sonra buna malın üretimi için harcanan saatlerin ücreti ekleniyordu. Bunun tutarına ayrıca 12'de 1 (1 şilin için 1 peni) pazarın örgütlenme ve işletme giderleri için komisyon eklendikten sonra, genel toplam, 1 saatlik çalışmanın ortalama ücreti olarak kabul edilen 6 peniye bölünüyordu. Bu işlemin sonunda bulunan sayı, o malın yapımında harcanan "emek zamanı"nı göstermiş oluyordu. Örneğin, bir malın yapımında 6 şilinlik malzeme kullanılması ve (1 saatlik ücreti 1 şilin olan) 6 saatlik usta işçi emeği harcanması halinde, toplam 12 şilindir. Buna 1 şilin için 1 peni komisyon (1 şilin = 12 peni), yani 1 şilin eklenince, toplam olarak 13 şilin bulunuyordu. 13 şilin (156 peni) ortalama saat ücreti olan 6 peniye bölününce o malın 26 "emek saati" değerinde olduğu bulunmuş oluyordu.

Pazara mal getiren kimselere, mallarının "emek zamanı"nı gösteren emek bonoları veriliyor, bu bonolarla pazardan

Owen'in emek bonusu. "İşte bizim kabul edebileceğimiz yeni para budur; bu, çalışan sınıfların parasıdır!"

mal satın alınabiliyordu. Fakat malların değerleri arasında uygunsuz farklar ortaya çıkıyordu. Çünkü örneğin bir malın yapımı için bir kimsenin 12 saat çalışması gerekirken, başka biri aynı işi 6 saatte yapabiliyordu. Öte yandan, bazı malların yapımı için kaç saat harcanmış olduğunu objektif olarak tahmin etmek de imkânsız bulunduğundan, yapanın sözünü kabul etmekten başka çare yoktu.

Böylece, bazı mallar çok yüksek, bazıları da düşük olarak değerlendiriliyordu. Tabii, halk ucuz malları alıyor, pahalı olanlar da pazarda kalıyordu. Kâr amacıyla kurulmamış olmakla birlikte, pazarın elde kalan bu malların getirdiği zararı karşılayacak dayanağı da yoktu.

Fakat Emek Pazarı sistemindeki bu düzensizlikler başlangıçta kendini göstermiş değildi. Bu pazarlar bir süre için başarıyla işledi. Terziler, ayakkabıcılar, şapkacılar, marangozlar mallarını pazara getirip, emek bonusu karşılığında bırakıyorlar ve istedikleri malları bu bonolarla alıyorlardı.

Emek Pazarının açılışındaki ilk haftalar büyük bir coşkunluk havası içinde geçmişti. Pazarla ilgili olarak yapılan bir toplantıda Owen Emek Pazarlarının halkın bütün ihtiyaçlarını karşılayacağını ve dükkân sahiplerinin işsiz kalacaklarını ileri sürmüştü. Böylece, bunlar da, gerçek zenginlik yaratacak üretici işlere katılmaya zorlanmış olacaktı. Owen'e göre, Adil Emek Pazarları toplumun yeni ve daha iyi bir düzene güvenle geçmesini sağlayacak bir köprüydü. Owen yer yüzünde hiçbir hükümetin Emek Pazarlarının gelişmesine

engel olamayacağını da ileri sürmüş ve "Hükümet de bize katılmak zorundadır" demişti. Daha sonra yapılan bir başka toplantıda da dinleyicilerine bir emek bonusu göstererek şöyle haykırmişti: "İşte bizim kabul edebileceğimiz yeni para budur; bu, çalışan sınıfların parasıdır!"⁷

Owen'in emek bonoları bugün bize garip görünebilir. Ama o günlerin havası içinde bunlarda çok şaşılacak bir taraf yoktu. Özel bankaların, sınırlı bir bölge içinde de olsa, tedavül eden banknotlar çıkarmaları alışılmış bir durumdu. Ayrıca, özellikle Napolyon Savaşları sırasındaki nakit para sıkıntısı yüzünden, birçok işveren işçi ücretlerini kendilerinin çıkardıkları özel kâğıtlarla ödemişlerdi. Owen'in emek bonolarının dayandığı ilke başka olmakla birlikte, "bono"ların kendinde, o zaman için şaşılacak bir şey yoktu. Nitekim, Owen'in emek bonolarının yalnız bu sistemi benimseyenler arasında değil, Londra'nın her yanında geniş ölçüde kullanıldığı bir gerçektir.

Emek Pazarının başarısının devam etmesi sonucunda Birmingham'da bir şube açılmıştı. Fakat ertesi yıl, 1834'ün ortalarında gerek merkezin, gerek şubenin işleri bozuldu. Birmingham şubesi kapanma kararı alarak, elinde kalan parayı bir hastaneye bağışladı. Londra merkezi güçlükler içinde bir süre daha yaşadıysa da, sonunda çökmekten kurtulamadı.

Owen'in pazarıyla ilişkisi bulunan Lovett çöküşün emek bonolarının değerden düşmesi ve yararlı malların pazara getirilmemeye başlanmasıyla ortaya çıktığını belirtiyor. Lovett çöküşün nedenleri arasında dinsel farklılıkların, ev kadınlarının bir tek pazardan alışveriş etmeyi zevksiz bulmalarının ve pazarda çalışan görevlilerin yolsuzluk yapmalarına karşı bir tedbir alınmamış olmasının da önemi olduğunu ileri sürüyor.⁸

Emek Pazarı ile kurulan sistem, "para"yı ortadan kaldırmak amacıyla olmakla birlikte, para sisteminden büsbütün bağımsız da değildi. Malların değerlendirilmesi cari para sistemine dayandığı gibi, bazen pazara mal getiren kişiye malı-

7 Harvey, *agy*, s. 187-88.

8 Harvey, *agy*, s. 189-190.

nın karşılığının yarısı bono ile yarısı da para ile ödeniyordu. Bu iki sistemin bağdaştırılması ise çok zordu. Sonunda eski düzen, yani para sistemi, Owen'ın kurmak istediği yeni düzeni ezdi.

Devletin mübadele aracı dışında bir aracın geçerli olacağı bir topluluk yaratmak amacındaki bu girişiminin başarısızlığa uğraması devletin yaptığı bir baskının sonucu değildi. Bu çöküş sistemin kendi içindeki çelişmelerden ve mali kaynakların yetersizliğinden doğmuştur.

Gerçek nedenleri ne olursa olsun, pazarların çöküşü çok hızlı bir biçimde ortaya çıkmış ve Owen de bir süre sonra bunları "çok önemsiz" bulduğunu açıkça söylemekten çekinmemiştir. Owen'e göre, kısa bir süre içinde kurulabilecek olan çok daha üstün kurumlarla karşılaştırılırsa Emek Pazarları sadece birer rehinci dükkânı kadar önem taşımaktadır.

Owen başarısızlığa uğrar uğramaz Emek Pazarları ile ilgisini kesmiş ve Yeni Ahlaki Dünya'sını kurma yolunda işçi sendikalarını çok daha uygun araçlar olarak görmeye başlamıştır.

Owen Sendika Önderi

1833 sıralarında, İngiltere'deki çeşitli sendikaları bir tek genel örgüt içinde birleştirme çabaları ortaya çıkmıştı. Owen de artık sendikalaşma hareketini açıkça ve kuvvetle destekliyordu ve 1833'ün ortalarında sendikacıların en önde gelen lideri durumuna gelmişti. İşçilerin içinde buldukları heyecan Owen'e kendi fikirlerini uygulama alanına koymak için bir kaynak olarak görünüyordu.

Gerçekten, bu sıralarda işçi sınıfı hareketleri en yüksek noktasına ulaşmış bulunuyordu ve Owen bu hareketi kendi amaçlarına uydurmak isteğindeydi. Onun parlamento seçiminde yapılacak reformla ilgisi yoktu, ama işçi sendikalarını "ideal topluluklar"dan meydana gelmiş bir İngiltere hayalini gerçekleştirme yolunda bir araç olarak kullanmak istiyordu.

Uğrunda çok mücadele verilmiş olan Reform Yasası, sonun-

da 1832'de çıkmış, fakat işçiler çok geçmeden, aldatılmış olduklarını anlamışlardı. Reform Yasasının çıkması için birlikte mücadele ettikleri orta sınıf oy hakkına kavuşmuştu, ama işçileri parlamentoya sokma niyetleri yoktu. Siyasal alandaki mücadelenin, böylece, işçiler için olumsuz bir sonuca varması, Owen'in görüşlerinin etkisini arttırmıştı. Kooperatifçilik fikri işçiler arasında yaygın bir ideal haline gelmiş bulunuyordu.

Oy hakkından yine yoksun bırakılmış olan işçilerin orta sınıfa duydukları kızgınlık, 1832'de çıkarılan yeni Yoksullara Yardım Kanunu ile büsbütün arttı. Malthus'un görüşlerinin etkisi altında yapılan bu kanun, yoksulluğu adeta bir suç olarak görüyordu.

Bu dönemde, kızgın işçilerin önderi olan sendikacıların isteği, çeşitli işkollarını ele geçirmek üzere, işçilerin bütün ülke çapında örgütler kurmalarını sağlamaktı. Böylece gerçekleştirecek olan Genel Emek Birliği işçilerin gündelik dertleri için savaşacak bir organ olarak değil, kooperatif ilkesine dayanan yeni toplum düzenini gerçekleştirecek bir araç olarak düşünülüyordu. Bu bir endüstri demokrasisinin merkez yürütme organı olacak, yerel sendikaların işlemleri bu genel örgütün çerçevesi içinde yürütülecekti.

Kooperatif derneklerinin, sendikaların ve Owenci grupların delegelerinin katılımıyla 1833'te toplanan kongrede, Owen, Üretimci Sınıfların Büyük Ahlaki Birliği (Grand National Moral Union of the Productive Classes) adıyla bir örgütün kurulması önerisini ileri sürmüştü. Owen'in tasarladığı bu Birlik yoluyla, işçilerin kapitalist sistem altında üretim yapmaktan barışçı bir biçimde kaçınmaları sağlanacaktı.

Fakat Owen'in bu önerisi onun düşündüğünden farklı bir sonuç doğurdu ve 1834 başlarında Büyük Ulusal Sendikalar Birliği (Grand National Consolidated Trades Union) kuruldu. Bu örgüt, Owen'in tasarladığının tersine, kapitalist sisteme doğrudan doğruya bir saldırı niteliği taşıyor ve yalnızca emekçi güçleri birleştirmek amacını güdüyordu. Oysa Owen yalnızca emekçileri değil, bütün "üretimciler"i birleştirmek istemişti. Owen kapitalistleri de "üretimciler" arasında görebiliyordu.

Büyük Ulusal Sendikalar Birliğine paralel olarak, ülkenin

kuzeyindeki fabrika bölgesinde, Owen'in de desteklediği Ulusal Yeni Doğu Derneği (Society for National Regeneration) 8 saatlik işgününü kabul ettirmek amacıyla mücadeleye girişmişti. Bu dernek, amacına ulaşmak için, işçilerin günde 8 saatten fazla çalışmayı topluca reddetmeleri için uğraşıyordu.

Owen bütün bu gelişmeler arasında birbiriyle çelişen duygular içinde bulunuyordu. Bir yandan, toplu bir işçi sınıfı hareketiyle kendi kooperatif düzenini bir hamlede kurmayı umuyor, fakat öte yandan da her türlü sınıf kavgası kavramından uzak olmak istiyordu. Owen eğer kendi görüşleri iyice anlatılabilirse, işverenlerin hepsinin veya hiç olmazsa çoğunun, reket ilkesine dayanan düzeni ortadan kaldırmaya kolaylıkla razı olacaklarına hâlâ inanmaktaydı.

Owen genel bir grevin düzenlenmesinden yana olmakla birlikte, bunun "evrensel iyilik" ve "insanseverlik" duyguları içinde yürütülmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Ona göre, bütün bireyler yanlış ilkelere dayanan toplum düzeninin kurbanı durumundaydılar. Büyük devrim kan dökme, şiddet veya başka herhangi bir kötü davranışa başvurulmadan, sadece manevi etkilerle gerçekleştirilmeliydi. Bu manevi etkiler karşısında direnmenin faydasız ve akılsızca bir davranış olduğu, bütün bireyler ve uluslar tarafından kısa zamanda anlaşılacaktı.

Fakat Owen'in bütün insanların anlaşıp uzlaşarak bir "Yeni Ahlaki Dünya" kurabileceklerine inanmasına karşılık, sendikacıların çoğu sınıf kavgası yöntemlerine başvurulmadan amaçlarına ulaşamayacağını ileri sürüyorlardı. Sendika hareketi içindeki rakiplerinin tanrıtanımaz diye niteledikleri Owen iyilik duyguları aşılama çalışırken, Hıristiyan rakiplerinin şiddetli bir sınıf kavgasını körüklemeleri ilginçtir.⁹

Bunlara karşın, Büyük Ulusal Sendikalar Birliğinin kabul ettiği ilkelerde Owen'in görüşlerinin etkisi açıkça görülmektedir. Bu ilkelere göre, grev ve lokavtlarda işsiz kalan işçiler sendikalar tarafından satın alınacak topraklarda çalıştırılacaklar, geçimlerini böylece sağlamış olacaklardı. Ayrıca, işsizlerin emeklerini değerlendirebilmeleri için atölyeler de sağlanacaktı.

9 G.D.H. Cole, *Socialist Thought*, s. 125, G.D.H. Cole, *Robert Owen*, s. 228.

Öte yandan, her sendikanın işçilerin ihtiyaç duydukları başlıca malları depo etmesi ve toptan fiyatın pek az üzerinde bir fiyatla işçilere vermesi de öngörülüyordu.

Büyük Ulusal Sendikalar Birliğine üye olmak isteyenlere sorulan ve olumlu cevaplandırılması istenen şu sorularda Owen'in görüşlerinin etkisi görülmektedir: "Bütün değerlerin kaynağının emek olduğu görüşünün doğruluğuna inanıyor musunuz? Çalışanların emeklerinin bütün ürünlerini ve yararlarını kendileri için ve kendi istedikleri yolda kullanmaları konusunda vazgeçilmez bir hakları olduğunu kabul ediyor musunuz?"¹⁰

Büyük Ulusal Sendikalar Birliğinin politikası şu amaca yönelmişti: Bütün ülke çapında, işçilerin hepsinin katılacağı genel grevler düzenlemek ve böylece üretim araçlarının kontrolünü ele geçirmek. Bu amaç uğruna, bütün yerel çıkarlar ve işkollarındaki işçilerin özel çıkarları ikinci planda bırakılacaktı.¹¹

Büyük Ulusal Sendikalar Birliği hareketi şaşılacak bir hızla gelişti ve birkaç hafta içinde bütün endüstri kollarından 1 milyona yakın üye topladı. Bu üyelerin içinde tarım işçileri ve kadın işçiler de vardı. İşçiler arasında sınıf bilinci uyanmıştı. İşçilerin sözcüleri "sınıf kavgası", "grev", "emekçiler", "burjuvazi" ve "dayanışma" sözlerini bol bol kullanmaya başlamışlardı.

Bu durum Owen'i telaşlandırdı. Onun görüşlerinde "sınıf kavgası"nın yeri yoktu. *Crisis* adlı gazetesinde, sermayenin de üretimde bir öge olduğunu ve işçilerin buna karşı dostça davranmaları gerektiğini ileri sürdü.

Büyük Ulusal Sendikalar Birliğinin kurulmasında geniş ölçüde rol oynamış olmakla birlikte Owen, başlangıçta, bu örgüt içinde görev almamıştı. Hatta birliğe üye bile olmayan Owen olayları örgütün dışında kalarak izliyordu.

Öte yandan, olaylar hızla gelişmeye devam ediyordu. İşçiler giriştikleri grevlerde sadece ücretlerin arttırılması veya çalışma koşullarının düzeltilmesi istekleriyle yetinmiyor, işverenlerin ortadan çekilip kooperatif ilkesine dayanan yeni bir üretim düzeni kurulmasını gerektiğini de ileri sürüyorlardı. Bu durum hükümet ve işveren çevrelerinde telaş uyandırmıştı.

10 Clayton, *agy*, s. 30.

11 Redford, *agy*, s. 129.

İşverenler lokavtlar yapıyor ve sendikaya üye olmadığına dair bir "belge" imzalamayan işçileri işe almıyorlardı. İşsiz kalan işçiler, kooperatifçiliğe daha çok sarılıp kendi aralarında kooperatif ilkesine dayanan atölyeler açmaya giriştiler. Bir yandan da sendikaların üye sayısı gittikçe artıyordu. Bu artış sendikaları güç bir duruma soktu, çünkü elde, grev yapan ve işten çıkarılan işçileri desteklemeye yetecek kadar para yoktu. Açıkta kalan işçileri desteklemek Birlik için altından kalkılmaz bir yük oluyordu.

Bu arada hükümet bir yandan işverenleri, sendika üyelerini işten çıkarmaları için teşvik ediyor, öte yandan da yöneticileri ve yargıçları "zararlı faaliyetlere karşı uyanık olmaya" çağırıyordu.

O sıralarda sendikalar üye olarak aralarına alacakları işçilere gizli olarak ant içirirlerdi. Bu, sendikaların yasadışı kuruluşlar oldukları 1824 öncesi dönemden kalma bir gelenektir. Ayrıca, işverenlerin sendika üyesi olarak bilinen işçileri işe almaması karşısında bu gizlilik önlemi yararlı oluyordu.

Yöneticiler işte bu gizli yemini bahane ederek, 1834'te 6 Dorchesterli işçiyi sürgüne mahkûm ettirdiler. Büyük Ulusal Sendikalar Birliği'ne bağlı Tarım İşçileri Dostluk Derneğinin üyesi olan bu işçilere 1797'de bir donanma isyanı sırasında çıkarılmış ve o tarihten sonra unutulmuş bulunan bir yasa uygulanmıştı.¹² Bu işçilere verilen cezalar o zamana kadarki uygulamayı çok aşan şiddetliydi. Fakat yönetici çevrelerin işçi hareketleri karşısında kapıldıkları telaş onları bu hareketi ezmek için en şiddetli usullere başvurmaya zorluyordu.

Owen 6 Dorchesterli işçinin mahkûmiyetten kurtarılmasını için çok uğraştı. O zamana kadar örgütün dışında kalmışken Büyük Ulusal Sendikalar Birliğine katılarak başkanlığı üzerine aldı ve Birliği hücumlara karşı savunmaya girişti. Owen birliğe üye bütün kuruluşların derhal, gizli ant içmelere son vermelerini emrettiyse de, Dorchesterli işçilerin mahkûmiyetinden de cesaretlenen işverenler, sendika üyelerine karşı boykota devam ettiler.

Owen, Dorchesterli işçilerin affı için işçileri bakanını ziyaret ederek ricada bulundu, fakat bir sonuç alamadı. Bunun

üzerine, işçileri bakanına hitaben bir dilekçe hazırlayarak, bunu sendika önderleriyle birlikte düzenlenecek muazzam bir işçi yürüyüşünden sonra vermek üzere hazırlıklara başladı. Bu hazırlıkları haber alan bakan, Owen'e yazdığı bir mektupta, böyle bir gösterinin kan dökülmesine yol açacağını bildirdi. Bakan Lord Melbourne Owen'e öteden beri dostluk ve anlayış gösteren bir kimseydi, ama kalabalık bir toplulukla getirilecek dilekçeyi kabul edemeyeceğini kesinlikle açıklamıştı.

Fakat ne bakanın bu kararı, ne de kendisinin "çarmıha gerileceği" ihtarları Owen'i durduramadı. Kararlaştırılan gün olan 21 Nisan 1834'te 30.000 kişilik bir kalabalık önünde yürüyüşe başladı. Hükümet alaylarla askeri hazır bekletiyordu, fakat hiçbir şiddet hareketine girişilmedi. Bakan kalabalıkla getirilen dilekçeyi kabul etmedi, daha sonra özel olarak aldıysa da, Dorchesterli işçilerin affı için hiçbir çaba göstermedi.

Owen işçilerin affı için uğraşmaya, aylarca devam etti. Bu amaçla Krala da bir dilekçe sundu. Bu dilekçe, af isteğinin yanı sıra, üretimcilerin güç kazanmakta olduklarını, buna karşılık üretimi olmayanların da güçlerini kaybettiklerini ileri sürüyordu. Bu durumda, mevcut devlet düzeninin sağlanabilirliğinin tek yolu, üretimcilerin arasındaki karşılıklı yardımlaşma birliklerinin desteklenmesiydi.

Fakat Owen'in bütün çabaları sonuçsuz kaldı. Yönetici ve işveren çevrelerinin baskısı karşısında, sendikaya katılmış olan işçilerin çoğu korkmaya başladı. Bir yandan da, Birliğin kendi yapısındaki uyuşmazlık ve çelişkiler de belirli bir biçimde ortaya çıkmıştı. Birliğin gazetesi olan *The Pioneer*'in başyazarı James Morrison ve Owen'in gazetesinin başyazarı J.E. Smith ile Owen arasında açık bir çatışma başladı. Owen, bu yazarları, toplumun barışçı yollarla değiştirilmesi yerine sınıf kavgasını körüklemekle itham ediyordu. "Birliğin resmî organının (*The Pioneer*) toplumdaki diğer sınıfları boş yere rahatsız etmeye son vermesinin zamanı gelmiş"ti. Bu tutum, Büyük Ulusal Sendikalar Birliğinin, kutsal olan, insanların kurtuluşunu sağlama davasına gereksiz yere engel olmaktadır.

dı. Owen birliğin resmî organının tutkuların ve önyargıların değil, aklın yönetimi altında olmasını istemekteydi. Buna karşılık rakipleri de Owen'ın "perde arkasında kalmak isteyen bir diktatör" olduğunu yazıyorlardı.¹³

Owen sonunda bu iki gazeteyi de kapatmış ve rakiplerini hareketten uzaklaştırmıştır.

1834'ün bitiminde Büyük Ulusal Sendikalar Birliğinin de sonu gelmişti. Üyeleri her tarafta kovuşturmaya uğrayan, iç uyumsuzluklarla sarsılan ve mali güçlükler içinde bulunan sendika hareketi iskambil kâğıdından bir yapı gibi çöküvermişti.

Bu arada Owen sendikacılık hareketini kendi görüşlerinin sınırı içinde tutmaya karar vermişti. Kapattığı *Crisis* adlı gazetesinin yerine *New Moral World* (Yeni Ahlaki Dünya) adlı yayını çıkarmaya başladı. Büyük Ulusal Sendikalar Birliğinin delegelerini bir toplantıya çağırarak onların taktiklerini değiştirmeleri gerektiğini açıkladı. Owen'e göre, hükümet ve işveren çevrelerinin sert muhalefeti karşısında daha yumuşak bir tutum takınmaları gerekiyordu. Bu toplantıda, birliğe yeni bir ad da bulundu: İngiliz ve Yabancı Endüstri, İnsanlık ve Bilgi Birliği. Owen bu yeni adla ve kabul olunan uzlaşma politikasıyla yönetici çevreler ve mülk sahibi sınıflara militan sendikacılıktan vazgeçtiklerini göstermek istiyordu.

Crisis'in son sayısında yayınladığı yazıda Owen yalan ve karışıklık düzeninden kurtuluşun şiddet yoluyla gerçekleşmeyeceğini açıklıyordu. Bu amaç için, sonu gelmekte olan eski dünyanın silahlarına başvurulamazdı. Bu, ancak "gerçeklik, iyilik ve nezaketle" ve "insan aklında yapılacak büyük bir ahlaki devrim" yoluyla başarılabilirdi.¹⁴

Böylece, Owen'ın İngiliz işçi sınıfı hareketi üzerinde kısa süren egemenliğinin sonu gelmiş oluyordu. Bu hareketi zaten Owen kendi başlatmış değildi. O, çeşitli akımların karışık bir biçimde katıldığı bir hareketi sadece kısa bir süre için yönetmişti. Üstelik bu hareket üzerindeki egemenliği de hiçbir zaman tam olmamıştı. Büyük Ulusal Sendikalar Birliği hareketi içinde

13 Morton, *agy*, s. 45 ve 154.

14 Harvey, *agy*, s. 197.

Owenciler, sınıf kavgasından yana olanlar, ücretlerin arttırılmasını isteyenler gibi çeşitli gruplar karmakarışık bir durumdaydılar. Birlik bütünüyle belirli bir amaca yönelmiş bir hareketten çok, ekonomik ve sosyal düzensizlikten gelen şikâyetlerin yarattığı karışık bir yığın hareketi görünümündeydi.¹⁵

Owen işçi hareketinden koştuktan sonra yeniden kooperatifçilik hareketine ve kooperasyon köyleri kurulması kampanyasına döndü. Bu çabalarını yürütmek için kullandığı İngiliz ve Yabancı Endüstri, İnsanlık ve Bilgi Birliğinin adını, bir süre sonra Çalışan Sınıfların Ulusal Birliğine çevirdi. Bu kuruluşun adı bundan sonra da birçok kere değiştirilmiştir.

Owencilik ekonomik alandaki etkisi zayıfladıkça, adeta dinsel bir karakter almaya başladı. Owen artık tam anlamıyla "peygamberce" ve mistik bir hava içine girmiş oluyordu. Bundan sonra Owencilik yaşamaya devam ettiyse de artık işçi hareketlerinin genel akımının dışında kalan ve mezhep niteliğinde bir tutum gösteriyordu. Sendikacılık hareketi çöküşten sonra yeniden ortaya çıktığı zaman Owen'in bu konuyla hiçbir ilişkisi kalmamış bulunuyordu. 1837 ile 1848 yılları arasında ortaya çıkan siyasal hareketin yol açtığı Chartism, Owen'in bazı fikirlerinin etkisi altında görünmekle birlikte, Chartistlerin ilk amacı devleti ele geçirmek olduğundan, bunlar Owen'in metotlarını reddediyorlardı. Chartistler de son amaç olarak bir kooperatif düzen kurmak istiyorlardı, ama bu amaca ancak siyasal alanda mücadeleyle varılabileceğine inandıklarından, metotları Owen'den tamamıyla farklıydı.¹⁶

15 G.D.H. Cole, *Socialist Thought*, s. 128.

16 Chartism, İngiltere'de özellikle işçi sınıfına dayanan ilk sosyal harekettir. Bu hareketin temelinde, 1832'de çıkarılan Reförm Yasası ile umdukları oy hakkına kavuşamamış işçilerin hayal kırıklığı vardır. 1832 Reform Yasasının çıkması için işçilerle birlikte mücadele etmiş olan şehirli tüccar ve endüstrici sınıfı bu yasadan sonra parlamentoda temsil edilme olanağını bulmuş, fakat işçiler için eski durum değişmemiş ve bunlar parlamentoya temsilci sokamamışlardı. Chartism, adını 1838 Mayısında yayınlanan "*Peoples Charter*" (Halkın İstekleri) adlı belgeden almıştır. Bu belgeyle ileri sürülen istekler arasında genel oy, parlamento üyelerine ücret ödenmesi ve seçim hakkının dayandığı mülkiyet koşullarının kaldırılması vardı. Chartism'in en önemli yönü, işçi sınıfının örgütlenmesi ilkesine dayanmasıdır. Chartism, işçi sınıfının açlığını, ıstırabını ve yeni bir sosyal düzen için duyduğu özlemi dile getirmiştir. Chartistler bütün İngiltere çapında örgütlenmeyi başarmışlar ve çeşitli temsilcilerini bir araya getiren kongreler toplamışlardır. Fakat bu toplantılarda hazırlanan ve parlamentoya sunulan öneriler

Fakat ne olursa olsun, Owen'in önderliği altında geçen dönem, eşitlik ve kooperasyon ilkeleri üzerine kurulacak yeni bir toplum düzeni kavramının binlerce ve belki de milyonlarca insan tarafından benimsenmesine yol açmıştı. Owen'in bu amaca ulaşmak için ileri sürdüğü yollar uygulamada başarısızlığa uğramıştı, ama bu ideal ölmemişti. Owen'in çabaları İngiltere'de sosyalizm inancının halk yığınları arasında ilk olarak yayılmasını sağlamıştı.¹⁷

hep reddolunmuştur. Chartismin son önemli çıkışı 1848'de görülmüş, fakat yine bir sonuç alınamaması üzerine hareket çözülmüştür. Bu tarihten sonra Chartism yerel hareketlere bölünmüş, Chartistlerin çoğu başka örgütler ve başka yöntemlerle işçi davası için uğraşmaya devam etmişlerdir.

17 Morton, *agy*, s. 46.

Owen'in Anayasası

Owen kooperasyon köyleri kurulması idealinden hiçbir zaman vazgeçmiş değildi. Giriştiği denemelerin hiçbirini başarıyla yürütememiş olmakla birlikte, ömrünün son yıllarına kadar bu konuda planlar yapmaya devam etmiştir.

Yıllar geçtikçe, Owen'in, bir tek örnek ideal topluluk kurmak ve bu örneğin zamanla bütün insanlık tarafından benimsenmesini beklemek yerine, kâğıt üzerinde de olsa, çok sayıda toplulukları içine alan federasyonlar tasarladığını görüyoruz. Owen bu amaçla 29 maddelik, hayli ayrıntılı bir anayasa da düzenlemiştir.

Anayasa tekniği bakımından başarılı bir metin olmaması doğal olan bu belge Owen'in görüşlerini göstermesi bakımından ilginçtir. Ayrıca, Owen'in görüşlerini bir anayasa biçiminde formülleştirmeyi gerekli görmesi, dikkati çeken bir durumdur. Bunda, Fransız Devriminden sonra yapılan anayasaların etkisi olsa gerektir.

Owen'in anayasası,¹ "insanlara mutluluk sağlayacak akli bir hükümet" kuracaktır. Owen'e göre, hükümetlerin amacının, yönetilenleri ve yönetenleri birlikte ve aynı zamanda mutlu kılmak olduğunu ve "en büyük sayıya en büyük mutluluğu sağlayan hükümetin, en iyi hükümet olduğunu" daha önce görmüştük.²

Kurulacak yeni akli düzende, yasalar az sayıda, yönetilenlerin hepsi tarafından kolayca anlaşılabilir bir açıklıkta ve insan doğasının yasalarına uygun olacaktır.

1 Owen, "A General Constitution of Government, and Universal Code of Laws", *Outline of the Rational System of Society*, Salford, 1837, s. 12.

2 Bkz. yukarıda "Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş", Dördüncü Deneme.

Owen, akli bir hükümet düzeni kurabilmek amacıyla, toplumun temeli ve dayanağı olarak aileyi reddetmektedir. Anayasaya göre, "Toplum şimdi olduğu gibi tek tek ailelerden değil, erkek, kadın ve çocukların, olağan oranlarda bir araya gelerek kuracakları topluluklardan meydana gelecektir" (madde XVII). Bu toplulukların her birinin nüfusu, yerel koşulların özelliklerine göre, 300 ila 2000 kişi arasında olacaktır.³ Geniş bölgelerde kurulan toplulukların sayısı arttıkça bunlar arasında, ihtiyaçlara ve duruma göre, bir birlik kurulması yoluna gidilecektir.

Her topluluk, üyelerinin geçimini sağlamaya yetecek genişlikte bir arazi parçası üzerine yerleşmiş olacaktır. Bu arazi, topluluğun nüfusu azamiye ulaştığı zaman bile yetecek ölçüde hesaplanacaktır.

Topluluğun yönetimi üyelerin yaş durumlarına göre, doğal olarak katılacakları kurullar eliyle sağlanacaktır. 30-40 yaş arasındaki bütün üyelerin katıldığı Genel Kurul topluluğun iç işlerini yönetmekle görevlidir. Topluluğun dış işleri de 40-60 yaş arasındaki bütün üyelerin meydana getireceği bir kurul tarafından yürütülecektir.

Genel Kurul belirli işlerin doğrudan doğruya yürütülmesi için kendi üyeleri arasından komiteler seçebilecektir. Fakat bu komiteler sadece kuruluş dönemi için düşünülmüştür. Üyelerin hepsi yönetime tam sorumlulukla katılmaya yetenekli bir duruma geldikten sonra, kişilerin belirli hizmetler için "seçilmeleri" söz konusu olmayacaktır (madde XXII). Owen'in amacı belirli bir yönetici sınıf meydana getirmekten kaçınmaktır.

İç işlerine bakacak Genel Kurulun görevleri çeşitli üretim, dağıtım ve karakter oluşumu (eğitim) bölümlerini düzenlemek ve topluluğun mutluluğuna engel olacak durumları ortadan kaldırmaktır. Bu görevlerin yerine getirilmesinde diğer toplulukların deneyimlerinden de yararlanılacaktır.

Dış işleriyle görevli kurul da diğer topluluk ve birliklerden gelecek ziyaretçileri ve delegeleri kabul edecek, diğer topluluklar ve birliklerle haberleşecek ve onlara temsilciler yollayacak-

3 Owen toplulukların nüfusu konusunda verdiği sayılarda zaman zaman değişiklik yapmıştır. Örneğin *Yeni Ahlaki Dünya* kitabının VI. bölümüne göre, toplulukların her birinin nüfusu 500-3000 kişi arasında olacaktır.

tır. Diğer topluluklarla kurulacak işbirliği sonucunda, yolların yapımı, fazla üretimin topluluklar arasında mal değişimi yoluyla alınıp verilmesi gibi sorunların çözümü sağlanacaktır. Topluluklar, yapılacak icatlar, yenilikler ve sağlanacak gelişmeler konusunda birbirlerine bilgi vereceklerdir. Ayrıca, topluluklarda meydana gelen nüfus fazlasıyla, yeni topluluklar kurulması için de topluluklar arasında işbirliği yapılacaktır. Dış işlerini yürütecek kurula üye olan 40-60 yaş arasındaki üyeler, gerek bu işleri yürütmek için, gerek kendi zevkleri için vakitlerinin büyük bir bölümünü seyahat etmekle geçireceklerdir. Bu durum, bu yaşlarda Owen'in kendisinin yaşayışını hatırlatmaktadır.⁴

Bu topluluklarda yaşayacak bireyler, en geniş bir biçimde vicdan özgürlüğüne sahip olacaklar, fikirlerini eşitlik içinde ve serbestçe belirtebileceklerdir. Doğru kanıtlar göstererek ikna etme yöntemi dışında, kimse başkalarının görüş ve inançları üzerine baskı yapamayacaktır. Başkalarının haklarını ihlal etmedikçe, herkes serbestçe ibadette bulunabilecektir.

Owen'in, genel olarak insan karakterinin meydana geliş ve suç konularındaki görüşlerinin bir sonucu olarak, kimse duygu ve davranışlarından dolayı sorumlu tutulmayacaktır. İnsan doğasının yasalarına uygun olarak yetiştirilecek üyelerin davranışları için hiçbir ceza veya ödül söz konusu olmayacaktır (madde XVI).

Owen, âdeti üzere, anayasasında da eğitime büyük önem vermiştir. Herkes yeteneklerini en iyi biçimde geliştirme hakkına sahiptir (madde VIII). Herkes çocukluğundan başlayarak, zamanın en iyi eğitim ilkelerine ve usullerine uygun olarak eğitilecektir (madde IX). Herkes aynı eğitimi görecektir ve aynı işlerde çalıştırılacaktır (madde X).

"Bütün çocuklar, doğumdan itibaren, doğdukları topluluğun özel ihtimamı altında bulundurulacak, fakat ana babaları çocuklarını her zaman görebileceklerdir" (madde XI). Bütün çocuklar aynı ailenin çocuklarıymış gibi eğitim görecektir (madde XII).

Anayasada, kadın-erkek eşitliğine de önem verilmiştir. Ka-

dınlar ve erkekler kişi özgürlüğü ve haklar bakımından tam bir eşitlik içinde olacaklardır. Evlilik, insanların doğasından gelen duygulara dayanacak, yapay kavramların etkisi altında bulunmayacaktır.

Kurulacak "Akli Toplum Düzeni"nde, çocuklar insan tabiatının yasalarına dayanan yeni alışkanlık ve duyguları kazancak yolda eğitildikten sonra, "faydasız özel mülkiyet"e yer yoktur (madde XV).

Owen'in deyişiyle, "pek muhtemel olmamakla birlikte", üyeler arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar Genel Kurulun en yaşlı üç üyesi tarafından derhal ve dostça çözüme bağlanacaktır (madde XXIX).

İnsan doğasının yasalarına uygun olarak yetiştirilecek kişiler, zorunlu olarak, her zaman akla uygun olarak düşünecek ve hareket edeceklerdir. Aldıkları eğitime karşın akla uygun davranmayan üyeler çıkarsa, bunlar "zihnî ve ahlaki bakımdan hastalanmış" sayılacaklar ve Genel Kurul tarafından hastanelere konulacaklardır. Bu gibilere hastanelerde mümkün olan en iyi tedavi usulleri uygulanacak ve bunlar iyi oluncaya kadar hastanede tutulacaklardır (madde XXVI).

Anayasa topluluğun yönetim mekanizmasının hangi ilkelere dayanacağını ve nasıl işleyeceğini şöyle belirtmiştir:

Topluluğun yönetimiyle görevli kurullar, görevlerine giren her konuda, bir hükümetin bütün yetkilerine sahiptirler. Bu yönetimde tek ilke insan doğasının yasalarıdır. Kurulların yetkileri bu yasalara uygun hareket ettikleri sürece devam eder (madde XXV).

"Pek muhtemel olmamakla birlikte", kurullar insan doğasının yasalarına aykırı hareket etmeye kalkışacak olurlarsa, topluluğun yaşlı üyeleri, 16 yaşından büyük bütün üyelerin katılacakları bir toplantı düzenleyeceklerdir. Genel Kurul üyesi olanların katılmayacakları bu toplantıda, kurulun insan doğasının yasalarına aykırı hareket etmiş olduğuna karar verilirse, topluluğun yönetimi yaşları 60'tan büyük ve 30'dan küçük üyelerin oluşturacağı bir kurula geçecektir (madde XXVIII). Ancak, bu yeni kurulun görevi sadece geçici bir süre için söz konusudur.

Anayasada bu yönetim değişikliğinin nasıl sağlanacağı konusunda başka bir açıklama yapılmış değildir. Ancak, "akla uygun hareket etmeyen" üyelerin hastanelere kaldırılması dışında, yönetimde zorlayıcı tedbirlerden söz açan bir hüküm de yoktur.

Anayasada, topluluklara dayanan akli toplum düzeni kurulunca, mevcut devlet düzeninin ne olacağı konusunda bir açıklık yoktur. Fakat Owen'e göre, emek ilkesine dayanan toplulukların kurulmasının oy hakkıyla veya diğer siyasal haklarla hiçbir ilgisinin olmadığı da görülmektedir. Owen'in, kurulacak yeni akli düzenin sağlayacağı başarılar ve bütün insanların gönüllü olarak bu topluluklara katılmaları karşısında eski devlet düzeninin kendiliğinden ortadan kalkacağını umduğu anlaşılmaktadır. Kendi kendilerini yöneten özerk ekonomik birimlerin yanında, eski anlamda devlet düzeni gereksiz kalmaktadır.

Fakat Owen, hiç olmazsa savunma ve dış ilişkiler bakımından, bir devlet gücünü her zaman gerekli görmüştür. Ayrıca, pek açık belirtilmemiş olmakla birlikte, topluluklar arasında bugün "ulusal planlama" diyebileceğimiz ekonomik bir işbirliğinin gerçekleşmesi için de merkezî devlet gücünü öngördüğü söylenebilir.

Ancak, yine Owen'in inancına göre, yeni akli düzen dünyaya o kadar kısa zamanda o kadar çok zenginlik ve barış getirecektir ki, merkezî hükümetin görev ve yetkileri son derece azalacaktır. Bu bakımdan, hükümet biçiminin Owen için fazla bir önemi yoktur.

Nitekim ömrünün son yılında, 1858'de Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı baş gösteren ayaklanma sırasında yayınladığı, Hindistan'da kurulmak üzere tasarlanmış devlet düzeni planı tam bir parlamenter rejim öngörmektedir.⁵

Owen'in bu planına göre, Doğu Hindistan Kumpanyasının (East India Company) Hindistan'ı yönetmek konusundaki bütün hakları bir daha tanınmamak üzere kaldırılacaktır.⁶

5 Bu "Plan"ın metni için bkz. Morton, *agy*, s. 169-170.

6 Owen teorik olarak mülkiyet hakkına şiddetle karşı olmakla birlikte, Doğu Hindistan Kumpanyasının yöneticilerine ve pay sahiplerine tam tazminatın ödenmesi gerektiğini de ileri sürmüştür.

Owen Hindistan'ın başında genç bir İngiliz prensinin bulacağı bir krallık veya imparatorluk haline getirilmesini ve iki meclisten kurulu bir parlamentosunun olmasını öngörmektedir. Owen'in teklifine göre, bu meclisler, Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi ve Senatosu örnek alınarak, seçimle kurulacaktır. On ikiden fazla üyesi bulunmayacak olan "kabi-ne", Kral tarafından atanacak, fakat her iki meclis önünde sorumlu olacaktır.

Owen'in ömrünün son yılında yayınlanan bu "plan" onun idealinden vazgeçtiği anlamına alınmamalıdır. Owen Hindistan halkını henüz bu toplulukları kurabilecek yetenekten uzak gördüğü için bunlara değinmemiş olsa gerektir. "Plan"ında, yönetimi İngiliz asıllı kimselere tanınmış bir hak olarak görmesi ve Hint yerlilerinin tam haklara sahip yurttaşlar olmalarının zamana bağlı bulunduğunu kabul etmesi de bu görüşü desteklemektedir.

Owen'in Son Yılları

1834'te Büyük Ulusal Sendikalar Birliği çöktüğü zaman Owen 63 yaşındaydı. Bundan sonra 24 yıl daha yaşadı. Fakat Owen'in düşünce ve eylem alanındaki değerlendirilmesi bakımından bu son 24 yılın önemi yoktur. Çünkü Owen yaşlılık yıllarını birtakım hayalci, garip ve aykırı davranışlar içinde geçirmiştir.

Ama şurası da bir gerçektir ki, Owen'in 63 yaşına kadar sosyalist düşünür, aydın sanayici, fabrikalarda çalışma koşullarını düzenleyen yasaların öncüsü, eğitimci, kooperatif ve sendika hareketlerinin önderi olarak başardığı işlerden her biri başlıbaşına bir değer taşımaktadır. Bu bakımdan, Owen'in son yıllarında bunlara yeni bir şey ekleyememiş olmasından dolayı onu kınamaya hakkımız yoktur.¹

Owen'in 1834'ten sonraki yaşamı, "mezhebinin" başındaki bir peygamberin yaşayışına benzer. Owen, artık kendisini dinleyen her topluluğa, "Yeni Ahlaki Dünya"sını anlatan "vaz"lar vererek dolaşmaya başlamıştı. Her gittiği yerde yine saygı ve ilgiyle karşılanıyordu, ama Owen'e bağlı olanların sayısı da çok azalmıştı. Owenciler artık önemli sayılabilecek bir topluluk olmaktan çıkmış, küçük bir "mezhep" durumuna gelmişlerdi. Owen'in kurduğu Bütün Ulusların Bütün Sınıflarının Derneğinin, bu parlak adına karşın, sadece 150 kadar üyesi vardı. Dernek 1839'da Akli Dincilerin Evrensel Topluluk Derneği adını aldığı zaman durum hayli düzelmiş, Owen'in *New Moral World* (Yeni Ahlaki Dünya) adlı dergisi 5 bin tane kadar dağıtıl-

1 Morton, *agy*, s. 47.

maya başlanmıştı. Bu yeni derneğin bütün İngiltere'ye yayılmış 50-60 kadar şubesi ve bütün ülkeyi dolaşarak "Akli Din"i anlatan, vaazlar veren ücretli "sosyal misyoner"leri vardı.

Owen'in "sosyalizm"i yıllar geçtikçe daha soyut ve gerçeklerden uzak bir nitelik kazanıyordu. Birbirini izleyen ve aslında hep aynı Owenci topluluğa dayanan derneklerin parlak adları da bunu göstermektedir.

Owen kendisini izleyenleri gittikçe daha fazla evlilik ve din konusundaki fikirlerine bağlamak istiyordu. Owenciler artık ekonomik konularla ilgilerini kesmişler ve sadece yeni "ahlaki din"i yaymak amacını güden bir topluluk haline gelmişlerdi.

Owen 1835'te *Eski Ahlaksız Dünyada Dinî Evlenmeler* adıyla bir kitap yayınladı. Bu sıralarda, İngiltere'de Quakerler ve Yahudiler dışında kalan herkesin evlenme işlemleri İngiliz Kilisesinin tekelindeydi. Henüz medeni nikâh ilkesi kabul edilmemişti ve boşanma, masraflarına yalnız zenginlerin katlanabilecekleri çok uzun ve masraflı bir yoldu. Bunun için önce Kilise Mahkemesinden, sonra Common Law Mahkemesinden ve en sonunda da Parlamentodan kararlar çıkarmak gerekiyordu. Boşanmanın çok güç olması birçok ahlaksızlıklara yol açmaktaydı.

Owen, kitabında, serbest birleşmeyi değil, sadece evliliğin dinsel yaptırımlara bağlanmamasını savunuyor ve boşanmayla sona erebilecek medenî nikâh ilkesinin kabulünü istiyordu. Fakat bu kadarı bile Owencilere karşı çok şiddetli hücumların yapılması için yetmişti. Din konusunda olduğu gibi, bu konudaki görüşleri de Owen'in ekonomik ve sosyal fikirlerine karşı girişilen saldırılar için bahane olarak kullanılmıştır. Düşmanları Owen'i ve Owencileri yalnız "dinsiz" ve "sapkın" diye suçlamakla kalmıyor, aynı zamanda, serbest cinsel yaşam istediklerini de ileri sürüyorlardı. Bu durum karşısında Owen 1838'de *Yeni Ahlaki Dünyanın Evlilik Sistemi* adıyla bir kitap daha yayınlayarak evlilik konusundaki fikirlerini daha belirli ve sakin bir biçimde açıkladı. Fakat rakipleri yine de hücumlarını kesmediler.

Owen'in yaşlılık döneminde yaptığı yayınların başka geleni, *Yeni Ahlaki Dünya (New Moral World)* adlı kitaptır. 1836 ile 1844 yılları arasında bölüm bölüm yayınlanan bu kitap Owen-

ciler için bir çeşit kutsal kitap niteliğindedi. Fakat gerçekte Owen'in daha önce yazdıklarına bir şey eklemiş de değildi. Genel olarak, Owen'in yaşlılık yıllarında yazdıkları 1816 sıralarında yazdıklarından çok daha lafa boğulmuş ve plansız bir görünümündedir. Owen, yaşamının bu son döneminde, fikirlerini çok daha uzun, karışık ve hayalci bir biçimde tekrarlıyordu.

Yeni Ahlaki Dünya kitabı, Owen'in âdeti üzerine, Krala, bütün uluslara ve hükümetlere hitaben yazılmış önsözlerle başlamaktadır.

Owen bu kitabında yine kooperatif köylerinin kurulması için planlar ileri sürüyor, devletin demiryollarının iki yanında arazi şeritleri satın alıp buralarda kooperatif köylerinin kurulması gibi öneriler yapıyordu. Bu kitabında, yalnız insan karakterinin oluşumu konusundaki görüşlerinde gerçekçiliğe doğru bir değişiklik yapmış ve kalıtımın rolünü de kabul etmiş görünür.² Fakat bu noktaya fazla bir önem vermiş de değildir.

Bu dönemde, Owenciler etkinliklerini yürütmek ve toplantılar yapmak amacıyla Bilim Yuvası (Hall of Science) adını verdikleri lokaller açıyorlardı. Bu bilim yuvaları, toplumda yerleşmiş değer yargılarına karşı çıktıkları için her yerde serbestçe toplantı yapamayan diğer grupların toplanmaları için de açık tutuluyordu. Böylece, Owenciler genel olarak özgür ve laik düşüncenin gelişip yayılmasına da hizmet etmiş oluyorlardı.

Bilim yuvalarının en büyüğü olan Manchester Bilim Yuvasının temel atma töreninde, Owen, yuvanın "farklı sınıf ve partilerden gelen özgür düşünceli kimseler" tarafından kurulduğunu belirtmiş ve bunların "insanlığın mutluluğunun, her konu ve kurum hakkında yapılacak özgür ve korkusuz araştırmalarla" sağlanacağına inandıklarını söylemiştir. Owen, aynı söylevinde, Bilim Yuvası'nın, bilimsel, siyasal ve dinsel her gruba eşit koşullarla açık bulundurulacağını da bildirmişti.³

Owen'in 1834'te kurduğu ve 1845'e kadar aralıksız çıkardığı haftalık gazete *Yeni Ahlaki Dünya* bir mezhebin organı ol-

2 Owen, *The Book of the New Moral World*, Londra, 1842, s. 20.

3 Owen, *A Report of the Proceedings Consequent on laying the Foundation Stone of the Manchester Hall of Science*, 1839, s. 7.

maktan ileri gidememiştir. *Yeni Ahlaki Dünya'* da yayınlanan yazıların Owencilerin dışındaki dünyayla ilgisi yok denecek kadar azdı. Örneğin, oy hakkına kavuşmamış işçilerin giriştikleri büyük Chartism hareketinden hemen hemen hiç söz açılmamıştır. Chartism'in adının anıldığı zaman da; Chartistlerin amaçları doğru olsa bile, yöntemlerinin, yani oy hakkı istemelerinin yanlış olduğu belirtilmiş ve aralarındaki en aydın kimse-lerden kurulu bir komitenin gelip Owencilere başvurması ve böylece doğru yolu öğrenmesi öğütlenmiştir. Oysa bu, Margaret Cole'un deyişiyle, "bir farenin bir aslana akıl öğretmeye kalkışmasına" benziyordu.⁴

Yeni Ahlaki Dünya' da Owen sendikacılara da öğütler yayınlamaktaydı. Sendikacıların ücretlerin arttırılması için mücadele etmeleri, işverenleri kızdıran hareketlere girişmeleri, Owen'e göre, akılsızca ve zararlı davranışlardı. Fakat sendikacılar hiç de bu öğütlere kulak vermiş görünmüyorlardı.

Owen ise söylediklerinin ve yazdıklarının eskisi kadar etkili olamadığını görmekten çok uzaktı. Onun bütün istediği, yazdıklarını yayınlayacak bir organı ve toplantılarını düzenleyebilecek bir örgütü elinin altında bulundurabilmektir. "Altın Çağ"ın yakın olduğuna ve "Yeni Ahlaki Dünya"nın eski ahlaksızlık dünyasının yerini alacağına inanıyor, bunu her fırsatta belirtmek istiyordu. Buradaki kullanış biçimini "Altın Çağ" diye çevirebileceğimiz "Millenium" sözünü, gazetesinin adına da eklemiş ve "Yeni Ahlaki Dünya veya Altın Çağ" haline getirmişti.

Owen'in, görüşlerini anlatmak için söylevler vererek İngiltere'de bir hayli dolaştıktan sonra, 1837'de tekrar Avrupa'ya geçtiğini görüyoruz. Bu yolculuktan dönüşünde Owen'in yeniden "ideal topluluklar" kurulması konusuna çok önem vermeye başladığını ve parlamentoya böyle köyler kurulması için birçok dilekçeler yollanmasına önyak olduğunu görüyoruz.

Öte yandan, İngiltere'deki bütün Owenci dernekler ve zengin Owenciler hiç olmazsa bir tane "ideal topluluk" kurulmasını sağlamak için para toplamaya başlamışlardı. Bunun sonucunda, Akli Dincilerin Evrensel Topluluk Derneği 1839'da, top-

lanan paralarla Hampshire'da Queenwood adlı yerde bir köy kurmaya girişti.

Queenwood'daki ideal topluluk denemesi birçok bakımlardan New Harmony'ye benzemiş ve sonu da, onun gibi başarısızlık olmuştur. Owen, başlangıçta, toplanan parayı yetersiz gördüğünden yönetimi üzerine almamıştı. 1841'de topluluğun yöneticisi olmayı kabul etti. Fakat elde ettiği diktatörce yetkilerini kullanarak, olanakları çok aşan ölçüde işlere girişti. Toplanan paralar Owen'in "Altın Çağ"ın başlangıcı olmak üzere kurmak istediği köyün giderlerini karşılayamıyordu.

Bu durum Owenciler arasında eleştirilere yol açtı ve 1844'te toplanan bir kongrede, üyeler Owen'e başkaldırdı. Owen kendi kurduğu bir derneğin toplantısında ilk olarak başkanlığa seçilmedi ve Queenwood'un yöneticiliğinden ve derneğin başkanlığından istifa ederek Amerika'ya, oğullarının yanına gitti. Queenwood'daki "ideal topluluk" da ertesi yıl çöktü.

Queenwood'un başarısızlıkla sona ermesinden sonra, Owencilik önemli bir hareket olmaktan büsbütün çıkmıştı. Owen 1847'de Amerika'dan döndükten sonra kitaplar yayınlamaya, konferanslar düzenlemeye devam ettiyse de, taraftarlarının sayısındaki hızlı düşüş durmadı.

Kooperatif Köylerinin son denemesi olan Queenwood çökerken, Lancashire'a bağlı Rochdale'de birkaç dokuma işçisi yeni tipte bir kooperatifçilik denemesine girişti. Bunlar, ilkin, küçük bir dükkân açarak bakkal malları satmaya başlamışlardı ve bu girişim, görünüşte, daha önceki yıllarda kurulup kapanmış yüzlerce kooperatiften farklı değildi. Hatta bu işe girişenlerin amaçları arasında ortak yarar ilkesi üzerine bir köy kurmak da vardı. Fakat bu bakımdan Owen'in görüşlerini yansıtan bu kooperatif, öte yandan, üyelerine kâr dağıtmayı kabul ederek Owen'den ayrılıyordu. Bu yenilik uygulamada çok başarı sağladı; dernek gelişti ve on yıl içinde her tarafta birçok benzerleri açıldı. Modern anlamda kooperatifçiliğin temeli, Rochdale işçilerinin kurduğu bu kooperatif derneği olmuştur.

Owen'in kooperatifçilik alanındaki bu yeni gelişmelerle doğrudan doğruya ilgisi yoktu. Bildiğimiz gibi, o böyle girişimleri küçük ve aşağı görüyordu. Fakat uygulamada Owen'in görüşle-

rinden ayrılmış olsa da kooperatifçilik hareketi Owen'den çok yararlanmıştı. Owen'in etkisi olmasa modern anlamda kooperatifçilik gelişemeyecekti.⁵

Owen, ilerlemiş yaşına karşın, aktif bir biçimde çalışmaktan geri durmuyordu. Kitapçıklar ve dergiler yayınlıyor, parlamento seçimlerinde aday olmak için uğraşıyordu. Fakat 1853'te, 82 yaşına geldiğinde, artık kendini tamamıyla spiritüalizme verdi. Hepsini ölmüş olan eski dostların ruhlarını çağıran ve onlarla konuştuğuna inanan bir insan olmuştu.

Owen bu arada yayın yapmaktan vazgeçmiş değildi. Otobiyografisini ölümünden bir yıl önce, 1857'de yayınlamıştır. Bu arada yine toplantılara katılmak ve söylev vermek için hiçbir fırsatı kaçırmıyor, hasta halinde seyahat etmekten çekinmiyordu.

Geçirdiği bir hastalıktan sonra, doğduğu kasabayı, Newtown'u ziyaret etmek isteyen Owen bitkin bir halde olmasına karşın çalışmasına devam ediyor ve yeni bir şeyler yazmaya uğraşıyordu. Fakat ölüm onu doğduğu kasabada bulmuştu.

Ölüm döşeğinde yanına gelen papazın duasını kesin bir tavırla reddetmişti. Papaz kendisine ömrünü sonuçsuz çabalarla geçirdiği için üzgün olup olmadığını sorduğu zaman da şu cevabı verdi: *"Hayatım faydasız geçmedi; dünyaya önemli gerçekler verdim. Bunlara aldırılmamış olmasının tek nedeni anlayışsızlıktır. Ben zamanımdan ileriydim!"*

Sonuç

1. Sosyal reform girişimlerinin ve sosyal içerikli yasaların tarihi içinde Owen'in önemli bir yeri vardır. Bu alanlarda Owen'in görüşleri kendinden sonraki gelişmeler üzerinde gerek teori, gerek uygulama bakımından kesin bir biçimde etkili olmuştur.

Owen toplum yapısında değişiklik yapma amacıyla girilen uygulamalar ve sosyalizm konularında, her zaman başvurulacak önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Özellikle yurdu olan İngiltere'de, kendinden sonraki sosyal gelişme Owen'e çok şey borçludur. Owen'in görüşleri, birçok bakımlardan, kendinden sonraki başarıların çekirdeklerini ortaya koymuştur. İşçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi, iş ve işsizlik durumlarını gösteren istatistikler tutulması, çocukların korunması ve eğitilmesi, sendika ve kooperatiflerin gelişmesi gibi alanlarda Owen'in etkileri çağımıza kadar uzanmaktadır. Örneğin, Owen'in çabaları sonucu ortaya çıkan 1819 Fabrika Yasası yoksul çocukların korunması alanında bir Magna Carta olarak kabul edilmektedir.

2. Owen Endüstri Devrimi içinde yetişmiş ve bu devrimin sağladığı olanaklarla genç yaşta çok zengin olmuş bir kimsedir. Fakat bu durum onun halk yığınları arasında devrimle birlikte ortaya çıkmış bulunan sefaleti ve mutsuzluğu görmesine engel olmamıştır. Engin bir insan sevgisiyle dolu olan Owen hemen bütün ömrünü, insanları Endüstri Devriminin sonucu olan mutsuzluktan kurtarmak uğruna çabalarla geçirmiştir. Başarılı bir sanayici olarak kazandığı paralar, Owen için, sadece görüşlerini uygulama alanına koyabilmek bakımından bir değer taşımıştır.

Owen Endüstri Devriminin sonucunda bir azınlığın zengin olurken halkın çoğunluğunun yoksulluğa düşmesini doğal bir

olay olarak görmüyordu. Olayları değerlendirişinde her zaman iyimser olan Owen için mutsuzluğun kaynağı, endüstrinin gelişmesi değil, bu gelişmenin, aklın ışığında bütün insanların yararına kullanılmamasıydı.

Endüstri alanındaki gelişmenin insanlığa mutluluk getirip getirmediği konusunda tarih Owen'i haklı çıkarmıştır. Endüstri yoluyla yaratılan zenginliğin, bunu adil bir biçimde bölüşmenin yollarını bulabilmiş toplumlarda, insanları daha iyi yaşama koşullarına ulaştırdığı bir gerçektir.

3. Owen'e göre, kötü olan, makineleşme değil, bunun insanlığın yararına kullanılmasını sağlamayan toplum düzeniydi. Makineler insanları ezecek değil, onların yaşayışlarını düzeltecek yolda kullanılabilirdi.

Owen, sonsuz iyimserliğiyle, rekabet ilkesine dayanan bir toplum düzeninin değiştirilip, yerine elbirliğiyle çalışma ve yardımlaşma ilkelerine dayanan bir düzen kurulması için bütün ömrüncü çalışmıştır. Owen'in idealindeki toplum, insanların bütün akıldışı etkilerden kurtuldukları bir toplumdur. İnsanların birbirlerine tam bir sevgiyle bağlı olacakları bu yeni toplum düzenine ideal topluluklar veya kooperasyon köyleri kurularak varılacaktır.

Owen'in idealindeki toplum düzenini dayandırdığı küçük toplulukların bugün hiçbir uygulama olanağı olmadığı, haklı olarak düşünülebilir. Ancak, kibbutz'lar Owen'in görüşlerinin, özel bazı durumlarda günümüzde de uygulanabileceğini göstermektedir. Kibbutz hareketinin tarihi ve teorik temelleri arasında Owen'e de bir yer ayırmak gerekir. Örneğin, kurallara aykırı davranışları için kibbutz üyelerine hiçbir cezanın uygulanmamakta oluşu, açıkça Owen'in görüşlerini yansıtmaktadır.¹

4. Owen'e göre, yeni toplum düzeni yeni bir "ahlak"la ye-

1 1970'te yayınlanan bir kitapta, Owen'inkilere benzer bir ideal topluluğun kurulmasına, 20. yüzyılda Türkiye'de de çalışılmış olduğu açıklanmıştır. Kitapta verilen bilgiye göre, "Birlik" adındaki bu topluluk Emin Türk Eliçin tarafından kurulmuş ve 12 yıl kadar yaşamıştır. Eliçin'in "Birlik"inde benimsenen ilkelere göre, üyeler güçlerinin yettiğince verecek, ihtiyacı olduğu kadar alacak, çocuklar Birlik'çe okutulacaktı... Mevcut toplum düzeni içinde minyatür bir sosyalist düzen kurmayı amaç edinen bu "Birlik" ile Owen'in ideal toplulukları arasında açık bir benzerlik göze çarpmaktadır. (Bkz. Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Ant Yayınları, 1970, s. 16-17. Bu bölüm, Asiye Eliçin tarafından yazılmıştır.)

tiştirilecek insanlar tarafından gerçekleştirilecektir. Owen'in insanların yetiştirilmeleri yani eğitim konusundaki görüşleri onun en belirgin özelliğini ortaya koyar. Bu onun sosyal doktrininin temelidir.

Owen'e göre, insan çevrenin bir ürünüdür. Çevre ile insan karakteri arasında otomatik bir ilişki vardır. Ancak, bu konudaki görüşünü tam olarak değerlendiremeyenler, çoğu zaman, Owen'i olduğundan daha çocukça bulmuşlardır. Oysa şu gerçeği gözden uzak tutmamak gerekir: Owen bu görüşü tek tek insanlar için değil, insan toplulukları için ileri sürmüştür. Yani çevrenin düzeltilmesiyle, o çevrede yaşayan insanların karakteri "genel olarak" düzelmiş olacaktır. Bunu belirtmenin, Owen'i haksız eleştirilerden korumak bakımından önemi vardır.

Owen, "insan karakterinin değişmeyeceği" ve "insanların doğuştan kötü oldukları" görüşlerinin yaygın bulunduğu bir çağda, "çevre düzeltilirse insanın da düzeleceğini" ileri sürmekle çağını aşmıştır.

Ancak, Owen'in eğitim konusundaki görüşlerinde birtakım temel yanlışlar olduğu da bir gerçektir. Bu bakımdan Owen'in eğitim konusunda söylediği her şey doğrudur diyen Russell'ın bu görüşüne katılmak kolay değildir. Owen'in eğitim konusundaki görüşleri şu soruları cevapsız bırakmaktadır: Eğer çevrenin bir ürünü ise insan çevreyi nasıl değiştirip düzelterek olabilir? Eğer eğitim yoluyla insana yeni bir karakter kazandırılacak ve yeni toplum düzeni böylece kurulacaksa, eğitimcinin kendisinin de bu yeni düzene göre eğitilmesi gerekmez mi?

İnsanın çevrenin bir ürünü olarak görülmesinde büyük bir gerçek payı olmakla birlikte, bu, gerçeğin sadece bir yüzüdür. İnsanın çevreyle savaşımının hem çevreyi, hem de kendini değiştirdiği bilinmektedir. Bugün tarih, insanın çevreyle savaşımı sonucunda yarattığı yeni çevrelerin birbirlerini zincirleme izlediği sürekli bir akış olarak kabul edilmektedir.

Owen'in eğitim konusunda büyük bir iyi niyetle ileri sürdüğü görüşlerin otokratik yönetimlerin işine gelmesine şaşmamak gerekir. Çünkü Owen'in görüşleri, toplum içinde "eğitilenler" ile "verilecek eğitimi belirleyenler" diye iki sınıfa kesinlikle ayrılmasına yol açacak niteliktedir.

Temeldeki bu teorik yanlışlar bir yana bırakılırsa, Owen'in eğitimin teknik yönleri, yoksul çocuklara eğitim sağlanması, iş ilkesine dayanan eğitim gibi konular bakımından eğitimbilime önemli katkılarda bulunmuş olduğu bir gerçektir.

Ayrıca Owen yeni kuşaklara verilecek iyi eğitimle üretimde büyük artış sağlanabileceğini ilk görenlerdendir. Ancak, Owen'e göre, eğitimin amacı sadece üretici el ve zihin yetenekleri kazandırmak değildir. İşin bu yönü ihmal edilmemekle birlikte, yeni kuşakların, gelecekteki mutlu ve ahlaki dünyanın kurucuları olarak yetiştirilmelerine de büyük önem verilecektir.

5. Owen'in toplumun içinde bulunduğu problemler karşısında duyduğu sorumluluk dikkati çekecek önemdedir. O, toplumdaki düzensizlikler karşısında sessiz ve hareketsiz bir gözlemci olarak kalmayı kabul etmez. Gerçekleri insanlara duyurmak görevinde olduğunu ve kişisel hesaplar gibi bir nedenle bu görevi yerine getirmekten kaçınırsa insanlığa karşı en büyük suçu işleyeceğine inandığını açıklamıştır. Owen'in yaşamı bu inancında ne kadar samimi olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Owen doğrudan doğruya hiçbir karşılık beklemeden, bir peygamber gibi, kendini gerçekleri açıklamak görevine adanmış, bu uğurda hiçbir engel tanımamıştır.

Owen insanın mutluluğa, ancak çevresindeki insanların mutluluğu için çalıştığı ölçüde ulaşabileceğini belirtmiştir. O, düzensiz bir toplumda, "mutlu azınlık"ın bile gerçekten mutlu olamayacağına inanıyordu.

Bunlar Owen'in mücadelesinin düşünsel temelidir. O, toplumu düzensizlikten kurtarmak için sadece soyut bir biçimde düşünmekle kalmamış, düşüncelerini uygulama alanına koyabilmek için de büyük bir enerjyle çalışmıştır. Bu da Owen'in en önemli özelliklerinden biridir.

Owen zamanının yerleşmiş değer yargılarını ve kapitalist toplumun dayandığı temelleri cesaretle eleştirmiştir. Bazı görüşleri bugün için gerçekçilikten uzak ve hayalci görünse bile, cesaretli eleştirileriyle, kendisinden sonraki gelişmelere önemli katkılarda bulunmuştur.

6. Owen'in, görüşlerini uygulama alanına koyma yolundaki mücadelesinde bağlandığı yöntemler, kendine özgü bir nite-

lik taşır. Modern sosyalizmin ilk öncülerinden biri olarak kabul edilen Owen'in sosyalizmi gerçekte sınıf kavgası görüşüne kesinlikle karşıdır. Owen'in amacı, toplumu işçi sınıfının değil, aklın egemenliği altına koymaktır. Owen'in insan aklına büyük bir inanç ve güveni vardır.

Owen'e göre, yapılması gereken devrimde sınıf ve sınıf kavgası kavramlarının yeri yoktur. Devrim insanların akıllarında yapılacak, bu yolla gerçekleştirilecektir.

Owen toplumun sınıflara ayrılmış bulunduğunu kabul etmekle birlikte, doktrini, bütün sınıfları kapsayacak bir biçimde kurulmuştur.

Owen akıldışı ilkelere dayanan toplum düzeninin, işveren ve yöneticiyi de işçi ve yönetilen kadar mutsuz kıldığına kesinlikle inanmıştır. Owen için görüşlerini yönetici çevrelere anlatıp kabul ettirmek, işçi sınıfını bilinçlendirip harekete geçirmekten çok daha önemliydi. Owen sınıf ve çıkar çatışmalarından doğan uyuşmazlıklara akli bir çözüm yolu bulmak ve bunu öncelikle, uygulama olanaklarına sahip bulunan yöneticilere kabul ettirmek istegindeydi.

Owen yöneticilerin gerçekte iyi kalpli insanlar olduklarına, fakat mevcut sosyal düzenin sonucunda kötü eğitim alarak yetişmiş olduklarına kesinlikle inanıyordu. Yöneticilerin yaptıkları kötülükler ve yanlışlar hep bu nedenden doğuyordu. Bu bakımdan, mevcut yöneticileri değiştirmeye kalkışmak gereksizdi. Sosyal düzen değişince, yöneticilerin karakteri de kendiliğinden değişecekti. Owen onları bu düzen değişikliğinin gerekliliğine ikna edeceğine inanıyordu.

Her türlü ayaklanma ve şiddet yöntemlerinin karşısında olan Owen, Sokrates'i hatırlatan bir tutumla, yasalar kötü de olsa, yürürlükte oldukları sürece bunlara uymak gerektiğini ileri sürmüştür.

Olayların sürüklemesiyle işçi sınıfı hareketinin lideri olduğu zaman bile sınıf kavgası düşüncesine karşı koyması da bu görüşlerinin bir sonucudur. Owen'e göre, sınıf kavgalarını doğuran neden, cehaletti. İnsanların sağduyuları uyandırılıp sınıf kavgalarının saçma oldukları gösterilerek bunlara kolaylıkla son verilebilecekti.

Owen'in sosyalizmi yukarıdan aşağıya, yönetici ve işveren sınıfından işçilere doğru gelen bir sosyalizmdir. Owen'in bütün sınıfların çıkarlarını uzlaştırmayı düşünmesi, yukarıdan aşağıya bir hareket öngörmesi, halk yığınlarının kendi çıkarlarının nerede olduğunu kendiliklerinden bulabileceklerine inanması, onu ilk bakışta sosyalizmden çok faşist görüşlere yaklaşan bir kimse bile saydırabilir.

Ancak, böyle bir düşüncenin yanlış olduğunu gösteren kuvvetli kanıtlar vardır. Her şeyden önce, Owen'in bütün görüşlerinin engin bir insan sevgisine dayanması böyle bir yorumu engeldir. Öte yandan, ekonomik görüşleri ve özellikle mülkiyet hakkının eleştirisini yapmış olması da böyle bir düşüncüyü haksız kılar. Owen kapitalist toplumu akli ve doğal bir düzen olarak kabul etmemiştir. Bu düzenin sürüp gitmeyeceğine, sınıf ayırımının ortadan kalkıp eşitlik ilkesine dayanan bir topluma ulaşılacağına inanmıştır.

7. Owen'in sosyalizmi sınıf kavgası kavramını kesinlikle reddeden bir toplum görüşü olduğundan, işçi sınıfını bir siyasal güç olarak kabul etmez. Owen sınıf kavgasına dayanan bir ayaklanmaya karşı olduğu kadar, işçilerin seçim yoluyla seslerini duyurmaya çalışmalarına da karşıdır.

Siyasal demokrasi ve seçim sisteminde yapılacak değişiklikler yoluyla ekonomik sıkıntılara çare bulunabileceğine inanmaz. Owen bir ayaklanma önderi değil, bir ahlak reformcusudur. Amacı, toplumda ahlak ve iyilikseverlik ilkelerine dayanan bir değişim sağlamaktır. Owen'in sosyalizmi demokratik olarak nitelendirilemez. Buna paternalist veya iyiliksever bir sosyalizm denilebilir.

Ayaklanma ve seçim alternatiflerine aynı kesinlikle karşı olan Owen, tasarladığı toplum düzenine ulaşmak amacıyla, zengin ve yönetici çevreleri ikna etmeye; kurulacak ideal topluluk veya kooperasyon köyleriyle, herkesin gönüllü olarak katılacağı mutlu örnekler ortaya koymaya önem vermiştir.

Owen'in devlet görüşü, şu basit ilkeye dayanır: Devletin amacı yöneticileri ve yönetilenleri mutlu kılmaktır. O halde hükümet edenler ve yönetilenler de dahil olmak üzere, en büyük sayıya en büyük mutluluğu sağlayan hükümet en iyi hükümettir.

Devletin başta gelen ödevi, insanları, onları mutluluğa ulaştıracak bir biçimde yetiştirmek ve eğitmektir. Bu eğitimin temeli de ahlak olacaktır.

Owen'e göre, ahlak insanların birbirine öfke duymamaları, birbirini suçlamamaları ile gerçekleşecektir. İnsanları bu düzeye ulaştıracak reçete de insan karakterinin, yaşadığı çevrenin bir ürünü olduğunu kabul etmektir. Bu temel ilke kabul edilir, çevreyi düzeltecek ve insanlar arasında rekabet duygusunu ortadan kaldıracak tedbirler alınırsa suç kavramı yeryüzünden silinmiş olacaktır. Böylece, suç ve cezanın söz konusu olmadığı, insanlar arasında sevgi ve işbirliğine dayanan bir toplum düzenine ulaşılmış olacaktır.

Böylelikle, yönetenler ile yönetilenler arasında, köy ile kent arasında ve çeşitli meslekler arasında görülen ayrımlar tamamıyla ortadan kalkmış olacaktır. Ulaşılabilecek bu yeni toplum düzeninde, bütün insanlar, sonsuz ölçüde artmış olacak üretimden sınırsız bir biçimde yararlanacaklardır.

Owen'in inancına göre, bu sevgi ve işbirliğine dayanan topluma ulaşmak için mevcut siyasal düzende hiçbir zorlama değişikliğe gerek yoktur. Bunun yöntemi, mevcut siyasal düzenin çerçevesi içinde yerel özerk kooperasyon köyleri veya ideal topluluklar kurmaktır. Bu köy ve toplulukların üyelerine sağlayacağı refah ve mutluluk bunlar dışında kalmış insanlara örnek olacaktır. Böylece, yöneticiler de dahil olmak üzere herkes, bu topluluklara katılıp mutluluğa kavuşmak isteyecektir.

Owen'in inancına göre, bu topluluklar zamanla federasyonlar biçiminde örgütlenecek, bunların sağlayacağı mutluluk ve refah dalga dalga bütün dünyaya yayılacaktır.

Ancak, bilindiği gibi, Owen bu görüşünü küçük çapta başarıyla uyguladığı örnekler ortaya koyabilmişse de, sonuçta tam bir başarısızlığa uğramıştır. Kapitalist toplumun –Owen'in deyişiyle “Eski Düzen”in– çerçevesi içinde kurulan “mutluluk adacıkları” ömürlü ve başarılı olamamış, eski düzenin değer yargıları, inançları, alışkanlıkları ve sert kuralları karşısında bunlar kendiliklerinden çözülmüşlerdir.

New Lanark'ta Owen'in müze haline getirilmiş evindeki çalışma odası...
Rona ve Sevinç Aybay, elinizdeki kitabın 1970'te yayınlanan ilk baskısını koydukları kitaplığın önünde.

Rona Aybay, Owen'in okulunda, tarih bilgisi için kullanılan görsel malzemeyi inceliyor.

'What ideas individuals may attach to the term 'Millennium' I know not; but I know that society may be formed so as to exist without crime, without poverty, with health greatly improved, with little if any misery, and with intelligence and happiness improved a hundredfold; and no obstacle whatsoever intervenes at this moment except ignorance to prevent such a state of society from becoming universal'.

Robert Owen's Address to the Inhabitants of New Lanark, New Year's Day 1816

New Lanark, 28 July 2003

Dear Professor Aybay

Thank you so much for your kind donation of your book on Robert Owen. As you know, we have added it to our reference collection in Robert Owen's House.

I do hope you are enjoying your visit to New Lanark. If possible, I would like to meet you before you leave. I will be free tomorrow afternoon (Tuesday), but I do not want to disrupt your plans. If you are also free, please ask the Hotel Receptionist to contact me and we can arrange a suitable time.

Yours sincerely

Lorna Davidson

Lorna Davidson
Deputy Director

NEW LANARK MTL.S, LANARK ML11 9DB. Tel. +44 (0)1555 661345 Fax. +44 (0)1555 665738
E-mail: trust@newlanark.org www.newlanark.org www.robert-owen.com
New Lanark Conservation Trust is a Scottish Charity No. SC008552

NEW LANARK is a UNESCO WORLD HERITAGE SITE

New Lanark Koruma Vakfı'nın, kitabını bağışladığı için R. Aybay'a teşekkür eden ve kitabın R. Owen'in evindeki referans kitaplar koleksiyonuna konulduğunu bildiren mektubu.

EK

Bu ekte, çağdaşlarından beş yazarın Robert Owen hakkındaki eleştirileri ve değerlendirmeleri sunulmaktadır.

Bu yazarlar zamanlarının radikal veya sosyalist hareketleri içinde belirli görüşlerin temsilcisi olmuş, önemli kimselerdir.

Bu ekteki metinler, A.L. Morton'un *The Life and Ideas of Robert Owen* kitabının sonundaki bölümden alınmış ve (Engels'in *Anti-Dühring* kitabından alınan metin dışındakiler) yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

William Cobbett¹

New Lanark'tan Owen adlı bir zat da bir çeşit *manastır* yaşamından başka bir şey olmayan projelerini Komiteye sunmuştur. Bu sayın bay, sayısız *yoksul toplulukları* kurulmasından yanadır; bunlar kışlaya benzer, etrafı çevrili yerler; sadece çevreleri daha geniş olacakmış.

Buralarda erkek ve kadınların, rahip ve rahibeler gibi ayrı ayrı topluluklar halinde mi, yoksa karışık olarak mı bulunacaklarını, doğrusu, pek açıkça anlayamadım. Fakat anladığıma göre, bunların hepsi pek *sıkı bir disiplin* altında yaşayacaklar ve sonuç da harikulade bir barış, mutluluk ve ulusal yarar sağlanması olacakmış!..

Çok önemli bir nokta olmasına karşın, rahip adaylarının buralara kabul edilmelerinden sonra üzerlerine vurulacak yoksulluk damgasının silinmez niteliğini nasıl karşılayacakları da pek açıklanmışa benzemiyor. Ama ne olursa olsun, Bay Owen'in projesinin büyük yenilik getirdiği bir gerçektir. Böyle *yoksullar topluluğu* gibi bir şeyi bugüne kadar kimsenin işitmiş olduğunu sanmıyorum.²

1 Cobbett için bkz. "1815 Barışından Sonra İngiltere" bölümü, dipnot 4.

2 Cobbett'in çıkardığı *Political Register* adlı haftalık gazetenin 2 Ağustos 1817 tarihli sayısından.

*Francis Place*³

Owen'i nazik ve iyi niyetli bir insan olarak tanıdım. Vakur bir hali ve insanlığın mutluluğunu arttırmak yolunda coşkun bir isteği vardı. Birkaç görüşmeden sonra dost olmuştuk...

Owen, o zamanlar, insanın çevrenin bir ürünü olduğunu ilk keşfedenin kendisi olduğu kanısındaydı. Bu kanısını hâlâ da sürdürmektedir. Metafizikle ilgili hiçbir kitap okumamış, metafizik üzerine bir tartışmaya bile katılmamış olması ve irade-kader sorunu hakkındaki tartışmalardan habersiz bulunması yüzünden, konusu üzerinde aydınlık bir kavrama varamamıştı ve görüşleri bulanıktı. Ama yine de, o zamandan beri öğütler verip, yayınlar yapıp, ortaya projeler atıp durmuştur. Bütün bunları yaparken de çevreye egemen olabileceğine veya çevreyi yaratabileceğine ve gerektiğinde, insanı çevreyi kontrol edebilecek bir düzeye yükseltebileceğine tam anlamıyla inanmıştır. Bu saçma görüşlerini hiçbir zaman açıklayabilmiş değildir; bu yüzden de hep bunların tartışmasız kabul edilmesini ister. Sözlerine inanmak istemeyenlere de bu apaçık görüşleri hemen kabul etmelerini engelleyen şeyin cehaletleri olduğunu söyler.⁴

3 Place için bkz. "Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş" bölümü, dipnot 1.

4 Graham Wallas, *Life of Francis Place*, s. 63-4.

William Lovett⁵

Amerika'dan döndüğü sıralarda Owen Trading Association'lara (küçük çaplı bir çeşit işçi kooperatifleri) karşı pek soğuk davrandı ve bunların sadece alım satıma dayanan ilkelilerinin, kendi büyük projesiyle ilgisi bulunmadığını açıkça belirtti. Fakat buralardaki insanlardan pek çoğunun kendisinin görüşlerini kabule hazır olduklarını anlayınca Trading Association'lara yakınlık göstermeye başladı. En sonunda da onların arasına karışarak aktif bir rol oynadı.

Burada, görüşlerinden pek çoğuna katılmasam da, Owen'in candan iyilikseverliğine ve büyük iyi niyetine karşı çok saygı duyduğumu belirtmem gerekir. Owen'in insanların içinde buldukları koşulları düzeltmek uğruna büyük servetini ve hayatını adanmış olduğunu bilen herkes ona bu saygıyı gösterecektir. Şunu da itiraf edeyim ki, Owen'in görüşlerinin ve özellikle ideal "mülkiyet" toplulukları kurma görüşünün etkisi altında kalanların arasında bir zamanlar ben de vardım. Bu, en ağır ve zahmetli işleri yapan, fakat emeğinin hakkını alamayan emekçiler için özellikle çekici bir görüştü...

Şimdi de, savunduğu aşırı doktrinler bir yana, Owen'in ne kadar antidemokratik tabiatlı bir insan olduğunu gösteren birkaç anekdot nakledeyim.

Bir kooperatif kongresi toplamaya karar verince, diğer davetiyelerin yanı sıra parlamento üyelerine yollamak üzere bir de mektup hazırlamıştık. Bunun bir nüshasını gören Owen mektubun kendi özel görüşlerini yeterince yansıtmadığı sonu-

5 Lovett için bkz. "1820-1830 Sıralarında İngiltere" bölümü, s. 195, dipnot 6.

cuna vardı ve mektuba konulmak üzere bir değişiklik önergesi yolladı... Bu önergeyi görüşen komite değişiklik yapmayı reddetti.

(Owen ise, komiteyi hiçe sayıp, mektubu kendi yaptığı değişikliklerle bastırmıştır. Bunun üzerine, davranışını protesto etmek için Owen'e, Lovett'in de katıldığı bir heyet yollanmıştır.)

Owen'in Pazar'daki odasına alınmış ve geliş sebebimizden kısaca söz açmıştık ki, Owen, oturmamızı ve bize bildirecek çok önemli bir şeyi olduğunu söyledi. Bu önemli şey, o günlerde yayınlamaya başladığı *Crisis* adlı bir derginin tashihleriymiş. Bu dergiye yazdığı bir yazının büyük bir bölümünü okumaya girişti. Sonunda sabrım tükendi ve bir ara duraklamasından yararlanıp, okuduğu şeyin bizim konuşmak üzere geldiğimiz işle ne ilgisi olduğunu sordum. Mektubumuzda yapmak istediği değişikliğin Komitece büyük bir çoğunlukla reddedildiğini, buna karşın mektubu bu değişiklikle bastırmaya tek başına kendini yetkili görmüş olduğunu söyledim. Böyle bir davranışın apaçık despotluk olup olmadığını sordum.

Büyük bir sükûnetle, bunun despotça bir davranış olduğu cevabını verdi. Ama Owen'e göre, bizler ve bizi oraya gönderen Komite onun planları ve amaçları konusunda tam bir cehalet içinde bulunuyormuşuz ve kendimizi yönetmek için yeterli bilgi sahibi oluncaya kadar despotlarca yönetilmeye razı olmamız gerekiyormuş. Bu aşırı derecede kendini beğenmiş sözler karşısında daha fazla ne söyleyebilirdik...⁶

6 William Lovett, *Life and Struggles*, s. 44-45, 49.

George Jacob Holyoake⁷

Aramızda çocuklara şefkatle bakmasını bilen ilk yazar Owen olmuştur. Owen'e göre çocuklar dünyanın nezaket ve şefkatle karşılanacak küçük konuklarıdır. Yetişkinlerse dünyanın ev sahipleri olarak yeni gelenlere konukseverlik göstermek zorundadırlar. Çocuklara bilgi ve sevgi sunulması, bu konukların şarkılar ve çiçeklerle şenlendirilmesi gerekir.

Böylece çocuklar kendilerine mutluluk veren ve bunun karşılığında onlardan sadece iyi insanlar olmalarını bekleyen bir dünyaya gelmiş olmaktan dolayı sevinç ve övünç duyacaklardır.

* * *

Bir işçi sınıfı ozanı olarak ün kazanan Ebenzer Elliott⁸ zamanının işçileri üzerinde Owen'in yarattığı etkiyi en güzel biçimde dile getirmiştir. Sheffield sendikacıları adına 1834'te Owen'e yollanan bir mektupta, Elliott şöyle der:

7 George Jacob Holyoake (1817-1906), bir kooperatifçi ve gazeteci olarak ün kazanmıştır. Bir işçi ailesinin çocuğu olan Holyoake 9 yaşında işçiliğe başlamış, fakat özel çabalarıyla kendini yetiştirerek, zamanın önde gelen yazarlarından biri olmayı başarmıştır. Sendikacılık, kooperatifçilik ve Chartism hareketlerine etkili bir biçimde katılmış olan Holyoake'in fikirleri geniş ölçüde Owen'in etkisinde kalmıştır. Holyoake 1841-1846 yıllarında, Owenci bir "misyoner" olarak İngiltere'yi dolaşmış ve laik fikirlerin yayılması için çalışmıştır. 1845 sıralarında, artık sosyalizmi ileride gerçekleşecek uzak bir hayal olarak görmeye başlamış ve gerçekleştirilmesi gereken yakın amaç olarak kooperatifçiliği kabul etmiştir. Holyoake, birçok laik ve kooperatifçi dergi, broşür ve kitap yayınlamıştır. En önemli kitabı *History of Cooperation*'dir.

8 Ebenzer Elliott (1781-1849), şiir ve yazılarıyla sosyal adaleti savunmuş ve Chartism hareketine katılmıştır.

“Sen bir zengindin, ama biz yoksulların arasına geldin ve bizi ayaktakımı diye hor görmedin. Yüzünde aşağılayıcı bir anlam ve sözlerinde, gizli de olsa, küçümseyici bir şey yoktu.”

Elliott’un Owen’de gördüğü, onu çağdaşlarından ayıran bu özellikler, o dönemlerde, çalışan insanlara genellikle hangi gözle bakıldığını da göstermektedir.⁹

⁹ *History of Cooperation*’dan.

Friedrich Engels

Fransa'da ihtilâl fırtınası ülkeyi süpürürken, İngiltere'de daha sessiz, ama daha az güçlü olmayan bir altüst oluş gerçekleşiyordu. Buhar ve yeni maşinizm, manüfaktürü modern büyük sanayi haline dönüştürdü ve böylece burjuva toplumun tüm temelini altüst etti. Manüfaktür döneminin uyuşuk gidişi, üretimin karşı konmaz bir harlanma dönemi haline dönüştü. Toplumun büyük kapitalistler ve varlıksız proleterler halindeki bölünüşü, durmadan artan bir hız kazanıyor, bunlar arasında, bir zamanların kararlı orta sınıfı yerine, hareketli bir zanaatçılar ve küçük tacirler yığını, nüfusun en çalkantılı kısmını oluşturarak sallantılı bir hayat sürüyordu. Yeni üretim biçimi henüz yükselen kolunun ancak başında bulunuyordu; henüz bu koşullar içinde, mümkün olan tek normal üretim biçimi idi. Ama daha o zamandan apaçık toplumsal düzensizlikler (*anomalies*) meydana getiriyordu: kökünden kopmuş bir nüfusun, büyük kentlerin en kötü konutlarında üst üste yığılması, – aile içindeki bütün geleneksel sozinciri, ataerkil bağımlılık bağlarının çözümlenmesi, – özellikle kadınlar ve çocuklar için, tüyler ürpertici bir ölçüde fazla çalışma, – kırdan kente, tarımdan sanayiye kararlı koşullardan her gün değişen kararsız koşullara geçerek, birdenbire yepyeni koşullar içine atılmış bulunan emekçi sınıfın yoğun ahlak bozukluğu. İşte o zaman, yüceliğe kadar giden çocuksu bir sadelikte, ve aynı zamanda, insanlar için örneği pek görülemeyecek türden doğuştan yönetici bir adam, 29 yaşında bir fabrikacı ortaya çıktı. Robert Owen, aydınlıklar çağı materyalist filozoflarının, insan karakterinin bir yandan doğuş-

tan gelen yapılışının, öte yandan insanı hayatı boyunca, ama özellikle yetişme dönemi esnasında çevreleyen koşulların ürünü olduğu yolundaki doktrini benimsemişti. Onun toplumsal grubunda bulunan insanların çoğu, sanayi devriminde, bulanık suda balık avlanacak ve hızla zenginleşilecek bir karışıklıktan başka bir şey görmüyorlardı. O, bunda, gözde tezini uygulama ve böylece karışıklığı düzene koyma fırsatını gördü. Bu işi, daha önce, Manchester'de bir fabrikadaki 500 işçinin yöneticisi olarak başarıyla denemişti; 1800 yılından 1829 yılına kadar İskoçya'da büyük New-Lanark pamuk ipliği fabrikasını yönetici ortak olarak yönetti ve bu işi aynı anlayış içinde, ama daha büyük bir davranış özgürlüğü ve ona Avrupa çapında bir ün kazandıran bir başarı ile yaptı. Çoğu son derece bozulmuş, yavaş yavaş 2500 kişiye yükselen, ve başlangıçta en karışık unsurlardan bileşen bir insan topluluğu, onun tarafından, sarhoşluk, polis, ceza yargılaması, dava, toplumsal yardım ve yardımseverlik gereksinmesi gibi şeylerin bilinmediği dört başı mamur örnek bir koloni haline dönüştürüldü. Ve bu işi, sadece insanları insana daha lâayık koşullar içine sokarak, ve özellikle yetişen kuşağa özenli bir eğitim verdirerek başardı. Anaokulların bulucusu ve ilk uygulayıcısı oldu. İki yaşından itibaren, çocuklar okula gidiyorlar, ve orada öylesine eğleniyorlardı ki, onları eve getirmekte güçlük çekiliyordu. Rakipleri, günde on üç on dört saat çalışırken, New-Lanark'da sadece on buçuk saat çalışılıyordu. Bir pamuk bunalımı, işi dört ay boyunca durdurduğu zaman, işsiz kalan işçiler tam ücretlerini almakta devam ettiler. Ve bu durum, fabrikanın, değer olarak, iki katından çok büyümesini ve sahiplerine sonuna kadar büyük kârlar sağlamasını engellemedi.

Ama bütün bunlar Owen'a yetmiyordu. İşçilerine sağladığı yaşam, onun gözünde, henüz insana lâayık olmaktan uzaktı; "insanlar kölelerim idiler": onları içine sokmuş bulunduğu, bir dereceye kadar elverişli koşullar karakter ve zekânın tam ve rasyonel gelişmesini, hele özgür bir dirimsel eylemi sağlamaktan henüz çok uzaktı.

"Ve, bununla birlikte, bu 2500 insanın çalışan kısmı, toplum için, bundan ancak bir yarım yüzyıl önce, 600.000 kişilik

bir nüfusun üretebileceği kadar gerçek zenginlik ürettiyordu. Kendi kendime soruyordum: 2500 kişi tarafından tüketilen zenginlik ile 600.000 kişinin tüketimi için gerekecek zenginlik arasındaki fark ne oluyor?"

Cevap açıktı. Zenginlik, fabrika sahiplerine yatırımlar üzerinden %5 faiz ve ayrıca 300.000 sterlinden çok (6 milyon marktan çok) bir kâr sağlamak için kullanılmıştı. Ve New-Lanark için doğru olan şey, İngiltere'deki tüm fabrikalar için haydi haydi doğrudurdu.

"Makineler tarafından meydana getirilen bu yeni zenginlik olmasa, Napoléon'u devirmek ve toplumun aristokratik ilkelelerini ayakta tutmak için yapılan savaşlar başarılı bir sonuca bağlanamazdı. Ve bununla birlikte, bu yeni güç, işçi sınıfının eseri idi."¹⁰

Öyleyse meyveler işçi sınıfının hakkıydı. O zamana kadar sadece birkaç kişinin zenginleşmesine ve yığınların köleleşmesine yarayan yeni ve kudretli üretim güçleri, Owen için toplumsal bir yeniden örgütlenmenin temelini sunuyor, ve sadece, herkesin ortak mülkiyeti olarak, ortak refah için çalışmaya aday bulunuyorlardı.

Ovenci komünizm, işte bu katıksız işadamı düşüncesinden, deyim yerindeyse ticari hesap meyvesi olarak doğdu. Bu komünizm, bu pratiğe dönük niteliğini daima korur. Böylece, 1823'te, İrlanda'nın sefaletine komünist koloniler aracılığıyla bir çare bulunmasını öneren Owen, projesine, kuruluş masraflarının, yıllık harcamalar ve tahminî kazançların tam bir keşif defterini ekler. Gene böylece, gelecek üzerindeki kesin planında, ayrıntıların teknik işlenişi öylesine bir yetki ile yapılmıştır ki, Owen'ın toplumsal reform yöntemi bir kez kabul edildikten sonra, örgütlenmenin ayrıntısına karşı, hatta teknik bakımdan bile söylenecek az şey vardır.

Komünizme geçiş, Owen'ın hayatının dönüm noktası oldu. İnsansever rolü ile yetindiği sürece, zenginlik, onama, saygınlık ve ünden başka bir ürün devşirmemişti. Avrupa'nın en popüler adamıydı; sadece meslektaşları değil, ama devlet adamları ile

10 Owen, *The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race*, s. 21-23, Londra, 1849.

prensler de onu dinliyor ve onaylıyorlardı. Ama ortaya komünist teorileri ile çıktığı zaman, her şey değişti. Onun toplumsal reform yolunu keser gibi görünen üç büyük engel vardı: özel mülkiyet, din ve evliliğin güncel biçimi. Eğer onlara saldırırsa, kendisini neyin beklediğini biliyordu; resmî toplumun gözünden düşme, tüm toplumsal durumunu yitirme. Ama onlara amansızca saldırmaktan geri kalmadı, ve düşündüğü başına geldi. Resmî toplumun dışına atılmış, basının susku fesadı altında ortadan kaybolmuş, bütün servetini feda ettiği Amerika'daki başarısız komünist deneyleri yüzünden yıkıma uğramış olarak, doğrudan doğruya işçi sınıfına döndü ve onun bağrında daha otuz yıl iş görmekte devam etti. İngiltere'de emekçiler yararına iyiye götürülen her toplumsal hareket, her gerçek ilerleme, Owen'ın adına bağlanır. Böylece, beş yıllık çabadan sonra, fabrikalarda kadınların ve çocukların çalışmasını sınırlandıran yasayı, 1819'da o kabul ettirdi. Böylece, tüm İngiltere trade-union'larının (sendikalarının) bir tek büyük sendikal topluluk halinde birleştikleri ilk kongreye o başkanlık etti. Böylece, toplumun tamamen komünist bir örgütlenmesine götüren geçiş tedbiri olarak, bir yandan, o zamandan beri, hiç değilse satıcının da, fabrikacının da kolayca vazgeçilebilecek kişiler olduklarının pratik kanıtını vermiş bulunan kooperatif şirketleri (tüketim ve üretim kooperatifleri), öte yandan da, çalışma ürünlerinin, birimi çalışma saati tarafından oluşturulan bir çalışma kâğıt-parası aracıyla değişimini gözetten kurumlar olan çalışma pazarlarını o kurdu; zorunlu olarak başarısızlığa mahkûm bu kurumlar, Proudhon'un çok daha sonra kuracağı değişim bankasının tam bir önceleme (*anticipation*) idiler, ve ondan, toplumsal kötülüklerin devasını değil, ama sadece toplumun çok daha köklü bir dönüşümüne doğru atılmış bir ilk adımı temsil etmeleri ile ayrılıyorlardı.¹¹

Kaynakça¹

Kitaplar²

- Joseph Clayton, *Robert Owen, Pioneer of Social Reforms*, Londra, 1908.
G.D.H. Cole, *The Life of Robert Owen*, Londra, 1930.
Margaret Cole, *Robert Owen of New Lanark*, Londra, 1953.
Rowland Hill Harvey, *Robert Owen, Social Idealist*, Berkeley ve Los Angeles, 1949.
B.L. Hutchins, *Robert Owen, Social Reformer*, Fabian yayını, No. 166, Londra, 1912.
C.E.M. Joad, *Robert Owen, Idealist*, Fabian yayını, No. 182, Londra, 1917.
A.L. Morton, *The Life and Ideas of Robert Owen*, New York, 1963.
Robert Owen, *Outline of the Rational System of Society*, Salford, 1837.
Robert Owen, *A Report of the Proceeding Consequent on laying the Foundation Stone of the Manchester Hall of Science*, 1839.
Robert Owen, *The Book of the New Moral World*, Londra, 1842.
Robert Owen, *A New View of Society and other writings*, Londra, 1949.

Makaleler

- Maurice Cranston, "Robert Owen, Socialist Visionary", *The Listener*, Kasım, 27, 1958.
W. H. Oliver, "Robert Owen and the English Working-Class Movements", *History Today*, Kasım, 1958.

- 1 Bibliyografyada sadece Robert Owen'le doğrudan doğruya ilgili ve en çok başvurulan yapıtlara yer verilmiş, yararlanılan diğer kaynaklar ise dipnotlarda gösterilmiştir.
- 2 Yazar, kitabı yazarken kişisel kitaplığı için çoğunu yurtdışında edindiği Robert Owen'le ilgili kitapların hepsini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne bağışlamıştır. Türkiye'deki başka kitaplıklarda bulunması zor olan bu kaynaklara Ankara Üniversitesi SBF kitaplığında ulaşılabilir.

Dizin I

(Owen'in görüşleriyle ilgili dizin)

- Aile 129, 139, 163, 169, 195, 196 *ayrıca*
bkz. Evlilik
- Akli bağımsızlık 167-8
- Akli din 161, 201
- Akli özgürlük 160
- Alım satım 167
- Amerika 158-9
- Anayasa
Amerikan Anayasası 161
İngiliz Anayasası 140
New Harmony Anayasası 98, 163-7
Owen'in Anayasası 194-9
- Anarşi 138
- Ayrıcalıklı sınıflar 151
- Bireycilik 164, 169
- Bireyleşme 140
- Boşanma 201
- Buhar makinesi 148
- Ceza 70, 72, 76, 82, 88, 90, 97, 155, 196
ayrıca bkz. Suç
- Çalışma koşulları 37, 59, 66, 69, 108, 115
dn, 121
- Çocuklar 71-3, 86-8, 90, 104-6, 108, 110,
127, 130, 156, 161
- Çocuklar ve ana baba ilişkileri 73, 129,
196
- Devrim 138, 187
Ahlaki devrim 191
- Devletin çalışma yaşamına müdahalesi
112-3
- Devletin güvenliği 140
- Din 53, 55, 60, 80, 133, 139-141, 143-5,
151, 159, 161, 164, 168, 201, *ayrıca*
bkz. Akli din
- Din özgürlüğü 143, 161, 164
- Dünya yurttaşı 161
- Eğitim 59, 67, 73, 76, 86, 88, 96, 100-1,
106, 110, 123, 127, 135, 136, 138, 146,
164, 166, 196-7, 209, 210
- Akla uygun eğitim 87, 90
- Askerî eğitim 76, 94
- İşçi sınıflarının eğitimi 14
- Millî eğitim 87
- Eğitim ve Anayasa 196
- Ekonomi 152 vd
- Emek 77, 96, 101-2, 122, 124-8, 137, 140,
153-4, 181-2, 187, 198
- Emek bonusu 182-4
- Emek esası 153
- Emek pazarları 178-185
- Emeklilik 95
- Eşitlik 163, 165-6, 196, *ayrıca* bkz. Kadın-
erkek eşitliği
- Evlilik 168, 197, 201, *ayrıca* bkz. Aile
- Gebeliği önleme 147
- Grev 187-9
Genel grev 187-8

Hukukçular 95, *ayrıca bkz.* Yargıçlar
 Hükümet 90, 97, 155
 Hükümetin amacı 96-7
 Akli hükümet 194

İçki yasağı 99
 İhtilal 85
 İnsan karakteri *bkz.* Karakter
 İşçi ücretleri 111
 İşçi sınıfı 74, 135-7, 141, 179-181, 187,
 191
 İşsizlik 100-2, 121-6, 137, 140, 152, 187

Kadınlar 129, 130, 137, 163
 Kadın-erkek eşitliği 196 *bkz.* Eşitlik
 Kapitalist sistem 186
 Karakter 65-7, 70, 75, 81, 85, 93, 98, 100,
 140, 144, 146, 166, 192, 195, 202, 209
 Karakter Oluşumu Enstitüsü 73-7
 Kendi kendini yönetme 140, 198
 Kilise 78, 99
 Kimya alanındaki yenilikler 103, 122
 Kooperasyon köyleri 121, 127-133, 137-
 8, 140-1, 145, 154-6, 194, 202, 204,
 212-3
 Kooperatifçilik 178, 204
 Köleler 104
 Kumar yasağı 99
 Laiklik 144, 202
 Lokavt 187, 189

Mahkemeler 171
 Makineleşme 124-5, 140
 Malthus'un eleştirisi 103, 134, 136 vd,
 153
 Meslek ayrımı 154, 166, 169
 Mutluluk 84, 86, 92, 96-7, 103, 134-5
 Mülkiyet 128, 139, 153, 166-8, 197, 198
dn, ayrıca bkz. Ortak mülkiyet

New Lanark deneyi 65 vd.
 Nüfus 135
 Nüfus artışı 136, 161
 Orta sınıf 154
 Ortak mülkiyet 163, 166-7

Özgürlük 90, 136, 140
 Siyasal özgürlük 160
 Söz özgürlüğü 166
 Vicdan özgürlüğü 166
 Para 153, 184-5
 Piyango 99
 Planlama 198
 Politikacılar 95

Radikal görüşler 141, 146, 151, 155
 Rousseau 77

Sağlık 106, 108, 166
 Savaş 85, 90, 92, 122-3, 156
 Savaş ve ekonomi 122-3
 Seçim 141, 152, 185
 Seçimlerin kötülükleri 155
 Sendika 185, 189
 "Sessiz Gözlemci" 71-2
 Sınıf kavgası 180, 187-8, 190, 192, 211
 Siyasal mücadele 180
 Sosyalizm 121 vd, 193, 201, 211, 212
 Suç 66, 74, 82, 87-90, 97, 100, 134, 136,
 142, 144, 155, 196, 213 *ayrıca bkz.*
 Ceza

Tarım 107, 127-8, 148, 154
 Teori-uygulama ilişkisi 83, 89
 Ticaret 95, 107, 125, 160
 "Toplum Konusunda Yeni Bir Görüş"
 79 vd.

Ulusal Adil Emek Pazarı 181, 184
 Ulusal Kilise 99

Üretim 75, 103, 123-5, 134, 148, 156, 178,
 186

Vergiler 90, 99, 102, 104, 155-6

Yargıçlar 88, 101, 106
 Yerel yönetim 141, 150, 154
 Yoksulluk 131, 134-5
 Yoksullara Yardım 41, 100, 101, 122,
 124, 127, 131-2, 137, 140, 152, 154,
 186

Dizin II

(Genel dizin)

- Adams, John Quincy 159-160
Altı Yasa (Six Acts) 119-120
Altın esası 152-3
Arkwright 26, 124
Asgari ücret 42
- Bankacılık 32
Bentham, Jeremy 68, 97 dn, 173 dn
Bireycilik 46-7
    Ekonomik bireycilik 45
Buhar makinesi 25, 27-8, 38, 41
- Cartwright 27
Cato Caddesi Suikastı 120
Chartism 175 dn, 192 dn, 203
Cobbett, William 116-7, 150
Cumhuriyet 115
Cuvier, Georges 145
- Çalışma hakkı 45
Çalışma koşulları 188
Çocuklar 28, 40, 42, 56, 77-8, 129, 130,
    136-7, 196, 207
- Dalton, John 58
Denizcilik 20, 32
Denizcilik Yasası 32
Devlet müdahalesi 24, 105, 112
Dilencilik 42
Dokumacılık 23, 32
Donanma gücü 32-3
- "Enclosure" 32, 38-9
Endüstri Devrimi 19-48, 50-1, 56, 113
Endüstri Devrimi terimi 20-1, 172, 207
- Fabrika Yasası (1802) 105-6, 104-113, 121
Feodalizm 31
Fizyokratlar 45-7
Franklin, Benjamin 58, 167
Fransız Devrimi (1789) 20, 42, 44-5, 53,
    60, 115, 118, 171, 194
Fransız Devriminin Endüstri Devrimiy-
    le karşılaştırılması 44-5
- Genel oy 114, 175 dn
Grev 117, 172
    Genel grev 188
- Habeas Corpus 117
Haberleşme dernekleri 115
Hergeaves 26
Hodgskin, Thomas 173-4
Hone, William 138
Humboldt, Alexander von 146
Hunt, Henry 119 dn, 135, 150
- İşbölümü 48
İşsizlik 116
İşçi sınıfı ve seçimler 185-6, ayrıca bkz.
    Reform Yasası
- Jefferson, Thomas 161

- Kadınlar 28, 37, 42
 Kadınların oy hakkı 175 dn, 196
 Kooperatifçilik 176-7, 181, 186, 189, 204-5
 Köleler 30
- Ludditler 115, 126
- Malthus 96, 103, 132, 134, 136, 186
 Mülkiyet 45-7
- Napolyon Savaşları 114-5, 171, 184
 Nüfus 40-1, 107, 114, 134, 138, 196
- Oy hakkı 146, 180, *ayrıca bkz.* Kadınların oy hakkı
 Owen, William 161, 165
- Özgürlük 45
 Mülk edinme özgürlüğü 45-6
- Peterloo Katliamı 118-120, 149, 173
 Place, Francis 79, 172
- Quakerler 68, 78, 201
- Radikal akımlar 114 vd, 135, 138, 144, 146
 Reform Yasası (1832) 36, 173, 180-1, 185-6, 192 dn, *ayrıca bkz.* Seçim, Oy hakkı
 Robespierre 117
- Savaş 114-116, 172
 Savaş ekonomisi 114
 Seçim 180, 185-6
- Seçim sistemi 116
 Seçme ve seçilme hakkı 36, *ayrıca bkz.* Reform Yasası, Oy hakkı
 Sendika 172, 185-190
 Sendikalaşma 171, 185, 191-2
 Sismondi, de Simonde 146
 Siyasal mücadele 181, 186, 192
 Smith, Adam 46-8
 Sovyetler Birliği 71
 Sosyalizm terimi 173, 173 dn
 İngiliz sosyalizmi 172-3
 Sömürgeler 32-4
 Speenhamland Sistemi 42-3, 122
- Tarım 23, 32, 38-9
 Thompson, William 173-4, 177
 Toplanma özgürlüğü 117
 Tory'ler 36 dn
- Ulaştırma 20, 29-30
 Uluslararası Çalışma Örgütü 113
- Üretim Dernekleri 177
- Vergiler 138, 143
- Yerel yönetimler 29, 42
 Yoksullara Yardım Kanunları (Poor Laws) 41-2
- Watt, James 27, 124
 Wells, H. G. 38, 113
 Whig'ler 36

“Robert Owen çağcıl işçi sınıfının çocukluk döneminin düşünürü ve eylemcisi. Kendisi bir kapitalist. Emekgücünü ne denli sömürse, kazancının o ölçüde artacağını biliyor. Üstelik bunu çok iyi başarıyor da. Ne var ki, bu başarısını gözlemleyip sorguladıkça, kurulmakta olan dev üretim düzenini çok yakından tanıyan bir hesap adamının ussallığıyla, sömürü gerçeğini bütün çıplaklığıyla görüyor. Bu gerçek karşısında, kişi olarak dürüstlüğü, vicdanının sesi, aktöresi, insan sevgisi onu sosyalizme sürüklüyor. Böylece, çalışma yaşamının başlarında çok başarılı bir kapitalist iken, yaşamının geri kalan bölümünü, sömürsüz insanlığın, dolayısıyla da işçi sınıfının bayraktarı olarak sürdürüp nokt alıyor.”

Çağdaş sosyalizmin öncülerinden, işçi hakları, sosyal güvenlik, eğitimbilim, çocuk hakları gibi çeşitli alanlarda pek çok çağdaş gelişmenin ilk örneklerini veren Robert Owen’in düşüncelerini yaşama geçirme mücadelesinde başarıları kısa ömürlü olmuşsa da, “ölümünün üzerinden neredeyse bir buçuk yüzyıl geçmiş bu büyük insanın ışığı bugün bile yüreğimizi ısıtacak bir umut kaynağına dönüşüyor.”

ISBN 975-08-0958-0

9 789750 809583

12 YTL

12.000.000 TL

